

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN‘AT VA MADANIYAT INSTITUTI

ZEBO QOSIMOVA

TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI

(pedagogik mahorat)

(o‘quv qo‘llanma)

5111000-Kasb ta‘limi (yo‘nalishlar bo‘yicha)

Toshkent–2013

Ushbu o'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlari bakalavriat bosqichida ta'lim olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, unda "Ta'lim texnologiyalari" fanidan o'quv dasturiga binoan "Pedagogik mahorat" bo'limi bo'yicha mavzular yoritib berilgan. Shuningdek, qo'llanmada har bir mavzu bo'yicha talabani pedagogik faoliyatga kasbiy jihatdan yo'naltirishga qaratilgan o'quv materiallar, ma'ruza darslarining texnologiyalari, test savollari, mavzuni mustahkamlash uchun munozara savollari va adabiyotlar ro'yxati keltirilgan. Mazkur o'quv qo'llanmadan pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchi o'qituvchi, murabbiylar ham foydalanishlari mumkin.

**O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan
nashrga tavsiya etilgan**

Mas'ul muharrir: B.Sayfullayev -O'zbekiston davlat san`at va madaniyat
instituti rektori, professor

Taqrizchilar: M.Quronov –Respublika milliy g'oya va mafkura il-miy-
amaliy markazi, p.f.d., professor
J.Fozilov-"Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti,
p.f.n.

O'quv qo'llanma O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti o'quv-uslubiy kengashining 20__ yil ____ _____dagi kengashida muhokama qilingan va nashrga tavsiya qilingan. Bayonnoma № __

KIRISH

Inson o'z umri davomida qanday yutuq va natijalarga erishmasin, qayerda, qanday lavozimda ishlamasin, maktab dargohida olgan ta'lim-tarbiyasi uning yetuk shaxs va malakali mutaxassis bo'lib shakllanishida ulkan ahamiyatga ega ekani shubhasiz.*

I.KARIMOV

Ta'lim texnologiyalari fani talabalarni pedagogik faoliyat, uning mazmuni, o'qituvchi odobi va unga qo'yiladigan talablar, pedagogik faoliyatni zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida mahoratli tashkil etish yo'llari xususidagi dolzarb muammolar bilan tanishtiradi, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarga hamkasblar, ota-onalar hamda o'quvchilar bilan olib boriladigan munosabatlarning o'ziga xos xususiyat va yo'nalishlari, ularning bola shaxsining shakllanishi, unda ma'naviy-axloqiy sifatlarning hosil bo'lishiga ta'siri borasidagi nazariy va amaliy bilimlarni beradi.

“Ta'lim texnologiyalari” fanida talabalar o'qituvchi faoliyatida kasbiy mahoratning tutgan o'rni, mohiyati, faoliyatning turli holatlarida o'qituvchining muomala madaniyati, o'quvchilar bilan aloqa o'rnatish va muloqotga kirisha olish metodikasi va boshqa ma'lumotlarga ega bo'ladilar.

- Kursni o'qitish jarayonida talabalar ta'lim texnologiyalari va ularni o'quv jarayoniga tadbiq etishni ***bilishi, malaka hosil qilishi va ulardan foydalana olishi;***
- ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish;
- o'quvchilarda pedagogik tashxis o'tkazish;
- ta'lim-tarbiyaning keng tarqalgan metodlari;
- tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash;
- o'quvchilarni faoliyatini faollashtirish;
- pedagogik texnika va uni shakllantirish usullarini qo'llay olish;
- pedagogik tajribani tahlil qila olish va uni amalga oshirish;

* Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -176 b. 130-bet

– pedagogik vaziyatlarni va pedagogik masalalarni hal qilish texnologiyasini qo‘llash;

- tarbiya faoliyati texnologiyasini amalda qo‘llay olish ;
- o‘quv jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash;
- o‘qitishning faol metodlaridan foydalana olish;
- zamonaviy o‘qitish vositalari va faol o‘qitish metodlarini qo‘llash bilan umumkasbiy fanlarni pedagogik texnologiyasini loyihalash bo‘yicha ***ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar.***

Shuningdek, amaliy mashg‘ulot va laboratoriya ishlarida talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarga muvofiq turli pedagogik topshiriqlar bajariladi. Bu bo‘lajak o‘qituvchi shaxsida amaliy ko‘nikmalarning shakllanib borishini ta‘minlab, ularning pedagogik mahorat va pedagogik texnika asoslarini egallab olishiga imkon yaratadi. Shu bois amaliy mashg‘ulotlarda nutq madaniyati asoslari, pedagogik usul va vositalar yordamida shaxsga pedagog va o‘quvchi o‘rtasida samarali muloqot va o‘zaro aloqani yo‘lga qo‘yishga doir mashqlarni o‘tkazishga alohida e‘tibor beriladi.

Talabalar bilan birga turli mavzulardagi pedagogik vaziyatlar yaratilib, ularni real sharoitdagidek talqin etish, talabalarda ijodkorlik xislatlarini tarbiyalash, pedagogik masalalarning ijobiy yechimini ta‘minlashga yo‘naltirilgan tadbirlar va ijodiy-tashkiliy o‘yinlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

“Ta‘lim texnologiyalari” kursini to‘liq o‘zlashtirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilar mustaqil ravishda o‘qituvchilik faoliyatini yo‘lga qo‘yganlarida o‘quvchilar jamoalarida o‘zlarini erkin tuta olishni o‘rganadilar, har bir vaziyatga ijodiy yondashish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.

Fanning maqsadi va vazifalari

“Ta‘lim texnologiyalari” fani talabalarda quyidagi ko‘nikmalarni hosil qilish maqsadini ko‘zlaydi:

- o‘z kasbiy sohasida ma‘naviy-insoniy munosabatlar o‘rnata olish;
- kasbiy mahoratni shakllantirishda faollikka erishish;
- talabalarda yangicha fikrlash, dunyoqarashini boyitish, ro‘y berayotgan jarayonlarni to‘g‘ri idrok etish qobiliyatini shakllantirish.

Fanni o‘qitishdagi pedagogik texnologiyalar

“Ta‘lim texnologiyalari” fanini zamonaviy texnologiya, axborot qidirish sistemalari yordamida o‘qitish maqsadga muvofiqdir. To‘plangan axborot va ma‘lumotlarni qayta ishlashni kompyuterlarda amalga oshirish, umumlashtirish ko‘zda tutiladi.

Talabalarga mazkur kursni zamonaviy usulda o‘rgatish, ularning mustaqil bilim olishiga sharoit yaratish hamda olgan bilimni mustaqil ravishda baholash

uchun quyidagi pedagogik texnologiyalardan foydalanish ko'zda tutiladi: "aqliy hujum", "debatlar", "breynstorming", "klaster (axborotni yoyish)", "sinkveyn (axborotni yig'ish)", "akvarium", "charhpalak", "g'oyalar bahsi", "matbuot-konferensiyasi" va boshqalar.

1-BOB. PEDAGOGIK MAHORAT HAQIDA TUSHUNCHA, UNING O'QITUVCHI FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Tayanch tushunchalar:

Pedagogik faoliyat, mahorat, pedagogik mahorat, pedagogik madaniyat, pedagogik qobiliyat, insonparvarlik, kasbiy bilimdonlik.

Pedagogik mahorat – pedagogik kategoriya

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ta'lim sohasida amalga oshiriladigan ishlarning maqsadi, vazifalari va yo'nalishlarini belgilab berdi. Bu vazifalarni amalga oshirish, avvalo o'qituvchiga, uning bilimi va kasb mahoratining shakllanganlik darajasiga bog'liq. Zero, o'qituvchi zimmasiga yuklatilgan vazifalarni nechog'lik vijdon, aql va pedagogik mahorat bilan bajarilishi jamiyat kelajagini ta'minlovchi muhim omildir.

Pedagogik mahorat asoslari fanining paydo bo'lishi buyuk pedagog A.S.Makarenko (1889-1939) nomi bilan bevosita bog'liq. U bolalar kalonnasidagi faoliyatida, ya'ni faqat tarbiyasini emas, ma'naviy qiyofasini ham yo'qotgan bolalar bilan ishlab, ularning benihoya hurmati va ishonchiga sazovor bo'ldi. Shaxsiy tarbiyaviy usuli bilan butun olamga mashhur bo'lganligining o'zi ham A.S.Makarenkoning yuksak pedagogik mahorat cho'qqisiga erishganligining yaqqol dalilidir. YUNESKO qarori bilan uning 100 yilligiga 1988 yil - «Makarenko yili» deb e'lon qilindi.

A.S.Makarenko bo'lajak pedagog talabalik davridayoq pedagogik mahorat sirlarini o'rganishi zarurligini ta'kidlab, shunday deydi: «Tarbiyachi tashkil etishni,

yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi lozimki, uning har bir harakati tarbiyalasin»¹.

Buyuk pedagogning bu fikriga Ukraina pedagogika instituti olimlari katta mas'uliyat bilan qarashdi. Ular bir necha yillar davomida Makarenko pedagogik mahorati maktabini, mavjud bo'lgan ilg'or nazariya va amaliyotni atroflicha tahlil qilishdi. Natijada 1979 yili «Pedagogik mahorat asoslari» fani yaratildi va u barcha pedagogika oliy o'quv yurtlarida o'qitila boshlandi. Bu fanning tuzilish printsipining o'ziga xosligi shundaki, u pedagogda shaxs va jamoaga ta'sir eta olishni ta'minlaydigan va turli fanlarga bog'liq bo'lgan bilimlarni tanlab, ularni o'zida mujassamlashtiradi. Shuning uchun ham fan dasturiga pedagogik mahorat mohiyati, o'quvchiga ta'sir etish vositalari va usullari kabi pedagogik mahoratning odatdagi masalalaridan tashqari, teatr pedagogikasi va notiqlik san'ati haqidagi ma'lumotlar ham kiritilgan. Bu fanni o'rganish pedagogika, psixologiya, metodika va boshqa pedagogik fanlardan egallangan bilimlarga asoslanadi.

Pedagogik faoliyat bu mazmunini o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish tashkil qilgan faoliyatdir.

Shuni yodda tutish kerakki, pedagogik faoliyat bu bir tomonlama emas, balki ikkitomonlama (hamkorlikdagi) faoliyatdir. Unda ikkita faol tomon ishtirok etadi: o'qituvchi – o'quvchi (o'quvchi). Maqsad – o'quvchi, o'quvchi shaxsi, uning rivojlanishidir.

Mohir pedagog deb ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkillay oladigan, buning uchun o'quvchi psixologiyasini yaxshi bilgan, o'zida pedagog uchun zarur bo'lgan kasbiy fazilatlarni mujassam etgan, ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar qonuniyatlari asosida samarali tashkillay oladigan va olib boradigan pedagogga ayta olamiz (shu sababli pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat fanlari bir o'quv faniga birlashtirilgandir).

Mahorat faoliyatda namoyon bo'ladi. Pedagogika fanida “pedagogik mahorat” tushunchasining turli ta'riflari mavjud:

¹ Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. -Toshkent, 2008. -181 b. 146-bet.

- pedagogik mahorat pedagogik faoliyatning yuqori darajasi bo‘lib, u pedagogning belgilangan vaqt ichida optimal natijalarga erisha olishida namoyon bo‘ladi. (N.V.Kuzmina., N.V.Kuxarev);

- “o‘qituvchining ilmiy bilimlari, ko‘nikmalari, metodik san’ati va shaxsiy fazilatlari sintezi” (A.I.Sherbakov);

- “pedagogik faoliyatni egallanganlikning yuqori darajasi, ixtisoslikka doir bilim, ko‘nikma va malakalar hamda kasbiy ahamiyatli sifatlar majmui” (Pedagogik lug‘at);

- “kasbiy faoliyatning yuqori darajada tashkillanishini ta’minlovchi shaxs xususiyatlari kompleksi (o‘qituvchi faoliyatining gumanistik yo‘naltirilgani, kasbiy bilimlari, kasbiy qobiliyatlari va pedagogik texnikasi” (I.A.Zyazyun);

- “pedagogik mahorat deganda o‘qituvchining pedagogik–psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni mukammal egallashi, o‘z kasbiga qiziqishi, rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyaci, hayotga axloqiy–estetik munosabatda bo‘lishi, o‘z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat’iy irodasi tushuniladi” (I.P. Rachenko).

- pedagogik mahorat – pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish, pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezi (N.N.Azizxo‘jaeva);

- “pedagogik mahorat – o‘qituvchilarning shaxsiy (bolajonligi, xayri-xohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo‘lib, o‘qituvchilarning ta’lim-tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishini, kasbiy mahoratini doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta’minlovchi faoliyatdir” (A.Xoliqov);

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, “pedagogik mahorat” tushunchasiga quyidagi tarzda umumlashgan ta’rifni berish mumkin:

Pedagogik mahorat – bu o‘quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon

yoʻnaltirish, talabalarda (oʻquvchilarda) dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish, ularda jamiyat uchun zarur boʻlgan faoliyatga moyillik uygʻotishdir.

Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari

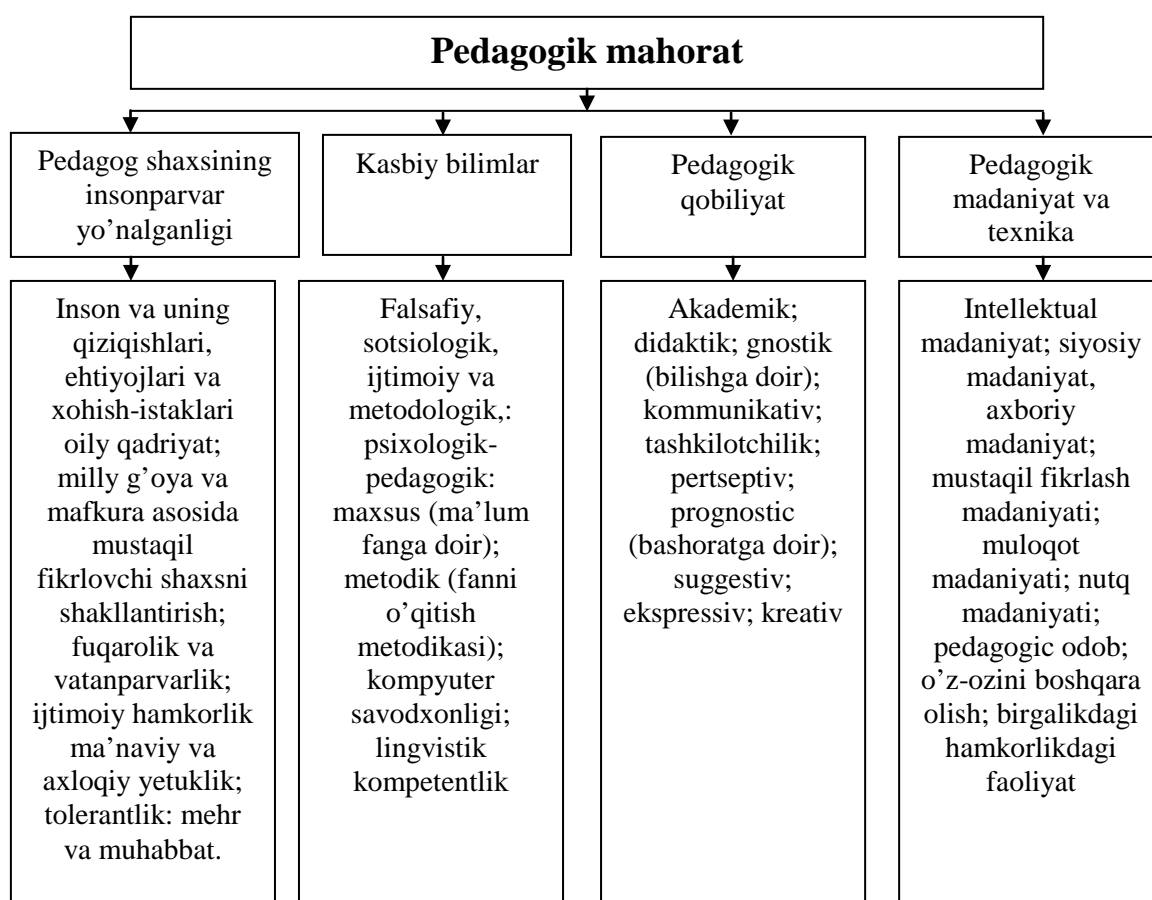
Pedagogik mahorat yaxlit tizim sifatida quyidagi tarkibiy qismlardan iborat boʻladi:

- pedagog shaxsini insonparvarlik yoʻnalishiga ega boʻlishi, uning qiziqishlari, qadriyat yoʻnalishlari va ideallarining oliy maqsad-barkamol avlod tarbiyalashga yoʻnaltirilganligi;

- mutaxassislik fanlari, oʻqitish metodikasi, pedagogika-psixologiyadan mukammal bilimga ega boʻlish;

- pedagogik qobiliyatga ega boʻlish (muloqotga moyillik, ishchanlik, kelajakni tasavvur qila olish, kasbiy mustaqillik, sensor axborotlarni tezlik bilan anglash (yuzidan uqib olish));

- pedagogik madaniyat va texnikani egallash, yaʼni oʻz-oʻzini boshqara olish, oʻzaro taʼsir etish va hamkorlikda ishlashni uddalash.

1-rasm. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari

Pedagog shaxsining insonparvar yo‘nalganligi quyidagilarda yorqin namoyon bo‘ladi:

I. Ta‘lim maqsadi, o‘quv-tarbiya jarayonining shaxsga yo‘naltirilganligi sifatidagi shaxsga yangicha qarash: 1) shaxs pedagogik jarayonning ob‘ekti emas, sub‘ekti sifatida aks etadi; 2) shaxs – qandaydir tashqi maqsadlarga erishish vositasi emas, ta‘lim tizimi maqsadi; 3) har bir o‘quvchi qobiliyatli, ko‘plab o‘quvchilar iqtidorli; 4) shaxsning muhim sifatleri sifatida yuksak axloqiy qadriyatlar (yaxshilik, sevgi, mehnatsevarlik, vijdon, qadr-qimmat, fuqarolik va boshqalar) aks etadi.

II. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish: 1) pedagogik muhabbat, o‘quvchilar taqdiriga qiziqish bilan qarash; 2) o‘quvchiga yuksak ishonch bilan qarash; 3) hamkorlik, muloqot mahorati; 4) to‘g‘ridan-to‘g‘ri majburlashdan voz kechish; 5) ijobiy rag‘batlantirishning muhimligi; 6) o‘quvchi shaxsiga ta‘lim sub‘ekti, faollik va erkin tanlash sohibi sifatidagi munosabat; 7) o‘qituvchi va o‘quvchi huquqlarini tenglashtirish; o‘quvchining erkin tanlashga bo‘lgan huquqi tushuniladi.

III. Zamonaviy sharoitda to‘g‘ridan-to‘g‘ri majburlashdan natija bermaydigan metod sifatida voz kechish. Majburlashsiz o‘qitish quyidagilar bilan tavsiflanadi: 1) majburlovsiz, ishonchga asoslangan talabchanlik; 2) o‘qitishga tug‘ma qiziqishlarni ko‘payganligi; 3) majburlashning o‘rnini muvafaqqiyatga erishishga imkon beradigan istak bilan almashtirish; 4) o‘quvchilarni erkinlik va tashabbuskorlikka qo‘yib berilishi; 5) jamoa orqali bilvosita o‘quvchilarning qo‘llanilishi; 6) o‘quvchilarga ularning sub‘ektivligi, o‘z-o‘zini namoyon etishi, ijtimoiylashuvi, madaniy tenglashuvi, hayotiy o‘z o‘rnini belgilashiga yordam ko‘rsatish, pedagogik qo‘llab-quvvatlash.

IV. Individual yondashuvni yangicha talqin etish: 1) “o‘quv fanidan o‘quvchiga qarab borish emas, o‘quvchidan o‘quv faniga borish” tamoyilining bajarilishi; 2) o‘quvchilarning qobiliyatlari va mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish; 3) o‘rtacha o‘zlashtiruvchi o‘quvchiga yo‘nalganlikdan voz

kechish; shaxsning eng yaxshi sifatlarini izlash; 4) shaxsni psixologik-pedagogik tashxis etish (qiziqishlari, qobiliyatlari, yo‘nalganligi, Men-qontseptsiyasi, xarakteri, fikrlash jarayonlarining o‘ziga xosligi)ning qo‘llanilishi; 5) shaxsning o‘quv-tarbiya jarayonidagi o‘ziga xosliklarini hisobga olish.

V. Ijobiy ma‘nodagi “Men-kontseptsiyasi”ni shakllantirish: 1) pedagogik muloqotning o‘quvchilarda o‘ziga ijobiy munosabatni rivojlantirishning yo‘nalganligi; 2) hayotiy faoliyatning ijobiy yo‘l-yo‘riq va motivlarini shakllantirish¹.

Pedagogik mahorat o‘z ichiga bolalar haqidagi, ularning psixologiyasi to‘g‘risidagi, maktab haqidagi, ta‘lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va uning mazmuni, metodlari haqidagi keng bilimlarni qamrab oladi. Bu bilimlar umumiy pedagogik madaniyatni tashkil etadi, o‘qituvchi, tarbiyachi bu madaniyatni egallamasa, hech vaqt o‘z ishining chinakam ustasi bo‘la olmaydi, yomon, eski usuldan, bir qolipdagi tayyor andozalarni ishlatishdan nariga o‘tmaydi.

Pedagogik mahoratning asosi pedagogik bilimdonlikdir. Pedagogik bilimdonlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me‘yorlar (normalar), standartlar va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobillik va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnoma tushuniladi. Kasbiy-pedagogik bilimdonlik deganda esa, pedagogik voqelikni izchil idrok eta bilish va unda izchil harakat qila olish malakasini qamrab oladi. Bu xislat pedagogik jarayon mantig‘ining yaxlitligicha va butun tuzilmasi bilan birgalikda ko‘ra olish, pedagogik tizimning rivojlanish qonuniyatlari va yo‘nalishlarini tushunish imkoniyatini ta‘minlaydi, maqsadga muvofiq faoliyatni konstruktsiyalashni osonlashtiradi².

Pedagogik qobiliyatlar – ta‘lim-tarbiyaviy maqsadlar va o‘quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda zaruriy shakl, metod va vositalarni samarali qo‘llay olishdir.

¹ Egamberdiyeva N.M. Shaxsiy-insonparvarlik yondashuv asosida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 2010. – B. 88-89.

² Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar ca pedagogic mahorat. – T., 2006. – B.142.

Pedagogik qobiliyatlarni shartli ravishda uch katta guruhga bo'lish mumkin: shaxsiy, didaktik va tashkiliy-kommunikativ qobiliyatlar.

Shaxsiy qobiliyatlarga quyidagilar kiradi: 1) ta'lim oluvchilarga ijobiy yo'nalganlik – ta'lim oluvchilar bilan hamkorlikda faoliyat olib borishga, muloqot qilishga intilish, ularga nisbatan do'stona munosabat, xayrixohlik; 2) vazminlik, o'z hissiyotlarini nazorat qila olishi – har qanday vaziyatda o'zini yo'qotib qo'ymaslik. Lekin vaziyat talab qilganda o'qituvchi zaruriy tarzda o'z hissiyotlarini namoyish qiladi (quvonch, qayg'u, g'azab). Lekin vazminlik befarqlikka aylanib ketmasligi kerak; 3) o'z psixik holati, kayfiyatini boshqara olish – o'qituvchi hayotida, faoliyatida har qanday noxush holat ro'y bergan bo'lsa ham o'zini tetik tutishi kerak.

Didaktik qobiliyatlar sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin: 1) tushuntirish qobiliyati – o'rganilayotgan materialni ta'lim oluvchilar uchun tushunarli qilib etkazish, buning uchun o'qituvchi ta'lim oluvchilar uchun yangi bo'lgan materialni “ularning ko'zlari bilan ko'ra bilishi kerak”; akademik qobiliyat – o'z fanini, sohasini chuqur bilishi, umumiy va ilmiy dunyoqarashning kengligi; nutq qobiliyati – o'z fikrlari, his-tuyg'ularini tushunarli qilib ifoda etishi, muloqotning noverbal vositalari: mimika va pantomimikalardan o'rinli foydalana olishi. Bunda suhbat predmetini bilish, etkazayotgan ma'lumotlariga nisbatan ishonch, nutqni “og'irlashtiruvchi” tuzilmalardan foydalanmaslik, qo'llanilayotgan atama va tushunchalarga izoh berish, nutq tezligi va ovoz balandligi nazarda tutiladi.

Tashkiliy-kommunikativ qobiliyatlar quyidagi ko'rinishda namoyon bo'ladi: tashkilotchilik qobiliyati – o'quvchilar jamoasini tashkillay olish va o'z faoliyatini tashkillay olish; rejalashtirish, nazorat qilish; kommunikativ qobiliyat – o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini e'tiborga olgan holda muloqotni to'g'ri tashkillash; pedagogik kuzatuvchanlik – o'quvchining ko'rinishidan undagi ichki kechinmalar, kayfiyatini bilib olish, sezgirlik; pedagogik takt – ta'lim oluvchiga pedagogik ta'sir ko'rsatishda aniq vaziyatdan, ta'lim oluvchi shaxsi xususiyatlaridan kelib chiqish va uning nafsoniyatiga tegmaslik; suggestiv

qobiliyat – ta’lim oluvchiga emotsional-irodaviy ta’sir o’tkazish, talab qo’yish va talabning bajarilishini qat’iy nazorat qilish (bir tomondan qo’rqitishsiz, qistovsiz – boshqa tomondan bo’shlik qilmasdan); pedagogik prognoz – o’z harakatlari natijasini, shaxsida bo’lib o’tadigan o’zgarishlarni oldindan ko’ra bilish; diqqatni to’g’ri taqsimlay olish – bir paytning o’zida bir necha faoliyatni olib borish: materialni bayon qilish, o’z fikrlarini kuzatib borish, berilayotgan savollarga javob berish, ta’lim oluvchilar jamoasi hulqini nazorat qilib turish.

Pedagogik adabiyotlarda o’qituvchining kasbiy va ijtimoiy moslashuviga ta’sir etuvchi mahsuldor sabablar (omillar) umumlashtirilib pedagogik madaniyat nomi bilan qayd etiladi. Boshqa tushunchalar singari pedagogik madaniyatning ham bir necha xil ta’riflari mavjud. Biroq barcha ta’riflarda pedagogik madaniyat tushunchasi uch ilmiy jihatdan, ya’ni aksiologik, faoliyat va shaxsga yo’naltirilganlik nuqtai nazaridan talqin etilishi yaqqol ko’zga tashlanadi. Aksiologik yondashuvga ko’ra, pedagogik madaniyat – tarbiya haqidagi fan sifatida pedagogika tayanadigan pedagogik qadriyatlar majmuidir. Ushbu qadriyatlar moddiy va ma’naviy shakllarda mavjud bo’ladi. SHaxsga yo’naltirilgan yondashuv nuqtai nazariga ko’ra, pedagogik madaniyat – bu pedagogik faoliyatdagi tarbiyaviy munosabatlarni amalga oshiruvchi sub’ekt sifatida kasbiy etuk pedagog shaxsining muhim sifati. Faoliyatli yondashuvga ko’ra, pedagogik madaniyat – bu pedagogik qadriyatlarning tadbiq etilishini ta’minlovchi, o’qituvchi kasbiy faoliyatining o’ziga xos usullari majmuidir¹.

Pedagogik madaniyatning mufassal tavsifi L.D.Stolyarenko tomonidan quyidagicha ochib berilgan: “Pedagogik madaniyat – bu umuminsoniy madaniyatning bir bo’lagi bo’lib, unda eng avvalo, avlodlar almashinuvi va shaxsning ijtimoiylashuvi kabi tarixiy jarayon uchun xizmat qilishda insoniyat uchun zarur bo’lgan ma’naviy va moddiy qadriyatlar aks etgan”².

O’qituvchining pedagogik madaniyati quyidagi kasbiy ahamiyatli shaxs sifatlarining mavjud bo’lishini taqozo etadi:

¹ Zanina L.V, Menshikova N.P. Osnovi pedagogicheskogo masterstva. – Rostov-na-Donu: Feniks, 2003. – S.239.

² Stolyarenko L.D. Pedagogika. – Rostov-na-Donu: Feniks, 2003. – S.51.

1) shaxsga yo‘nalganlik: e‘tiqod, ijtimoiy faollik, fuqarolik tuyg‘usining mavjudligi;

2) kasbiy-axloqiy sifatlar: insonparvarlik, jamoaviylik, adolat, mehribonlik, haqiqatparvarlik, samimiylik, talabchanlik, bolalarga nisbatan mehr va hurmat, oliyanoblilik, xolislik;

3) pedagogik mehnatga munosabat: vijdonlilik, javobgarlik tuyg‘usi, fidokorlik, berilib ishlay olish va o‘z pedagogik faoliyatidan qoniqish hissi, uni hayotining mazmuniga aylantira olish;

4) qiziqishlar va ma‘naviy ehtiyojlar: bilishga oid faollik, tafakkurning kengligi va teranligi, estetik madaniyat, qiziqishlarning va ma‘naviy ehtiyojlarning ko‘pqirraliligi, yoqtirgan ijodiy ishning mavjud bo‘lishi, tashqi ko‘rinish va nutq madaniyati.

<p>Pedagogik faoliyatning tuzilishi va turlari</p>

Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun jamiyat oldida, davlat oldida javob beradigan, ta‘lim-tarbiya berishda maxsus tayyorlangan o‘qituvchilar mehnati faoliyatidir.

Pedagogik jarayonning mohiyatini anglamagan, bolaga nisbatan chuqur hurmatda bo‘lmagan o‘qituvchi ta‘lim-tarbiya samaradorligi va inson kamolotini ta‘minlovchi fikrga ega bo‘lmaydi. Pedagogik jarayonning vazifasi bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish bo‘lib, o‘qituvchilarning faoliyat mezonini begilab beradi. O‘qituvchilarning faoliyati pedagogik jarayonning harakat vositasidir. Pedagogik jarayonning obyektlari bo‘lmish tarbiyalanuvchi insonga, o‘quvchi va o‘quvchilar guruhiga hamda alohida o‘quvchiga, pedagogik jarayonning subyektlari — ota-onalar, o‘qituvchilar, tarbiyachilar, sinf jamoasi, pedagogik jamoa mas‘uldirlar va ular jamiyat talablari asosida ta‘lim va tarbiya berish faoliyatini bajaradilar. O‘qituvchining pedagogik faoliyatida ijobiy natijalarga erishishi, mehnat malakasini, ya‘ni egallagan bilimlarini o‘zining hayotiy va amaliy faoliyatida nechog‘lik qo‘llay bilishi bilan belgilanadi¹.

¹ Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011. – B.13-14.

Pedagogik faoliyatning maqsadi asrlar davomida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning umuminsoniy g'oyasi sifatida xizmat qilib kelayotgan tarbiyaviy ishni amalga oshirish bilan bog'liq. Pedagogik faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o'qitish aks etadi. Tarbiyaviy ish – bu tarbiyaning tizimlili, to'raligi, uzviyligi va uzluksizligidir. Tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilarning muaiyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. Tarbiyaviy ishning asosiy xususiyati – zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat.

Tarbiyaviy ishlar asosida ikkita: faol va majmuaviy yondashuvlar yotadi. Yondashuvlarning birinchisi, faoliyatning bilish, mehnat, ijtimoiy, badiiy, sport va erkin muloqot kabi turli ko'rinishlarini tashkil etishni talab etadi. Ikkinchi majmuaviy yondashuv esa, faoliyatning barcha ko'rinishlarining yagona jarayonga ta'siri bilan tabiiy "ko'shilib" ketishida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy ishlar, ayni paytda, o'ziga axlokiy, estetik, hissiy va aqliy (intellektual) ta'sirlarni kamrab oladi. Faoliyatga oid yondashuv tarbiya yo'nalishiga ishora kilsa, majmuaviy yondashuv – uning mazmun tabiatini (pedagogik maqsad (vaziyat, tarbiyaviy maqsadning asosiy va bog'liq tomonlarini shakllantirish)ni; rsjalashtirish; tashkil etish va tayyorlashni; ishni bsvosita amalga oshirishni; erishilgan natijalar tahlilini) belgilaydi¹.

O'qitish – qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakatidir. O'rgatish – o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyatini aks ettirsa, o'rganish anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni bo'lib, avval egallanganlari o'zgaradi.

N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatning o'zaro bir-biri bilan aloqador quyidagi uch tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi: konstruktiv, tashkilotchilikka doir va kommunikativ. Konstruktiv faoliyat mazmunli (o'quv materialini tanlash va tizimlashtirish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va tashkil etish), konstruktiv

¹ Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T., 2010. – B.13-14.

operativ (o'zining va o'quvchilarning harakatlarini rejalashtirish); konstruktiv-moddiy (pedagogik jarayonning o'quv-moddiy bazasini loyihalash) jihatlarni o'zida aks ettiradi. Tashkilotchilik faoliyati – o'quvchilarni faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish. Kommunikativ faoliyat – pedagogning ta'lim oluvchilar, o'qituvchilar jamoasi, jamoatchilik, mahalla va ota-onalar bilan munosabatini yo'lga qo'yish.

Pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi quyidagilarda namoyon bo'ladi.

1. Inson tabiatning jonsiz moddasi emas, balki o'zining alohida xususiyatlari, ro'y berayotgan voqealarni idrok qilishi va ularga o'zicha baho beradigan, takrorlanmaydigan faol mavjudotdir. Psixologiyada ta'kidlanganidek, har bir shaxs takrorlanmasdir. U pedagogik jarayonning o'z maqsadi, ishtiyoqi va shaxsiy xulqqa ega bo'lgan ishtirokchisi hamdir.

2. Pedagog doimo o'sib-o'zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondashishda bir xil qolip, shakllanib qolgan xatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi.

3. O'quvchilarga pedagogdan tashqari, atrof-muhit, ota-ona, boshqa fan o'qituvchilari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy hayot ham ta'sir etadi. SHuning uchun ham pedagog mehnati bir vaqtning o'zida jamiki ta'sirlarga va o'quvchilarning o'zida paydo bo'lgan fikrlarga tuzatishlar kiritib borishni nazarda tutadi.

Pedagogik maqsadning o'ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin:

1. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagog faoliyatining natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqdir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi)ni ta'minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o'tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi.

2. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish

o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: «Ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi»¹.

3. Pedagogik (ta'lim-tarbiya) jarayonda o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatini mantiqan o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'qituvchidan quyidagilarni talab qiladi:

- jamiyatning ijtimoiy vazifalarini to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi. Jamiyat maqsadlarini «o'sib» uning pedagogik nuqtai nazariga aylanishi;
- muayyan harakat va vazifalarga ijodiy yondoshishi;
- o'quvchilar qiziqishlarini e'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish;

O'quvchi shaxsiga doimo ijobiy-axloqiy ta'sir ko'rsata oladigan kishigina haqiqiy tarbiyachidir. Bunga erishish uchun pedagog o'zining axloqiy sifatlarini doimo takomillashtirib borishi zarur.

O'quvchilarni mehnat, muloqot, o'yin, o'qish kabi faoliyat turlarida ishtirok etishlari tarbiyaning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir mohir pedagog o'zining individual pedagogik tizimiga ega bo'lishi kerak.

Ayrim pedagoglar kasbiy mahorat sirlarini egallash uchun, avvalo ta'lim-tarbiya metodlarini takomillashtirishga intiladilar. Bu tabiiy hol, chunki aynan metodlar yordamida pedagog o'z o'quvchilarini turli o'quv faoliyatiga jalb qiladi. Shu bilan birga o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirishda o'qituvchi tomonidan tanlangan metodlar, usullar va topshiriqlardan boshqa sabablar ham ta'sir etadi. Pedagog faoliyatining muvaffaqiyatli kechishi uning shaxsi, xarakteri, o'quvchilar bilan muomalasiga ham ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Odatda bularning ta'lim-

¹ Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2008. -181 b. 146-bet.

tarbiya jarayoniga ta'siri ahamiyatsizdek tuyuladi. Ammo tajribali pedagog, uning xatti-harakati o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatayotganligiga ahamiyat berib, unga kerakli tuzatishlar kiritib, takomillashtirib boradi. SHuning uchun ham pedagogik mahoratni o'qituvchi shaxsi sifatlarini majmui sifatida qaralib, uni o'qituvchi yuqori darajada psixologik-pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lishi bilan bog'liq bo'lishini unutmaslik lozim.

**O'qituvchi kasbining tarixiy
taraqqiyoti va uning
jamiyatda tutgan o'rni**

O'qituvchilik – inson jamiyati tarixi boshlangandan e'tiboran davom etib, shu bilan birga hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tiborga loyiq e'zozlab kelingan kasbdir. O'tkir Hoshimov o'zining “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asarida o'qituvchining jamiyatdagi o'rniga baho berib, quyidagi fikrlarni alohida ta'kidlab o'tadi: Dehqon nopob urug' sepsa, achchiq “hosili”ni bir o'zi “o'rib oladi”. O'sha yili. O'qituvchi bolaning qalbiga nobop urug' sepsa, achchiq “hosili”ni butun jamiyat o'rib oladi. Yigirma yildan keyin... Muallim moddiy boylik yaratmaydi, deydiganlar jamitni ichidan portlatuvchi bombardir!

Shuningdek, adib o'qituvchilik kasbining qadriyatga yo'nalgan jihati sifatida quyidagi fikrni ham alohida ta'kidlab o'tadi: “Ustoz otangdek ulug', deganlari bejiz emas. Ota hayot beradi. Ustoz esa yashashga o'rgatadi. Tug'ilishdan ko'ra yashash qiyinroq”.

O'qituvchilik kasbining tarixiy taraqqiyoti tahlili o'qituvchining ham o'qitish, ham tarbiyalash faoliyati hamma davrlarda ham o'zaro aloqadorlikda ko'rib kelinganligi haqida fikr yuritish imkonin beradi. “O'qituvchi, – deydi Al Forobiy, - aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur.” U o'z fikrini davom ettirib: “O'qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshaydi, shu sababli o'qituvchi eshitgan va ko'rganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi, o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalab berishni bilmog'i lozim. Shu bilan birga o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lmog'i lozim. Ana shundagina u

insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi”¹, - deb ta’kidlaydi.

Abu Ali ibn Sinoning fikricha “...O‘qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo‘y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo‘lmog‘i lozim. O‘qituvchi o‘quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o‘rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog‘i lozim”².

Nosiriddin Tusiy o‘zining “O‘qituvchilarni tarbiyalash to‘g‘risida” degan asarida shunday deydi: “...O‘qituvchi munozaralarni olib borishni, rad etib bo‘lmaydigan darajadagi isbot qilishni bilishi, o‘z fikrlarining to‘g‘riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo‘lishi lozim... O‘qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandali, qo‘pol yoki qattiq bo‘lishi mumkin emas. Dars paytida o‘qituvchining o‘zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...”³

Qoshg‘ariy: “...Men a‘zolar kasalligini davolashdan oldin odamlarning ruhiyatini davolashni zarur deb topdim. Bunga men o‘qituvchilik yo‘li bilan erishaman, bunga mening ishonchim komil. Chunki a‘zolar kasalligi bilan yuzlarcha, minglarcha odamlar halok bo‘lsalar, nodonlik, bilimsizlik tufayli o‘n ming va yuz minglarcha odamlar halok bo‘ladilar...”⁴.

Ulug‘ shoirimiz Alisher Navoiy ham o‘qituvchi mehnatini xolisona baholab: “Agar shogird podsholikka erishsa ham, unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi”, “Haq yo‘lida kim senga bir harf o‘rgatmish ranj ila”⁵ kabi satrlar bitgan.

O‘qituvchining o‘rni va uning vazifalari o‘sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e‘tibor qaratilishining naqadar muhim ahamiyatga egaligi bilan aniqlanadi.

¹ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Xalq merosi, 1999.

² Abu Ali ibn Sino. Ziynat. Toshkent: Sharq, 1992.

³ O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar. (Tuzuvchi-mualliflar: A.Zunnunov (rahbar), M.Hayrullayev, N.Xotamov, D.Shodiyev). Toshkent: Fan, 1997.

⁴ O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar. (Tuzuvchi-mualliflar: A.Zunnunov (rahbar), M.Xayrullayev, N.Xotamov, D.Shodiyev). Toshkent: Fan, 1997. – 352 b.

⁵ Nishonova S. Sharq Uyg‘onish davri pedagogik fikr tarixida barkamol inson tarbiyasi: Ped.fan.dokt. ... diss. Toshkent, 1998. – 288 b.

Mamlakatimizda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni hayotga tatbiq etish jarayonida o‘qituvchining yosh avlodga ta’lim va tarbiya berishda jamiyat oldidagi javobgarligi yanada ortib boraveradi.

Zamonaviy maktab o‘qituvchisi qator vazifalarni bajaradi. O‘qituvchi – sinfdagi o‘quv jarayonining tashkilotchisidir. O‘qituvchi o‘quvchilar uchun dars payti, qo‘shimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari paytlarda ham kerakli maslahatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Ko‘pchilik o‘qituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayoni tashkilotchilari bo‘lib hisoblanadilar.

O‘qituvchi – odobli, adolatli hamda “bola qalbining injeneri”dir. Bolaning ijobiy va salbiy xususiyatlari ba’zan murabbiydan o‘tishini psixolog olimlar ta’kidlab o‘tishgan. Chunki o‘quvchi o‘qituvchining yurish-turishi, kiyinishiga, gapirishiga taqlid qiladilar. Bola garchi yosh bo‘lsa-da, uning inson ekanligini yoddan chiqarmaslik kerak, uni ko‘pchilik oldida obro‘sizlantirmaslik, g‘uru-rini toptamaslik kerak¹.

Pedagog olim Komil Zaripov o‘qituvchining kasbiy mahorati mazmun va mohiyatini “Ilg‘or o‘qituvchi”, “Ijodkor o‘qituvchi”, “Novator o‘qituvchi” timsolida asoslaydi va shunday ta’riflaydi:

“Ilg‘or o‘qituvchi” avvalo boshqa o‘qituvchilarga qaraganda o‘z ishiga mas’uliyat bilan qaraydi. Shu sohadagi ijobiy tajribalarni o‘rganib, o‘z darslarida, ta’lim muassasasidan va guruhdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda qo‘llaydi. Shu orqali u ta’lim va tarbiya sohasida muayyan yutuqlarni qo‘lga kiritadi.

“Ijodkor o‘qituvchi”da ham “Ilg‘or o‘qituvchi”dagi xususiyatlar bo‘lishi mumkin. Ularning jiddiy farqi shundaki, ilg‘or o‘qituvchi mavjud manbalarni o‘rganib, shular asosida ta’lim - tarbiya bo‘yicha muayyan ishlarni amalga oshirsa, ijodkor o‘qituvchi bor manbalarga tanqidiy ko‘z bilan qaraydi. Ko‘p hollarda mavjud metodik yo‘l – yo‘riqlarga o‘z munosabatini bildirib, sharoit va vaziyat

¹ Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011. – B.25.

taqozosiga, o‘zining imkoniyatlariga qarab mavjud tartiblardan farqli zamonaviy metodik usullardan foydalanadi”¹.

“Novator o‘qituvchi”, o‘zining yaxlit pedagogik vosita va usullari mavjudligi bilan farqlanib turadi. Shu bilan birga novator o‘qituvchilarda ilmiy tahlil, o‘ziga tanqidiy ko‘z bilan qaray bilish xususiyatlari ham ega bo‘ladi. Ularning ko‘pchiligida g‘oyat murakkab, boshqalar o‘ziga ishonmaydigan sharoitlarda ham o‘z ishlarining to‘g‘ri ekanligiga ishonch bo‘ladi.

?

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Pedagogik mahorat nima?
2. Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari qanday bo‘ladi?
3. Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?
4. O‘qituvchi faoliyatining asosiy yo‘nalishlari nimalardan iborat?
5. O‘qituvchilik kasbiga qo‘yiladigan talablar nimalardan iborat?
6. Pedagogik mahoratning qanday tarkibiy qismlari mavjud?

!

MUSTAQIL O‘QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. O‘zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
2. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. -176 b. 130-bet
3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent: SHarq, 1997.
4. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Toshkent: SHarq, 1997.
5. Abu Ali ibn Sino. Ziynat. Toshkent: SHarq, 1992.

¹ Zaripov K. O‘qituvchilar malakasini oshirishda maktab rahbarining roli. – T.: “O‘qituvchi”, 1993. – B.97.

6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Xalq merosi, 1999. – 224 b.
7. Ajdodlar o'giti. Hikmatlar, hikoyatlar, tamsillar. // To'plovchi B.Ahmedov. Toshkent: CHO'lpon, 1991.
8. Azarov Yu.I. Bolalarni sevish san'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1992.
9. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006.
10. Asqarova O'. Qoraboyeva Z. Pedagogik mahorat asoslari. Muammoli ma'ruzalar matni. Namangan, 2005.
11. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2008. -181 b. 146-bet.
12. Nishonova S. Sharq Uyg'onish davri pedagogik fikr tarixida barkamol inson tarbiyasi: Ped.fan.dokt. ... diss. Toshkent, 1998. – 288 b.
13. Ochil M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2000.
14. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. Toshkent, 2000.
15. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar. (Tuzuvchi-mualliflar: A.Zunnunov (rahbar), M.Hayrullayev, N.Xotamov, D.SHodiyev). Toshkent: Fan, 1997. – 352 b.
16. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 1993.
17. G'aybullayev N.R., Yodgorov R., Mamatqulova R. Pedagogika. Toshkent: O'zMU, 2005. -175 b.

II BOB. PEDAGOGIK FIKR TARIXI VA MAKTAB AMALIYOTIDA O'QITUVCHI MAHORATI MASALALARI

<i>Tayanch tushunchalar:</i>	ustoz, mudarris, otinoyi, pedagog, tarbiyachi, ta'lim, tarbiya, mutafakkirlar, didaktlar, innovatsion faoliyat, innovatsion salohiyat.
-------------------------------------	--

Sharq mutafakkirlarining o'qituvchi mahorati to'g'risidagi qarashlari	Buyuk allomalarimiz o'z asarlarida mudarrislar kasbining nozikligini,
--	---

mas'uliyatli ekanligini va murakkabligini, shu bilan birga sharafligini, yoritib, muallimning mahorati, ularga qo'yilgan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, shogirdlar bilan munosabatga kirishish mahorati, muomalasi to'g'risida o'z mulohazalarini bildirganlar. Uyg'onish davrining yetuk namoyondalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Maoliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az-Zamaxshariy, Shayx Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy kabilarning ijodiy merosi pedagogik tafakkurni shakllantirishda bo'lajak murabbiylarga muhim manba bo'lib hisoblanadi.

Abu Nasr Forobiy (873-950) ta'lim-tarbiyaga oid asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish, ta'lim-tarbiya usullari haqida fikr yuritadi. Forobiy ta'lim-tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim hisoblanadi. Ta'lim degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, tarbiya esa - shaxsiy fazilatlarni, mas'ul hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deydi olim.

Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa amaliy ish, tajriba orqali o'rganishdir.

Forobiy o'zining "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida" asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida quyidagi fikrni bayon etgan. U: "Avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu - olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni o'rganish zarur. Undan so'ng umuman, jonli tabiat - o'simliklar va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi"¹, - deydi.

Forobiy fanlarni tasniflash bilan birga, ularni qanday o'rganish masalasiga ham alohida to'xtalgan. Uning fikricha, har bir fanni o'rganuvchi oldin o'zini shu ilmni o'zlashtirishga tayyorlashi, so'ngra haqiqatni izlashi, o'zining salomatligi, odob-axloqiga jiddiyroq e'tibor berishi lozim. Kimki ilm hikmatini o'rganishni istasa, bu ishni yoshligidan boshlasin.

¹ Nishonova S. Sharq Uyg'onish davri pedagogik fikr tarixida barkamol inson tarbiyasi: Ped.fan.dokt. ... diss. Toshkent, 1998. – 288 b.

Forobiy o‘zining didaktik qarashlarida ustoz, o‘qituvchining mas’uliyatini alohida ifodalaydi. “Ustoz, - deydi u,- shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko‘ngilchaklik ham qilmasligi lozim”¹. Chunki ortiqcha zulm shogirdga ustozga nisbatan nafrat uyg‘otadi, bordi-yu ustoz juda yumshoq bo‘lsa, shogird uni mensimay quyadi va u beradigan bilimdan sovib qoladi. Ayniqsa, Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri”, “Falsafiy savollar va ularga javoblar”, “Hikmat xulosalari”, “Sharhlar” kabi asarlarida insonni tarbiyalash usullari haqida ham fikr yuritadi.

Forobiy ta’limotiga ko‘ra, ta’lim-tarbiya jarayoni tajribali va bilimli o‘qituvchilar tomonidan tashkil etilishi, boshqarilib turilishi va ma’lum maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim, chunki “har bir bola o‘zicha narsa va hodisalarni bila olmaydi hamda baxtga erisholmaydi. Unga buning uchun o‘qituvchi lozim”². Ta’lim va tarbiya berishda “...ustoz shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko‘ngilchanlik ham qilmasligi lozim. Chunki ortiqcha zulm, shogird dilida ustozga nisbatan nafrat uyg‘otadi, bordiyu ustoz juda ham yumshoq ko‘ngilli bo‘lsa, shogird uni mensimay qo‘yadi va u beradigan bilimdan sovib qoladi. Shuning uchun o‘qituvchi bolalarning fe’l-atvoriga qarab ta’lim-tarbiyaning “qattiq” yoki “yumshoq” usullaridan foydalanishi mumkin” deydi. Bunda ustoz mudarrisga quyidagi talablarni qo‘yadi:

- Birinchi yo‘l: tarbiyalanuvchilar o‘qish va o‘rganishga ishtiyoqmand bo‘lsalar ta’lim-tarbiya jarayonida mudarris tomonidan yumshoq usullar qo‘llaniladi. Bunda u qanoatbaxsh so‘zlardan foydalanadi, chorlovchi ilhomlantiruvchi gaplar aytib o‘quvchiga ko‘nikma va malakalarni vujudga keltiradi, natijada o‘quvchining iqtidori uyg‘onib, g‘ayrat-shijoati bilan bilim olishga, kasb egallashga intiladi;

Ikkinchi yo‘l: tarbiyalanuvchilar o‘zboshimcha, itoatsiz bo‘lsalar, mudarris tomonidan qattiq, ya’ni majburlovchi usullar qo‘llaniladi. Bu asosan gapga ko‘nmovchi ba’zi qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan

¹ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -Toshkent: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993.

² O’sha manba. – B/122.

ishlatiladi. Ushbu usul natijasida o'quvchi nazariy bilimlarni o'rganishga astoydil kirishadi, fazilati yaxshi bo'lib, kasb-hunarlarni va juz'iy san'atlarni egallashga intiladi. Maqsad ularni fazilat egasi qilish va kasb-hunar ahillariga aylantirishdir. Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida inson kamolotiga juda katta e'tibor bergan. Uning aqliy ta'lim haqidagi fikrlarini o'rganar ekanmiz, eng avvalo, uning ilm olish, bilimdagi ta'lim uzviyliklari, o'qish, o'qitish va o'quv qurollari, yozuv belgilari haqida aytgan fikrlari g'oyat qimmatlidir.

Beruniy o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston", "Mineralogiya", "Kitob as-Saydana" kabi asarlarida bayon etgan. U o'z asarlarida dunyoni ilmiy bilish yo'llarini ko'rsatib berdi. Beruniyning fikricha, kishining aql bilan o'ylashi, hayol surishi, fikrlashi – bu uning bilim jarayoni manbai hisoblanadi.

Beruniy ta'lim-tarbiyaga o'quvchilarning diqqatini jalb qilish, mashg'ulotlar davomida o'quvchini zeriktirib qo'yimaslik uchun ta'lim olishning turli yo'llari, shakl va metodlari ustida to'xtaladi. U: "Bizning maqsadimiz o'quvchini toliqtirmaslik, hadeb narsa o'qib berish zerikarli bo'ladi va toqatni toq qiladi. Agar o'quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o'tib tursa, u xuddi turli-tuman bog'larda sayr qilgandek bo'ladi..."¹ - deydi.

Beruniyning ta'kidlashicha, bilim olishda imkoniyat yaratgan bilimlarni egallash uchun o'quvchida intilish va qiziqish bo'lishi kerak. Beruniy ilm olish yo'li bilan dunyoni bilishning bosqichlarini ko'rsatib beradi. Olim asosiy pedagogik, didaktik talab – taqqoslash, mashq, tajribalar o'tkazish deb biladi, bular bilim olishdagi uzviylikni yaxshilaydi. Beruniy o'sha davrda mavjud bo'lgan aniq faktlardan har birining maqsad va vazifalarini o'quvchi ongiga to'liq yetkazilgan bo'lishini talab qiladi. Beruniy hamma fanlarni biri-biri bilan bog'liq holda o'rganish lozimligini ta'kidlaydi. Har bir o'quvchini bilim olishdagi vazifasi haqida ham qimmatli fikrlar bayon etgan.

¹ Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: O'rta va oliy maktab, 1968. – 486 b.

Bolalarni maktabda o‘qitish va tarbiyalash jarayonida dunyoviy fanlarni bir-biri bilan bog‘lab turli mavzularda mulohazalar yuritishni ta’kidlab: “Bizning maqsadimiz o‘quvchilarni toliqtirib qo‘ymaslikdir, bir mavzuni qayta-qayta takrorlab o‘qib berish o‘quvchini zeriktiradi, xotirasini susaytiradi. Agar o‘quvchi bir mavzudan boshqa bir yangi mavzuga o‘tib tursa, u xuddi turli-tuman bog‘larda sayr qilgandek bo‘ladi, bir bog‘dan o‘tar-o‘tmas, boshqa bir bog‘ boshlanadi. Bola ularning hammasini ko‘rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa bolaga rohat bag‘ishlaydi, deb behuda aytilmagan,— deydi.

Beruniy mamlakatning obodonligi ilm–fanning ravnaqi tufayli deb aytadi, yoshlarning baxt–saodati va kamoloti esa ularga bilim va ma’rifat beruvchi mudarrislariga bog‘liq deb ta’kidlaydi. Ilm va ma’rifat sari intiluvchi tolib va mudarrislariga deydi: “Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan, odamni ko‘r qilib qo‘yadigan nafs va turli buzg‘unchi holatlardan, qotib qolgan turli eski urf–odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko‘zlikni quli bo‘lishdan ozod bo‘lmog‘i darkor”.

Ta’lim - inson bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biridir. Ta’lim - o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini egallash bo‘yicha o‘quv-bilish faoliyatini tashkil qilish, ularning tafakkur va qobiliyatlarini o‘stirish, dunyoqarash, ma’naviy sifatleri, axloqiy, estetik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Beruniy shaxs rivojlanishi, kamolotida uch narsa muhimligini ta’kidlaydi. Ya’ni hozirgi davr pedagogikasida e’tirof etilganidek, shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit va tarbiya muhim rol o‘ynaydi. Beruniy insonning rivojlanishida ilm-ma’rifat, san’at, adabiyot, amaliy faoliyat, ayniqsa, ijtimoiy turmushning ham ahamiyati katta ekanligini ta’kidlaydi.

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino pedagogik qarashlarida insonning ham aqliy, ham axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uning kamolga yetishining asosiy mezoni sifatida talqin etiladi. SHarqda «SHayx ar-Rais» nomi bilan mashhur bo‘lgan alloma - Abu Ali ibn Sino o‘qituvchi mahorati haqida fikr yuritar ekan, quyidagilarni eslatib o‘tadi:

- bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo‘lish;
- berilayotgan bilimning talabalar qanday o‘zlashtirib olayotganiga e’tibor berish;
- ta’limda turli metod va shakllardan foydalanish;
- talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish;
- aqliy darajasiga mos ravishda ta’lim berish;
- har bir so‘zning bolalar hissiyotini uyg‘otishi darajasida bo‘lishiga erishish zarur.

U o‘zining bir qator asarlarida, jumladan, “Donishnoma”, “Shafo kitobi”, “Tib qonunlari” va boshqalarda ta’lim-tarbiya masalalariga keng to‘xtaladi. Ibn Sino bola tarbiyalashning qiyin va murakkab tomonlarini alohida ta’kidlaydi. U o‘zining “Tib qonunlari” asarida ushbu masalaga “Tarbiya to‘g‘risida” degan bir bobni bag‘ishlaydi. Bunda u yosh bolalarda harakatlarni qanday tarbiyalash kerakligi to‘g‘risida qimmatli fikrlar bayon qiladi. U bolalarga nisbatan bo‘ladigan jismoniy jazoning har qanday holatini qattiq qoralaydi.

Yosh bolalar tarbiyasiga kattalarning ta’siri tez o‘tishini Ibn Sino alohida uqtiradi. Yosh bolalar hamisha o‘zidan kattalarga taqlid qiluvchan bo‘ladi. Ularning yaxshi tarbiya topishida yaxshi xulq, odobli va aqlli kishilarning ta’siri ijobiy rol o‘ynaydi. Shuning uchun Ibn Sino yosh ota-onalarga va hamma tarbiyachilarga bolalarga shaxsiy namuna ko‘rsatishni maslahat beradi. Uning fikricha, bola yoshligidan boshlab faqat yaxshi qiliqlarga o‘rgatilishi zarur. Bu kelajakda uning mustahkam xarakterli bo‘lib yetishishiga olib keladi.

Ibn Sino inson rivojlanishida, kamolotida aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyani o‘zaro aloqada amalga oshirishning ilmiy asoslarini ko‘rsatib berdi. Bolaning har tomonlama rivojlanishida oila tarbiyasining o‘rni katta ekanligini, agar oilada tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalanilsa, oila baxtli bo‘lishini ta’kidladi.

Abul-Qosim Mahmud Ibn Umar Az-Zamaxshariy (1075-1144) jahon ilm-fani va madaniyatiga salmoqli hissa qo‘shgan mashhur olim va adibdir. U o‘z asarlarida halollik va pokizalikni, ilmga muhabbatni, mardlik va olijanoblikni

ulug‘laydi. Ulug‘ mutafakkir “Navobig‘ ul-kalim” (“Nozik iboralar”) asarida kishilar ilmi bo‘lish, o‘qitish, yozish bilan hosilu mukammal bo‘ladi, olim kishi oqil, bilimdon va chiroyli xushxat yozuvga ega bo‘lsa, bu uning kamolotga yetganligidan dalolatdir, deydi. Asarda mudarrislar to‘g‘risida noyob fikrlar bildirilgan: “Murabbiy o‘qib tursagina murabbiy bo‘la oladi, agar o‘qishni to‘xtatib qo‘yar ekan, unda murabbiylik o‘ladi”¹.

Shayx Muslihiddin Sa‘diy Sheroziy XIII asrda Eronda yashab ijod qilgan yirik shoir va mutafakkirdir. U faylasuf-shoir bo‘lishi bilan birga tajribali murabbiy ham bo‘lgan. Shoir “Guliston” asarida o‘z davri mudarrislarini turli toifaga bo‘lib, ularni ta‘riflaydi. Qattiqqo‘l o‘qituvchilarni “..basharasi tirishgan, tili zahar, yomon xulqli, odamlarni ranjitadigan, gadoy tabiatlik, ochko‘z, uni ko‘rishi bilan shogirdlarining kayfiyati uchar” shogirdlar undan bilim va tarbiya ololmaydilar. Yana bir toifadagi o‘qituvchilar “...sodda, yaxshi va yumshoq ko‘ngilli odam. Unar-unmasga so‘zlamas edi va bolalarni ranjitadigan so‘zlar og‘zidan chiqmas edi. Uning farishtadek axloqliligi va mehribonligini ko‘rgan bolalar murabbiyni mensimay qo‘ydilar. Uning yumshoq tabiatlik ekanligini bilishib, ilmni ham o‘rganmaydilar. Alqissa bolalar o‘yin va to‘polonga berilib vaqtni bekorga o‘tkazdilar”.

Bu holatga Shayx Sa‘diy Sheroziy ikki xil ta‘rif beradi. Birinchidan, Sa‘diy yashagan davrda ham, undan keyingi davrlarda ham maktabda o‘quvchilarni qattiqqo‘l bilan o‘qitganlar. Ikkinchidan, Shayx Sa‘diy bu holatni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan va qattiqqo‘l o‘qituvchiga nisbatan norozilik bildirmagan, ilm va tarbiya berishda qattiqqo‘llikni afzal ko‘rgan: “jabr ustod boz mehr padar” deb ta‘kidlaydi, ya‘ni o‘qituvchining jabri va jazosi ota mehridan ham afzalligini aytadi.

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod qilgan. U o‘z asarlarida insonning yuksak axloqiy hislatlarini, go‘zal fazilatlarini kuylaydi. «Iskandar xirodnomasi» asarida muallimlar to‘g‘risida noyob fikrlarni bildirgan: “muallim aqlli, adolatli, o‘zida barcha yuksak fazilatlarini mujassamlashtirgan bo‘lishi kerak. O‘zini nomunosib tutgan murabbiy hech vaqt bolalarga bilim bera

¹ Abul-Qosim Mahmud az-Zamahshariy. “Nozik iboralar”. – T.: “Kamalak”, 1992, 16-bet.

olmaydi”. Shoir muallimning hayotdagi o‘rnini quyidagi baytida bayon qiladi: “Ustod, muallimsiz qolganda zamon, Nodonlikdan qora bo‘lurdi jahon”

Alisher Navoiy (1441-1501) ijodida muallimlarga munosabat alohida berilgan. Uning fikricha, har bir inson o‘ziga ta’lim va tarbiya bergan ustozini, o‘qituvchisini umrbod hurmat qilishi va uni e‘zozlashi kerak. Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasini har qanday tasodifiy murabbiyga ishonib topshirib bo‘lmasligini aytib, o‘qituvchiga yuksak talablarni qo‘yadi. Bolani tarbiyalash va unga bilim berish, uning qobiliyatini o‘stirish uchun nihoyatda savodli o‘qituvchi va mahoratli tarbiyachi bo‘lish kerak. Alisher Navoiy o‘qituvchini faqat dars beruvchi, bilim beruvchi deb bilmaydi, balki mahoratli tarbiyachi bo‘lishi lozim deb ilm va odobni birga olib borilishini, bu ikki jarayon hech qachon ajralmasligini ta’kidlab o‘tadi.

Buyuk alloma o‘zining “Mahbub-ul qulub” didaktik asarida o‘qituvchi xalq oldida obro‘ga, hurmat va izzatga sazovor bo‘lishi kerakligini, u xalq g‘ami bilan yashashini, xalqqa yordam beruvchi, xalq bilan birga bo‘lishi lozimligini aytadi. Nodon, mutaasib, johil mudarrislarni tanqid qilib, mudarris olimlar orasidagi eng sara “malak qiyofali” kishi bo‘lishi, ya’ni sof ko‘ngilli, pok qalbli, insofli, karam-muruvvatli, odobli, vafoli, kishilikning eng yaxshi va oliyjanob hislatlarini o‘zida aks ettiruvchi bo‘lishi kerak deydi. Ayniqsa, madrasalarda ta’lim-tarbiya bilan shug‘ullanuvchi mudarrislarga jiddiy talablarni qo‘yadi: «Mudarris kerakki, g‘arazi mansab bo‘lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko‘rgazmasa va olg‘irlik uchun gap-so‘z va g‘avg‘o yurgizmasa, nodonlikdan sallasli katta va pechi uzun bo‘lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni unga bosh o‘rin bo‘lmasa, yaramasliklardan qo‘rqsa va nopoklikdan qochsa... nainki, o‘zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni qilish mumkin, balki halol desa, qilmas ishlarni qilmoq undan sodir bo‘lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo‘lib qolsa, bu mudarris emas, yomon odatni tarqatguvchidir». Demak, mudarris bilimli, fozil va donishmand bo‘lishi, kishilikning eng yaxshi fazilatlarini o‘zida mujassamlashtirgan oliyjanob va kamtarin bo‘lishi, har qanday

yaramas ishlardan holi va pok bo‘lishi, o‘z xulqi va odobi bilan boshqalarga namuna bo‘lishi lozim.

Ayni o‘rinda o‘qituvchi mehnatini eng murakkab va mashaqqatli ish ekanligini xolisona baholaydi: “Uning ishi odam qo‘lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashdan ojizlik qilardi. U esa bir to‘da bolaga ilm va adab o‘rgatadi, ko‘rkim bunga nima etsin. Shunisi ham borkim, u to‘dada fahm-farosati ozlar ham bo‘ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat qilsa qanday bo‘ladi. Har qanday bo‘lsa ham, yosh bolalarda uning haqqi ko‘pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa unga (muallimga) qulluq qilsa arziydir”.

Kamoliddin Husayn Voiz al-Koshifiy (1440-1505) “Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati” asarida ustoz-shogird munosabatlariga keng to‘xtalgan. U muallimlarning shogirdlariga beradigan har bir o‘gitini qadrlaydi. “Maraka joylarida” (dars–ma’ruza o‘qiladigan joy) shogirdlar muallimning har bir so‘zini e‘tibor bilan tinglashini va unga amal qilishini ta’kidlaydi. Jumladan, alloma shunday yozadi: “Agar shogirdlikning binosi nimaning ustiga quriladi, deb so‘rasalar, irodat ustiga, deb javob bergin. Agar irodat nima deb so‘rasalar, samo va toatdir, deb aytgin. Agar samo (eshitish) va toat nimadir deb so‘rasalar nimani ustoz aytsa, uni jon qulog‘i bilan eshitish, chin ko‘ngli bilan qabul qilish va vujud a‘zolari orqali amalga ado etishdir deb ayt”. Husayn Koshifiy asarida shogirdlikning 8 ta odobini ko‘rsatib o‘tadi:

- birinchi bo‘lib salom berish;
- ustozning oldida kam gapirish;
- boshni oldinga egib turish;
- ko‘zni har tomonga yugurtirmaslik;
- gap so‘ramoqchi bo‘lsa, avval ustozdan ijozat so‘rash;
- ustoz javobiga e‘tiroz bildirmaslik;
- ustoz oldida boshqalarni g‘iybat qilmaslik;
- o‘tirib turishda hurmat saqlash.

Husayn Koshifiy ustozlik shartlarini ham bayon qiladi: “Bilgilkim hech bir ish ustozsiz amalga oshmaydi va kimki ustozsiz bir ishni qilur ersa, ul ishning asosi mustahkam bo‘lmaydi. Kimki, ustozsiz ish boshlagan bo‘lsa, ishi va amali samara qozonmaydi, ustozning etagini tutib shod bo‘l, bir muddat ustozga xizmat qilginda, so‘ngra o‘zing ustoz bo‘l. ...Agar ustoz tarbiyasini olgan komil inson kim deb so‘rasalar, u pok mazhabli o‘z aybini ko‘radigan, dono va tamizli kishidir deb aytgil. Unda hasad, gina va baxillikdan asar bo‘lmaydi”.

Husayn Koshifiy bola tarbiyasida maktab va muallimniig alohida roli borligi haqida gapirib, muallimlar dono, bilimli, shirinsuxan, adolatli bo‘lishi zarur, deb hisoblaydi. Alloma murabbiylar to‘g‘risida yana bir asari «Axloqi Muhsiniy»da shunday yozadi: «Murabbiy (bolaga) nasihat va ta‘lim berishda lutf va odob qoidalariga rioya qilishi darkor. Jamoatchilik joylarida unga pand berish yaramaydi, balki xilvat joyda bolaga gapirish zarur. Agar (murabbiy) nasihat berishning fursati kelganini bilsa, unga muloyimlik bilan murojaat qilishi lozim, chunki bizning zamonamizda muloyim va xushfe‘l bo‘lish maqsadga muvofiqdir».

Abdulla Avloniy fikricha, bolalarda fikrlash qobiliyatini o‘stirish va bu tarbiya bilan muntazam shug‘ullanish benihoya zarur va muqaddas bir vazifa. Binobarin, u muallimlarning “diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir... Negaki fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog‘liqdir”¹.

Pedagogika tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, ko‘plab bunday qimmatli fikrlar diqqatimizni tortadi. Bugungi kunda ham mutafakkirlarimizning ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlari yetuk iymonni tarbiyalashda qo‘l kelmoqda.

**G‘arb pedagogik fikrlari
taraqqiyotida o‘qituvchi
mahorati masalalari**

Antik davrdagi maktablar Sparta, Afina va Rim tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida faoliyat olib borganlar. Qadimgi Yunonistonda bunday

¹ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992. -160 b.

joylar akademiya deb nomlangan. «Akademiya» soʻzi afsonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi V asrda Afina yaqinidagi Akadema soʻzi bilan nomlanuvchi joyda Platon oʻz shogirdlariga maʼruzalar oʻqigan boʻlib, keyinchalik taʼlim-tarbiya berish uchun tashkil etiluvchi maskanlar ham shunday nom bilan atala boshlangan. Qadimgi Yunonistonda bolalarga taʼlim-tarbiya berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan edi.

Ular notiqlik sanʼatining yetuk namoyondalari boʻlib, oʻzlarining chiroyli soʻzlari, baland va taʼsirchan ovozlari bilan taʼlim oluvchilarning tafakkuriga, ongiga kirib borganlar, taʼlim va tarbiyada ulkan yutuqlarga erishganlar. Shu sababli, notiqlik sanʼati va nutq madaniyatining nazariyasiga, uning cheksiz tarbiyaviy ahamiyatiga ilk marotaba qadimgi Yunonistonda asos solinganligi ilmiy adabiyotlarda bayon etiladi. Yunonistonda epos, lirika, drama, haykaltaroshlik, musiqa va meʼmorchilik sanʼati bilan birga notiqlik sanʼati ham murakkab va muhim sanʼat asari sifatida tan olingan. Notiqlik sanʼatini davlatning muhim ijtimoiy-siyosiy ishlariga taalluqli faoliyatdagi ahamiyati uchun hamda yosh avlodni tarbiyalashda ular ongi va tafakkuriga qizgʻin taʼsir etuvchi murakkab vosita sifatida rivojlantirganlar.

Eramizdan avvalgi V asr Yunonistonda yoshlarga taʼlim-tarbiya berish va ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning eng takomillashgan davri boʻlgan. Shu sababli “Notiqlik sanʼati” ham qizgʻin rivojlangan davr hisoblanadi. Bu davrda notiqlikning uchta qonuniyati umumiy shior sifatida eʼtirof etilgan:

- oʻquvchilarga tushuntirish (maʼlum bir mavzuni);
- oʻquvchilar ongini uygʻotish (inson tafakkurini, ongini, maqsadini);
- har bir tinglovchiga huzur-halovat va qoniqish uygʻotish.

Yunonistonda notiq ushbu qonuniyatlarga amal qilgan holda oʻquvchilarga, yaʼni “tinglovchilarga halovat bagʻishlash” orqali ularni ezgulikka, adolatparvarlikka, vatan oldidagi burchga sadoqatli boʻlishga, yaxshi amallarni bajarishga, axloq va odob qoidalariga rioya qilishga chorlar edi. Bu uning jamiyat oldidagi asosiy vazifasi hisoblanardi. Notiqlik sanʼatini chuqur egallagan,

o'zlarining go'zal va chiroyli nutqlari bilan jamiyatda hurmat va e'tibor qozongan Dinarx, Giperid, Gorgiy, Sokrat, Isey, Esxil, Demosfen kabi namoyondalar mashhur davlat arboblari bo'lib etishganlar.

Yunon faylasuflari o'qituvchilarning ta'lim va tarbiya berishda og'zaki nutqning shakl va qonuniyatlarini, mulohaza va isbot kabi mantiq ilmi qoidalarini chuqur o'zlashtirishlari lozimligini qat'iy talab qilganlar. Shuning uchun pedagog o'qituvchilar o'z fikrlari va tuyg'ularini o'quvchilar hamda tinglovchilar tafakkuri va ongiga chuqur singdira olganlar va keskin ta'sir o'tkazganlar. Har bir pedagog o'zlarining notiqlik san'ati ustida tinimsiz mashg'ulotlar olib borganlar, sehrli ovoz sohibi bo'lish uchun nutq texnikasining barcha qonuniyatlariga amal qilganlar. Ular o'z nutqlarini mafkuraviy va siyosiy kurash hamda yosh avlodni tarbiyalash quroli deb hisoblaganlar.

Mashhur faylasuf olim Sokrat (eramizdan avvalgi 469—399) o'quvchilar bilan savol-javob usuli orqali ta'lim-tarbiya berishning suhbat metodiga asos solgan. Sokratning shogirdi Platon o'z ustози g'oyalarini davom ettirib, o'quvchilar bilan savol-javob usulini notiqlik san'atining bir shakli sifatidagi ahamiyati cheksiz ekanligini bayon etadi hamda uni inson tafakkuri va ongini, dunyoqarashini og'zaki nutq bilan boyituvchi noyob uslub sifatida baholaydi.

Yunonistonda yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda notiqlik san'atining ahamiyatini yoritib berish hamda uning rivojlanishi faylasuf olim Demosfen (eramizdan avvalgi 384—322) nomi bilan uzviy bog'langan. U yoshlik yillaridanoq notiqlik san'atiga qiziqdi. Tug'ma duduq bo'lishiga qaramasdan, o'quvchi va tinglovchilarning istehzolariga bardosh berib, qizg'in va shiddatli mehnati bilan notiqlik mahoratini namoyish eta olgan. Barcha dunyoviy bilimlarni faqat notiqlik san'atining olijanob qudrati asosida tinglovchilar tafakkuriga etkazish mumkin deb ta'kidlagan edi faylasuf. Faqat Demosfen Yunonistonda notiqlik san'atining yetuk namoyondasi, ya'ni elitasi sifatida mashhur bo'ldi. U davlat tribunasi siyosiy va mafkuraviy kurash maydoniga aylantirdi.

O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish to'g'risidagi muammolar Yevropa olimlari Ya.A.Komenskiy, Djon Lokk, G.Pestalotssi,

A. Disterverg, K.D. Ushinskiy kabilarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, chex olimi, mashhur pedagog Ya. A. Komenskiy o'qituvchining eng muhim xususiyatlari qatoriga bolalarni sevishi, yuksak axloqi, bilimdonligi, iqtidori, qobiliyati kabilarni kiritadi va ularning mohiyatini mukammal tavsiflab beradi.

Yan Amos Komenskiy o'z davrida o'qituvchilarning bola dunyoqarashini rivojlantirishdagi rolga yuqori baho berib, o'qituvchilik «yer yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb» ekanligini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, o'qituvchi o'z burchlarini chuqur anglay olishi hamda o'z qadr-qimmatini to'la baholay bilishi zarur. Ya.A. Komenskiy o'qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o'z ishini sevuvchi, o'quvchilarga mehr bilan muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg'otuvchi, o'quvchilarni o'z ortidan ergashtiruvchi va diniy e'tiqodni shakllantiruvchi.

I.G. Pestalotssi o'qituvchining kasbiy sifatlariga baho berish bilan birga, asosan uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli hamda fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga to'xtalib o'tadi.

A. Disterverg o'qituvchining ta'limdagi rolga yuqori baho berib, u o'z faoliyatini chuqur bilib, pedagogik mahoratini oshirib borishi o'quvchilarni qalbdan yoqtirishi natijasida yuzaga keladi deb uqtiradi. O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatini, faoliyatini mukammal bilishi uchun muayyan darajada psixologik bilimlarga ham ega bo'lishi kerakligini takidlab o'tgan.

Pedagog olim Djon Lokk o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlarini ishlab chiqqan. Ular orasiga mo'tadillik, g'ayrat-shijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi hislatlarni kiritib, o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi rolini asarlarida yoritib bergan.

A.I. Gersen, L.N. Tolstoy, I.G. Chernishevskiy, K. D. Ushinskiy kabi rus pedagog olimlari g'arb mutafakkirlari g'oyalarining vorislari sifatida mazkur muammolarga o'z mulohazalarini bildirganlar. Jumladan, A.I. Gersen mulohazalariga ko'ra, o'qituvchining asosiy hislati – bu uning bolalar bilan

munosabatda bo'layotganligini sezishda, bolalar ruhiy dunyosini tushuna olishida, axloqiy qobiliyatining mavjudligida, chunki u shunday iste'dodga ega bo'lmog'i zarurki, unga har qaysi o'qituvchi erisha olmaydi.

Taniqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, o'qituvchi kasbiga oid ilmiy mulohazalarida hech bir Qonun yoki Programma, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi metod yoki tamoyillar o'qituvchi shaxsining pedagogik faoliyatdagi mahorati o'rnini bosa olmaydi deb hisoblaydi.

K.D.Ushinskiy o'qituvchi ma'naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim – o'qituvchilarni qayta tayyorlovchi kurslar tizimini tashkil etishni u ilk bor asoslab bergan.

K.D.Ushinskiy o'qituvchining mashaqqatli mehnatini ta'riflab shunday deydi: "Hali etilmagan va fikri xayoli tarqoq bo'lgan o'ttiz yoki qirqta o'quvchining ongini butun dars davomida mashg'ul qilib turish uchun o'qituvchi o'z so'zlari va bergan masalalari to'g'risida ko'p bosh qotirishi, serdiqqat bo'lishi kerak. Mana shu sababdan bilimi bo'lgan har bir kishi o'qituvchi bo'lishga layoqatli bo'lavermaydi. Jamiyat tomonidan hamma vaqt ham etarlicha ta'rif qilinmaydigan bu vazifani insof bilan ado qilmoq uchun zo'r matonat va mahorat talab qilinadi".

K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, o'qituvchi qalbining bolalarga nisbatan mehrini bildiruvchi axloqiy hislatlaridan biri, muallimning tarbiyaviy kuchini va qobiliyatini ko'rsatadigan ma'naviy oyinasi ijtimoiy qimmatga ega bo'lib, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda namoyon bo'ladi. Pedagogik faoliyatning yana bir muhim tarkibiy qismi o'qituvchining xapakteri va his-tuyg'ularida, uning o'quvchilar bilan muloqotga kirishish usulida namoyon bo'luvchi pedagogik-psixologik takt (odob, axloq) xususiyatlarini qo'llashdir. Uning fikricha psixologik takt (odob, axloq) hayotimizning barcha jabhalarida g'oyatda keng qo'llaniladigan faoliyat turi, shuning

uchun ushbu taktlarga ega bo‘lmasdan, odamlar orasida hech qanday muloqot va nutq qobiliyatining o‘zi ham bo‘lishi mumkin emas, deb ta’kidlaydi.

«Aqlli, fikran boy, bag‘ri keng insonchalik hech narsa yoshlarni qiziqitirmaydi, o‘zining ortidan ergashtira olmaydi ham..., aql – aql bilan tarbiyalanadi, vijdon – vijdon bilan, vatanga sadoqatlilik – bevosita vatan uchun xizmat qilish bilan..., – deb ta’kidlagan edi mashhur rus pedagogi V.A.Suxomlinskiy. – O‘qituvchi o‘zining butun borlig‘i, kundalik hayoti, ma’naviy madaniyati bilan hamkasblari va o‘quvchilarga o‘rnak bo‘ladi va ularni o‘z ortidan ergashtiradi».

O‘qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy – nazariy asoslari pedagog olim V.A. Slastyonin tomonidan ham tadqiq qilingan. U kasbiy – pedagogik tayyorgarlik, o‘qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanish yo‘nalishi va bunda pedagogik mahorat to‘g‘risida so‘z yuritib, shunday yozadi: “O‘qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o‘qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar – taraqqiyotning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlardir, amaliyot bo‘lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkinchidan, pedagogik faoliyat – falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezsiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul”. Demak, o‘qituvchidan nafaqat pedagogik mahoratni mukammal egallash talab etiladi, balki, pedagogik amaliyotni to‘g‘ri va maqsadli tashkil qilish uchun chuqur ilmiy – nazariy ma’lumotlarga ham ega bo‘lish lozim.

Buyuk rus adibi L.N.Tolstoy o‘qituvchi fazilatining mukammalligini o‘z mutaxassisligiga nisbatan ijobiy munosabatda bo‘lishi bilan bir vaqtda bolalarga bo‘lgan munosabatida, ularni xuddi o‘z farzandlaridek jon-dilidan sevishida ekanligida ko‘rgan. Uning ta’kidlashicha, “agar o‘qituvchi faqat ishiga havas qo‘ygan bo‘lsa, u yaxshi o‘qituvchi bo‘ladi. Agar o‘qituvchi bolaga faqat otasi va onasi kabi havas qo‘ygan bo‘lsa, u oldingi

o‘qituvchidan yaxshiroq bo‘ladi. Bordiyu, ikkala hislatni ham o‘zida mujassamlashtirsa, u holda u mukammal va mahoratli o‘qituvchi bo‘la oladi”.

Ma’lumki, pedagogik mahorat tizimida o‘qituvchining pedagogik nazokati (odobi) muhim mavqega ega. O‘qituvchi nazokatsiz, kasb odobisiz yuksak cho‘qqilar sari odimlay olmaydi. Masalaga shu nuqtai – nazardan yondashilganda, muallifning so‘zlari, o‘qituvchi pedagogik mahoratiga qo‘yilgan talablarga mos va hamohangdir.

Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o‘z asarlarida o‘qituvchining kasbiy fazilati to‘g‘risida quyidagi fikrlarini bayon qilgan: “Pedagog darsda ma’lum bir o‘ziga xos rol ni o‘ynamasligi mumkin emas. Sinf sahnasida rol o‘ynashni bilmaydigan o‘qituvchi kasbiy faoliyat olib borolmaydi. U ma’lum ma’noda aktyor. Bizning xulq-atvorimiz, fe’limiz, xarakterimiz biz uchun pedagogik qurol bo‘lishi ham aslo mumkin emas. Bolalarni qalb va ko‘ngil azoblari bilan, hijronli his-tuyg‘ularimiz yordamida tarbiyalashga umuman yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Axir biz insonmiz. Har qanday boshqa kasb egalarida ko‘ngil zahmatisiz ish bitirish mumkin bo‘lsa, pedagog ham ko‘ngil azobisiz faoliyat olib borishi lozim bo‘ladi. O‘quvchiga ba’zan muloqotda ko‘ngil azobini namoyish etishga to‘g‘ri keladi. Buning uchun pedagog sahnadagi aktyordek ijobiy rol o‘ynashni ham bilishi kerak. Tasodifiy pedagogik vaziyatlarda o‘qituvchi g‘azablanganda, quvonganda, xafa bo‘lganida, tushkun bir ahvolga tushganida ichki his-tuyg‘ularini bir holatdan boshqa holatga, bir shakldan boshqa shaklga aktyorlarga xos iqtidor bilan o‘tkazishni ham bilishi kerak.

Biroq shunchaki tashqi, sahnaviy rol o‘ynash yaramaydi. Bu o‘yinda pedagogning ajoyib shaxsiy mahorati bilan bog‘laydigan qandaydir kamar bor, bu sizning go‘zal xulqingizni namoyish etib bog‘lovchi rolingiz. Bu sahnadagi o‘yin o‘lik bir holat yoki texnika emas, balki qalbingizdagi yashirin his-tuyg‘ularingizni, mehringizni namoyon etuvchi haqiqiy jarayondir”.

Pedagog olim o‘qituvchining hech bir kasbga o‘xshamaydigan kasbiy faoliyatini yuksak baholab, “Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni,

quvnoq yoki jahldor bo‘lishni bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin” – deb yozgan edi.

Shunday qilib, yevropa mutafakkirlari o‘z ilmiy asarlarida o‘qituvchining bir qator muhim fazilatlari haqida fikr yuritganlar. Bularning qatoriga quyidagi fikrlarni alohida qayd etish lozim: o‘qituvchining har tomonlama barkamol bo‘lishi, o‘zining yuksak hislatlari va his-tuyg‘ulari bilan boshqa kasbdagi kishilardan ajralib turishi, bolalar ruhiyatiga oson kira olish kobiliyati, darslarni o‘zlashtirishda orqada qolganlar bilan individual ishlar olib borish, o‘quvchilar diqqatini o‘ziga qaratish mahorati, mustaqil ishlash va o‘z mahoratini, malakasini oshirish, pedagogik-psixologik odob (takt)ga ega bo‘lish, notiqlik san’atini puxta bilish kabilardir. Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, Sharq va G‘arb mutafakkirlari tomonidan tahlil qilingan o‘qituvchi kasbi haqidagi ko‘pgina mulohazalar hozirgi kungacha o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda, demak millati va kelib chiqishidan qat’iy nazar ajdodlar merosini takomillashtirish evaziga hozirgi kunda ta’lim va tarbiyani yanada yuksak bosqichlarga ko‘tarish mumkin.

**Zamonaviy sharoitda pedagog
kasbiga qadriyatli
yo‘nalganlikni tatbiq etish**

Zamonaviy sharoitda pedagogik mahoratning roli pedagoglik kasbiga doir qadriyatlarni yuzaga chiqarishda va pedagogik madaniyatni egallash jarayoni sifatida mazkur qadriyatlarning interiorizatsiyasida to‘liq namoyon bo‘ladi.

V.A.Slastyoninning fikriga ko‘ra, “Pedagogik faoliyatga doir qadriyatlarning interiorizatsiyasi o‘qituvchilarning kasbiy madaniyati uchun tamal toshini qo‘yadi”¹.

O‘qituvchining ongida mustahkamlangan pedagogik qadriyatlar uning shaxslararo muloqotida, ijodiy faoliyatida, bola shaxsining rivojlanishida, kasbiy hamkorlikda, ma’naviy qadriyatlar almashinuvidagi kasbiy yo‘nalishlari tizimini hosil qiladi.

¹ Slastyonin V.A., Chikagova G.I. Vvedeniye p pedagogicheskuyu aksiologiyu. – M.: Akademiya, 2003. – B.93.

Olimlar tomonidan pedagogik qadriyatlarning ikki jihati alohida tadqiq etilgan:

- o'qituvchiga uning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishiga imkon beruvchi va ijtimoiy ahamiyatli insonparvar maqsadlarga erishishga qaratilgan uning ijtimoiy va kasbiy faolligida yo'l ko'rsatuvchi belgi bo'lib xizmat qiladigan o'ziga xos jihatlar¹;

- pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi me'yorlar va ta'lim hamda pedagogik faoliyat sohasidagi vujudga keladigan ijtimoiy dunyoqarash orasida vosita va bog'lovchi bo'g'in bo'lib keluvchi bilish-faoliyat tizimi².

Pedagogik faoliyatning aksiologik xarakteri uning insonparvarlik mazmunida aks etadi. O'z navbatida, pedagogik qadriyatlar – bu pedagogik faoliyatning shunday o'ziga xosligiki, ular nafaqat pedagogik ehtiyojlarni qondirishga imkon beradi, balki uning ijtimoiy va kasbiy faolligini mo'ljalga olishga xizmat qiladi. Pedagogik qadriyatlar hayotda o'z-o'zidan tasdig'ini topmaydi. Ular jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy aloqalarga bog'liq. Ana shu jihatni hisobga olib, Z.I.Ravkin pedagogik qadriyatlarni quyidagicha tasnif etadi:

1) ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar: ta'limning hamma uchun ochiqligi va bepulligi, millatidan qat'i nazar, barcha fuqarolarning bilim olishdagi teng huquqliligi, o'quvchilarni va ota-onalarning ta'lim muassasasini tanlash erkinligi;

2) intellektual qadriyatlar: bilishga ehtiyoj, bilishga qiziqish va faollik, o'quvchilarning ijodiy faoliyati, fikrning go'zalligi va so'z bilish faoliyati vositasi sifatida;

3) axloqiy qadriyatlar: o'quvchining burch va shaxsiy majburiyatlari, uning pedagogik jarayonning sub'ekti bo'lish huquqi, bilimlarni egallashdagi axloqiy rag'batlar va motivlar, vatanparvarlik va fuqarolik, mehnat va boshqa kishilarning mehnatini hurmat qilish;

4) kasbiy-pedagogik faoliyatga doir qadriyatlar: o'qituvchi-tarbiyachini mehnat qilishga chorlash, tanlagan kasbiga mas'uliyat bilan yondashuv,

¹ Skvorsov V.N. Sotsialno-ekonomicheskiye problemi teorii neprerivnogo obrazovaniya. – SPb.: Petropolis, 2004. – B.92.

² Slastyonin V.A., Isayev I.F., Mishenko A.I., Shiyonov Y.N. Pedagogika. – M.: Shkolnaya pressa, 2005. – S.116.

pedagogning mahorati, uning izlanishli-tadqiqotchilik, innovatsion faoliyati, kommunikativ qobiliyati, o'quvchilar bilan muloqotdagi ijobiylik, pedagogik mahorat¹.

V.A.Slastenin esa, kasbiy yo'nalganlik tizimiga asoslangan holda, pedagogik qadriyatlarni quyidagicha tasnif etadi:

1) maqsadli qadriyatlar: shaxsiy Men va kasbiy Men yig'indisidagi bo'lg'usi o'qituvchining shaxsiy kontsepsiyasi;

2) vositali qadriyatlar: pedagogik muloqot, texnika va texnologiya, monitoring, innovatika, intuitsiya tizimi;

3) munosabatli qadriyatlar: pedagogik jarayon ishtirokchilarining munosabati, kasbiy-pedagogik faoliyatga munosabat;

4) sifat qadriyatlari: shaxsning xulq-atvor, faoliyatga doir xilma-xil sifatlari.

5) bilishga oid qadriyatlar².

N.M.Egamberdieva pedagogik madaniyatning shakllanishida ijtimoiy-pedagogik va shaxsiy-pedagogik qadriyatlar muhim o'rin tutishini alohida ta'kidlab o'tadi. Olimaning fikricha, ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar turli ijtimoiy tizimlarda ish olib boruvchi va ijtimoiy ongda namoyon bo'luvchi qadriyatlarning tavsifi va mazmunini aks ettiradi. Bu ta'lim sohasidagi jamiyat faoliyatini tartibga soluvchi g'oyalar, tushunchalar, me'yorlar, qoidalar, an'analar majmuidir.

Shaxsiy-pedagogik qadriyatlar esa, ijtimoiy-psixologik ta'lim sifatida yuzaga chiqib, ularda o'qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari va boshqa dunyoqarashga oid xususiyatlari aks etadi. Bu xususiyatlar majmui uning qadriyatlar yo'nalishi tizimini tashkil etadi. Qadriyatlar yo'nalishi sifatidagi aksiologik "Men" nafaqat kognitiv(bilishga doir) tarkibiy qismlarni, balki insonning ichki yo'nalganligida muhim o'rin tutuvchi hissiy-irodaviy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi. Unda ham ijtimoiy-pedagogik, ham pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy tizimiga asos bo'lib xizmat qiluvchi kasbiy-jamoaviy qadriyatlar o'rin olgan.

¹ Kaldibekova A., Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – B.49-50.

² O'sha manba.

Pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- shaxsning ham jamiyatda, ham kasbiy muhitdagi o'zini namoyon etishi bilan bog'liq qadriyatlar (pedagog mehnatining ijtimoiy ahamiyatliliigi, pedagog faoliyatining nufuzi, kasbning yaqin shaxsiy doiradagilar tomonidan tan olinishi va b.);

- muloqotga bo'lgan ehtiyojlarni qondiruvchi va uning doirasini kengaytiruvchi qadriyatlar (bolalar, hamkasblar, mansabdor shaxslar bilan muloqot, bolalarga bo'lgan mehr va g'amxo'rlik, ma'naviy qadriyatlar almashinuvi va b.);

- shaxsning ijodiy individualligini rivojlantirishga qaratilgan qadriyatlar (kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari, jahon madaniyatiga qo'shilish, sevimli mashg'ulot bilan shug'ullanish, doimiy kamolotga intilib borish va b.);

- o'zini ishga safarbar etishga imkon beruvchi qadriyatlar (pedagog mehnatining ijodiy xarakteri, pedagoglik kasbining hissiyotga boyligi va maroqliligi, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarga yordam bera olish imkoniyati va b.);

- pragmatik (amaliy) ehtiyojlarni qondirishga imkoniyat beruvchi qadriyatlar (davlat tomonidan kafolatlangan ish, ish haqi, ta'til, xizmat pog'onasining oshib borishi va boshqalarga erishish)¹.

Yuqorida keltirilgan pedagogik qadriyatlar ijtimoiy va kasbiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladigan, predmetli mazmuniga ko'ra farq qiluvchi shaxsiy va vositali ko'rinishlarga ajraladi. SHaxsiy qadriyatlar – bu pedagog mehnatining ijodiy xarakterini, nufuzlilik, ijtimoiy ahamiyatlilik, davlat oldidagi mas'uliyat, o'z-o'zini namoyon qilish imkoniyati, bolalarga mehr va g'amxo'rlikni o'z ichiga oluvchi maqsadli qadriyatlardir. Bu turga xos qadriyatlar o'qituvchi, ta'lim oluvchilarning rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Maqsadli qadriyatlar

¹ Egamberdiyeva N.M. Shaxsiy-insonparvarlik yondashuv asosida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 2010. – B. 132-133.

boshqa pedagogik qadriyatlar tizimida hal qiluvchi aksiologik funktsiyalar sifatida namoyon bo'ladi, chunki uning maqsadida o'qituvchi faoliyatining asosiy mazmun-mohiyati aks ettirilgan.

Pedagog pedagogik faoliyat maqsadlarini amalga oshirish yo'llarini qidirar ekan, o'zini va o'zgalarni rivojlantirish yo'lidagi o'z kasbiy strategiyasini tanlab oladi. Binobarin, maqsadli qadriyatlar davlatning ta'lim siyosatini va pedagogika ilmining rivojlanish darajasini aks ettiradi. Bu qadriyatlar sub'ektlashgan holda pedagogik faoliyatning ahamiyatli omillariga aylanadi va vositali qadriyatlarga ta'sir ko'rsatadi. Ular nazariya, metodologiya, pedagogik texnologiyalarni egallash natijasida shakllanib, pedagogning kasbiy ta'limi asosini tashkil etadi.

Shaxs uchun zaruriy qadriyatlar quyidagi maqsadli qadriyatlarni o'zida aks ettiradi: o'qituvchi mehnatining ijodiy va serqirralilik tavsifi, uning nufuzi va ahamiyatliligi, jamiyat olidagi yuksak ma'suliyat, o'zini namoyon qilish, bolalarga mehr va boshqalar. Bunday qadriyatlar ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi shaxsining, ta'lim oluvchilar jamoasi va pedagogik jamoaning rivojlanishi bilan bog'liq pedagogik faoliyatda o'z ifodasini topadi.

Vositali qadriyatlar maqsadli qadriyatlarga erishishda vosita bo'lib xizmat qiladi (mehnat natijalarining jamiyatda tan olinishi, shaxsning qiziqishlari va qobiliyatlarini pedagogik faoliyat tavsifiga muvofiqligi, kasbiy o'sish va b.).

Shuningdek, pedagogik faoliyatga doir qadriyatlar pedagog nuqtai nazarini ham belgilab beradi.

Pedagogning nuqtai nazari – bu uning faolligining manbai hisoblangan olamga, pedagogik voqelik, pedagogik faoliyat va xususiy holatlarga irodaviy va hissiy-baholovchi munosabati. Bu bir tomondan, jamiyatning unga qo'yadigan va taqdim qiladigan talablari, umidlari, imkoniyatlari bilan aniqlanadi. Boshqa tomondan esa, uning doirasida ichki, shaxsiy faollik manbalar – mayllar, kechinmalar, faoliyat motiv va maqsadlari, qadriyatlar tizimi, dunyoqarash, ideallar amal qiladi.

Pedagogning nuqtai nazarida uning shaxsi, ijtimoiy yo'nalishi tavsifi, fuqarolik xulq-atvori va faoliyati namoyon bo'ladi.

Pedagogning ijtimoiy nuqtai nazari umumta'lim maktabi chog'laridayoq, qarashlar, qadriyatlar tizimi tarzida shakllanib, rivojlanib boradi. Ularning asosida kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagoglik kasbiga, pedagogik faoliyatning maqsad va vositalariga nisbatan qadriyatli munosabat tarkib topadi. Pedagogik faoliyatga nisbatan qadriyatli munosabat, keng ma'noda o'qituvchi shaxsining negizini tashkil etuvchi yo'nalganlikni ifodalaydi.

Pedagogning ijtimoiy nuqtai nazari ko'p jihatdan uning kasbiy qarashini ham belgilab beradi. Biroq, bu erda hech qanday to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yo'q, chunki tarbiya doim shaxsga ko'rsatiladigan o'zaro ta'sirlardan hosil bo'ladi. Pedagogning kasbiy nuqtai nazarini tanlanishida ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Ammo ular orasida hal qiluvchi rolni kasbga doir me'yorlar, shaxsning individual-tipologik xususiyatlari, temperament va xarakteri egallaydi.

?

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Sharq mutafakkirlari pedagogga xos qanday fazilatlarga alohida e'tibor qaratishgan?
2. "Mudarris" so'zi nimani anglatadi?
3. Pedagogik fikrlar tarixida pedagogik mahoratning qaysi tarkibiy qismlari haqida fikrlar bildirilgan?
4. Pedagogning o'qitish jarayonidagi mahorati nimalarda namoyon bo'ladi?
5. Sharq mutafakkirlarining pedagogik odobga doir fikrlarini bayon eting.
6. Qadimgi Yunonistonda nutq madaniyati va notiqlik san'atiga nima uchun katta e'tibor berilgan?
7. A.Distervergning "YAXshi o'qituvchi o'zi tushuntirib bermaydi, balki izlab topishga o'rgatadi" degan fikrini qanday izohlash mumkin?
8. K.D.Ushinskiy hech qanday dasturlar ham, yaxshi darslik va metodlar ham o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi, degan fikrini bugungi kun bilan bog'liklikda qanday asoslash mumkin?

9. Zamonaviy sharoitda pedagogik qadriyatlar interiorizatsiyasi o'qituvchining pedagogik mahorati uchun qanchalik zarur deb hisoblaysiz?

MUSTAQIL O'QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Xalq merosi, 1999. – 224 b.
2. Ajdodlar o'giti. Hikmatlar, hikoyatlar, tamsillar. //To'plovchi B.Ahmedov Toshkent: CHo'lpon, 1991.
3. Azarov YU.I. Bolalarni sevish san'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1992.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toskent, 2006.
5. Abu Ali ibn Sino. Ziynat. Toshkent: SHarq, 1992.
6. Alisher Navoiy. Mahbub ul-hulub. Asarlar 15-tom. Toshkent, 1996.
7. Amir Temur o'g'itlari /To'plam. Tuzuvchilar: B.Ahmedov, A.Aminov. Toshkent: Navro'z, 1992. – 64 b.
8. Asqarova O'. Qoraboyeva Z. Pedagogik mahorat asoslari. Muammoli ma'ruzalar matni. Namangan, 2005.
9. Ahmedov A. Ulug`bek. Toshkent: Fan, 1991.
10. Kaykovus. Qobusnoma. Toshkent: O'qituvchi, 1992.
11. To'xliyev B. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari. Toshkent: Yulduzcha, 1991.
12. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.
13. Hikmatnoma. //To'plovchi N.Eshonqulov. Toshkent: Cho'lpon, 1992.

III BOB. O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK QOBILIYAT

Tayanch tushunchalar:

qobiliyat, iqtidor, iste’dod, pedagogik qobiliyat, umumiy qobiliyat, maxsus qobiliyat, shaxsiy sifatlar, kasbiy sifatlar,

Qobiliyatning psixologik tavsifi

Qobiliyat – odam psixikasining eng muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib, bu xususiyatlarni xaddan tashqari keng to‘ldirish imkoni oqibatida qandaydir bir qobiliyatning nisbiy zaifligi, hattoki shunday bu qobiliyat bilan hammasidan ko‘ra bir-biri bilan chambarchas bog‘liq faoliyatning muvaffaqiyatli bajarish imkoni aslo yo‘q emas.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim – bu ilmiy mutolaalar natijasidir, qobiliyat esa insonning psixologik va fiziologik tuzilishiga xos bo‘lgan xususiyatdir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit yaratadi, shu bilan birga, u ma’lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni o‘zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi.

Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko‘nikma va malakalardir.

Ko‘nikmalar – o‘qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usuli.

Malakalar – o‘qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig‘indisi.

Qobiliyatlar bilim, ko‘nikma va malakalarda aks etmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoyon bo‘ladi. Faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish jarayonida yuzaga chiqadigan farqlar qobiliyatlar to‘g‘risida mulohaza yuritish imkonini beradi.

Demak, shaxsniig faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim ko‘nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo‘ladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar deyiladi. Ushbu xususiyatni aniqlash uchun ba’zi bir omillarni tahlil

qilish maqsadga muvofik; a) shaxsning muayyan sifatleri yig'indisi belgilangan vaqt oralig'ida egallagan faoliyati talablariga javob bersa-unda mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyati mavjuddir; b) inson shunday holatlarda faoliyat talabiga javob bera olmasa-psixologik sifatlar, ya'ni qobiliyatlar mavjud emasdir (juda zaifdir). Lekin xususiyatli shaxs ko'nikma va malakalarni egallay olmaydi, degan ma'no anglatmaydi, biroq ularni egallash vaqti cho'zilib ketadi, xolos.

Shunday qilib, qobiliyatlar individual psixologik xususiyatlar bo'lishi bilan birga: a) ularni shaxslarning mavjud boshqa xususiyatlariga, aqliy sifatlarga, xotira xislatlarga xarakter fazilatlariga, hissiy kechinmalariga va boshqalarga qarama-qarshi qo'yish mumkin emas; b) shuningdek, qobiliyatlarni shaxsning mazkur xususiyatlari bilan qatorga qo'yish, ularni ayniylashtirish xam nuqsonlarni keltirib chiqaradi. Shuni ta'kidlash joizki, mulohaza bildirilgan sifatlardan ba'zi biri yoki ularning yig'indisi faoliyat talablariga javob bera olsa yoki ularning ta'sirida vujudga kelsa, u holda shaxsning mazkur individual xususiyatlarini qobiliyatlar deb atash imkoniyati tug'iladi.

Biz qobiliyatni shaxsni tabiiy imkoniyatlari deb tushunishimiz mumkin emas, chunki, qobiliyatni biz "har bir insonning o'ziga xos psixologik hususiyatlari" deb aniqlashtirdik, shuning uchun bu har qanday shaxsda mavjud bo'lgan tabiiy xususiyat deb xulosa chiqarish aslo mumkin emas. Tabiiy bo'lib faqat anatomo-fiziologik hususiyatlar, ya'ni qobiliyatning rivoji asosida yotgan iste'dod bo'lishi mumkin, qobiliyatning o'zi ham doimiy rivojlanish natijasida paydo bo'ladi.

Ta'kidlash lozimki, qobiliyat o'zining mavjudligi bilan dinamik tushunchadir. Qobiliyat faqat harakatda, faqat rivojlanishda paydo bo'ladi. Psixologik jihatdan qobiliyat haqida, o'zining rivojlanishdan oldin mavjud bo'lganligidek hamda qobiliyat o'zining to'la rivojiga etib, o'zining rivojlanishi to'xtashi haqida so'zlash aslo mumkin emas. Chunki qobiliyat doimiy rivojlanishda bo'lishi kerak.

Qobiliyat faqat rivojlanishda mavjud deb, biz bu rivojlanishni u yoki boshqa amaliy yoki nazariy faoliyat jarayonida amalga oshishini nazardan chetda

qoldirishimiz mumkin emas, albatta. Bundan xulosa qilinadiki, qobiliyat aniq faoliyatdan tashqarida paydo bo'lmaydi. Faqat uni psixologik tahlil yo'li bilan biz ularni bir-biridan ajrata olamiz. Qobiliyatni aniq faoliyat boshlanishidan oldin mavjud va faqat uning yakunida qo'llaniladi, degan xulosaga kelish aslo mumkin emas. Go'dakda absolyut eshitish qobiliyati, tovush balandligini bilish dunyoga kelishidan oldin mavjud bo'lmaydi. Ungacha faqatgina anatomo-fiziologik haqiqatdek iste'dod nishonasi mavjud bo'lgan. Gap qobiliyat faoliyatda namoyon bo'lishida emas, balki ularning shu faoliyatda yaratilishidir.

Qobiliyatning rivojlanishi, umuman har qanday rivojlanish ham bir tekisda kechmaydi: uning harakat kuchi ziddiyatlikning kurashidir, shuning uchun rivojlanishning turli bosqichida qobiliyat va qiziqishlar o'rtasida ziddiyatlar bo'lishi mumkin. Lekin bo'lishi mumkin bo'lgan bunday ziddiyatlarni tan olish, qiziqishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi qobiliyatdan mustaqil yoki aksincha, qobiliyat – qiziqishlardan paydo bo'lib qolmaydi.

Qobiliyatlar sifatida ro'yobga chiqadigan psixik xislatlar majmuasining tuzilishi yaqqol va alohida faoliyat talabi bilan belgilanganligi tufayli har qaysi turdagi faoliyatlar uchun o'ziga hos tarzda qo'yilishi turgan gap. Buning uchun ayrim misollarni tahlil qilib o'tamiz:

1) matematik qobiliyat: matematik materiallarni umumlashtirish, mulohaza yuritish jarayonini qisqartirish, matematik ish - amallarni kamaytirish, masalani idrok qilish bilan natijasi o'rtasida aloqa o'rnatish, to'g'ri va teskari fikr yuritishdan o'tishlik, masala echishda fikr yuritishning epchilligi kabilar;

2) adabiy qobiliyat; nafosat hislarining yuksak taraqqiyot darajasi, xotirada yorqin ko'rgazmali obrazlarning jonliligi, «til zehni», behisob xayolot, ruhiyatga qiziquvchanlik, o'zi ifodalashga intiluvchanlik va boshqalar. Ajratib ko'rsatilgan qobiliyatlar tarkibidan ko'rinib turibdiki, matematik va adabiy qobiliyatlar o'zaro bir-biriga o'xshamagan talablari bilan tafovutga egadir. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, pedagogik, musiqaviy, texnik, konstruktorlik, tibbiy

qobiliyatlar va shunga o'xshash qobiliyatlar tuzilishi maxsus xususiyatga ega bo'lib, kasbiy ahamiyat kasb etishi mumkin¹.

Rus olimi I.P.Pavlov o'z ta'limotida "badiiy", "fikrlovchi", "o'rta" tiplarga ajratilgan shaxslarning ana shu uchta tipdan bittasiga taalluqli ekanligini tavsiflab beradi. Muallif ushbu tipologiyani yaratishda oliy nerv faoliyatining birinchi va ikkinchi signal sistemasidan iboratligi to'g'risidagi ta'limotiga asoslanadi. Birinchi signallar sistemasi obrazlar emotsiyalardan va ikkinchi signallar sistemasi esa obrazlar haqida so'zlar orqali signal berishdan iboratdir. Ikkinchi signallar sistemasi I. P. Pavlov tomonidan "signallarning signali" deb nomlangan edi. Ushbu tipologiyani osonroq qilib quyidagicha tushuntirish mumkin:

1) shaxs psixik faoliyatida birinchi signallar sistemasining signallari nisbatan ustunlik qilsa, bu inson "badiiy" tipga taal-luqlidir;

2) mabodo "signallarning signali" nisbatan ustuvor bo'lsa-bu shaxs "fikrlovchi tipga" munosibdir;

3) agarda har ikkala signallar aralashib ketgan bo'lsa (birortasining ustunligi sezilmasa) - bu inson "o'rta tipga" mansub odamdir.

4) Tipologiyaning o'ziga xos tomonlari qisqacha ifodalanganda yoki tavsif qilinganida quyidagilar namoyon bo'ladi:

1. "Badiiy tip" uchun bevosita u taassurotlar, jonli tasavvur, yorqin idrok, his-tuyg'ular (emotsiyalar) natijasida vujudga keladigan obrazlarning yorqinligi xosdir.

2. "Fikrlovchi tip" uchun mavhumlarning, mantiqiy tizilma-larning, nazariy mulohazalarning, metodologik muammolarning us-tunligi muvofiqdir².

Govard Gardner qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb atadi va uning ettita jihatini ajratib ko'rsatdi. Biz intellektning ushbu jihatlaridan oltitasini o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz mumkin. Psixolog olim Olga Matveeva ushbu jihatlarni psixologik texnologiya bilan

¹ G'oziyev E. Umumiy psixologiya. – T.: Universitet, 2002. – B.32.

² G'oziyev E. Umumiy psixologiya. – T.: Universitet, 2002. – B.27.

kuchaytirib modifikatsiyalaydi va o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, quyidagi qobiliyatlarni ko'rsatib o'tadi:

1. Muloqot qilish (kommunikativ) qobiliyati. O'qituvchi o'quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda, sinfda ijobiy ruhiy iqlim yarata oladi.

2. Voqealarni oldindan ko'ra olish qobiliyati: Ushbu qobiliyat turi har bir o'qituvchining sergakligida, o'quvchilarning ruhiyatini, ichki dunyosini ko'ra olishida namoyon bo'ladi. Shunda o'qituvchi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.

3. Eshitish va his qilish qobiliyati. Bunday qobiliyatga ega bo'lgan insonlar musiqani sevishadi, ohangni yaxshi his qilishadi, deklamatsiya asosida proza va poeziyani yaxshi o'qishadi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa, she'r va qo'shiqlarni sevib tinglaydi.

4. Kinestetik (teri-muskul) qobiliyat. O'qituvchining o'z hatti harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati, harakat ohangini his qilgan holda yo'naltiradi, vaqtni harakat sur'ati bilan his qiladi, o'zi uchun maishiy qulayliklarni yarata oladi, hayot marhamatlaridan rohatlanishni biladi.

5. Mantiqiy qobiliyat. Falsafiy mulohazalar yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni hal qilishni sevadi, sababiyat va oqibat natijalarini tushunish malakasiga ega, voqelikda asosiylikni ikkinchi darajalisidan ajrata oladi;

6. Shaxsning ichki qobiliyati. O'z-o'zini mukammal bilishi, tushunishi va his qilish qobiliyati, erkin shaxsda ichki qobiliyat mukammal rivojlanadi, irodasi mustahkam, qat'iyatli, har qanday vaziyatda o'z fikr-mulohazasini erkin bayon eta oladi¹.

Yaqqol qobiliyatlar tuzilishini tashkil qiluvchi shaxsning xislatlari, fazilatlari orasida ma'lum turkumi etakchilik, ustuvorlik qilsa, ayrimlari yordamchilik vazifasini bajaradi. Ma'lumki, pedagogik qobiliyatlar tuzilishida etakchi xislatlar sifatida pedagogik odob (takt), bolalarni sevish, o'quvchilar jamoasini tashkil

¹ Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011. – B.54-55.

qilish va uni boshqarish, kuzatuvchanlik, talabchanlik, bilimlarga chanqoqlik, bilimlarni uzatishga o'quvchanlik va shunga o'xshashlar tan olinadi. O'qituvchilik qobiliyatining yordamchi (ko'shimcha) fazilatlariga quyidagilar kiradi: artistlik, nutqiy qobiliyat, diqqatni taqsimlash, akademik qobiliyatlar va hokazo. Pedagogik qobiliyatlarning yetakchi (asosiy) va yordamchi (qo'shimcha) tarkiblari, jabhalari ta'lim jarayoni muvaffaqiyatini ta'minlaydigan birlikni (birikuvni) yuzaga keltiradi hamda o'qituvchi shaxsi bilan bog'liq bo'lgan hamkorlik, individual faoliyatini tashkillashtiradi. Qobiliyatlardan muayyan darajada umumiy va torroq ma'noda maxsus sifatlarni ajratish orqali ma'lum turkum tizimini yuzaga keltirish mumkin. Bundan kelib chiqqan holda qobiliyatlarni umumiy va maxsus qobiliyatlar guruhiga ajratish maqsadga muvofiq. Umumiy qobiliyatlar (sifatlar) maxsus qobiliyatlarga (sifatlarga) zid tarzda talqin qilish mumkin emas. Shaxsning umumiy qobiliyatlari hosil qiluvchi omillar yaqqol psixologik hodisa yoki voqelikdir. Maxsus qobiliyatlar ko'lam jixatdan torrok bo'lishiga qaramay, chuqurroq mohiyatni o'zlarida mujassamlashtiradi.

Pedagogik qobiliyat va uning tuzilishi

Pedagogik qobiliyat – bu qobiliyat turlaridan biri bo'lib, kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat

bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishini aniqlab beradi.

Pedagogik psixologiyada o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning tutgan o'rnini ilmiy izohlab berishga oid samarali tadqiqotlar olib borilgan.

Yirik psixolog S.L.Rubinshteyn ta'kidlab o'tganidek, pedagogik jarayon o'qituvchi-tarbiyachining faoliyati tariqasida rivojlanuvchi bola shaxsini shakllantiradi, bu esa pedagogning o'quvchi faoliyatiga naqadar rahbarlik qilishiga yoki aksincha, unga ehtiyoj sezmasligiga bog'liq. Bola shaxsining rivojlanishida o'qituvchining roli benihoya muhimdir, chunki u ta'lim va tarbiya jarayonining tashkilotchisi vazifasini bajaradi. Shu bois, hozirgi sharoitda o'qituvchining tashkilotchilik qobiliyatiga nisbatan yuksak talab qo'yiladi, shuning uchun

ijtimoiy-tarixiy tajribalarning boyligi ehtiyojlar ko'lamining ortishiga bevosita bog'liq.

XX asrning 70-80-yillarda o'qituvchining xarakter-xislatlari, pedagogik qobiliyatlari, unda tarbiyachilik mahoratini tarkib toptirish shartlari chuqur o'rganildi. Jumladan, rus olimasi N.V.Kuzmina o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning o'rnini va ularni tarkib toptirishga oid qator ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan. U o'z tadqiqotlarida pedagogik qobiliyatlarni gnostik (bilishga oid), proyektiv (oldindan rejalashtirishga qaratilgan), konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ turlarga ajratib, ularning har biriga chuqur psixologik ta'rif beradi. N.V.Kuzmina pedagogik qobiliyatning muhim alomatlari qatoriga kuzatuvchanlikni ham kiritadi, o'qituvchining bu hislati o'qituvchining ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari kabi omillarni aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotchi A.I.Shcherbakov fikriga ko'ra, pedagogik faoliyat – bu o'qituvchi oldiga jiddiy talablar qo'yadigan murakkab psixologik aktdir. Pedagogik faoliyat o'qituvchini chuqur va puxta bilimga, pedagogik qobiliyatga, mustahkam xarakterga, yuksak ma'naviyatga ega bo'lishini taqozo qiladi. A.I.Shcherbakov o'qituvchi shaxsi 6 ta kasbiy-tarkibiy qismdan iborat ekanligini ta'kidlaydi: 1) yuksak saviyadagi bilim va madaniyat; 2) yo'nalishning aniq ifodalanganligi; 3) yuksak axloqiy hislarning mavjudligi; 4) yuqori darajada yuzaga keluvchi faollik va barqaror mustaqillik; 5) qat'iy va silliq xarakter; 6) pedagogik qobiliyatlar.

Yirik olim F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga ajratishni taklif etadi: 1) didaktik qobiliyatlar; 2) akademik qobiliyatlar; 3) pertseptiv qobiliyatlar; 4) nutq qobiliyatlari; 5) tashkilotchilik qobiliyati; 6) avtoritar qobiliyatlar; 7) kommunikativ qobiliyatlar; 8) pedagogik xayolot; 9) diqqatni taqsimlay olish qobiliyati.

F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni tarkib toptirish bosqichlari, xususiyatlari va xossalari to'g'risida mukammal ma'lumotlar beradi. Ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirishda pedagogik qobiliyatlarning roli tajriba materiallariga asoslanib sharhlab beriladi.

Kasbiy-pedagogik faoliyatning muvafaqqiyatli amalga oshishi ko'p jihatdan pedagogning maxsus pedagogik qobiliyatlarni egallaganligiga bog'liq: T.I.Gavakov pedagogik qobiliyatlarni quyidagi tarzda guruhlashtirishni taklif etadi: ob'ekt(ta'lim oluvchilar)ni his eta olish; kommunikativ (kishilar bilan aloqa o'rnatish, samimiylilik, muloqotchanlik); pertseptiv (kasbiy etuklik, empatiya, pedagogik intuitsiya); shaxs dinamizmi (irodaviy ta'sir ko'rsatish va mantiqiy ishonitirish qobiliyati); emotsional barqarorlik (o'z-o'zini boshqara olish qobiliyati); kreativ (ijodiy ishga qobiliyatlilik).

Maxsus qobiliyatlarni ham o'qituvchining o'rgatuvchilik, ham tarbiyaviy ishiga taaaluqlidir. O'qituvchining o'qitish, o'qish va o'rgatishga doir qobiliyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin: o'rganiladiganlarini ko'ra olish va his eta olish qobiliyati; o'quv materialini mustaqil tanlay olish, ta'limning samarali metodlari va maqbul vositalarini aniqlay olish; o'quv materialini tushunarli bayon eta olish, uning barcha ta'lim oluvchilar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash; ta'lim oluvchilarning individualligini hisobga olish bilan bog'liqlikda o'qitish jarayonini tashkil eta olish qobiliyati; o'quv jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalana olish qobiliyati; ta'lim oluvchilarning har tomonlama rivojlanishini tashkil etish qobiliyati; o'zining pedagogik mahoratini takomillashtirish qobiliyati; o'zining shaxsiy tajribasini boshqalarga uzatish qobiliyati; mustaqil ta'lim olish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiliyatlilik.

Tarbiyaviy ishni tashkil etish bilan bog'liq pedagogik qobiliyatlarni quyidagilarda yorqin namoyon bo'ladi: boshqa kishilarning ichki his-tuyg'ularini to'g'ri baholay olish, boshqalar haqida qayg'ura olish qobiliyati (empatiyaga qobiliyatlilik); taqlid uchun namuna bo'lishga qobiliyatlilik; tarbiyaviy jarayonda individual o'ziga xosliklarini hisobga olishga qobiliyatlilik; rag'bat va o'zaro bir-birini tushunish, muloqotni zarur uslubini tanlay olishga qobiliyatlilik; o'ziga hurmat bilan munosabatda bo'lish, tarbiyalanuvchilar orasida obro'ga ega bo'lish qobiliyati.

Pedagog olim I.P.Podlasiy pedagogik qobiliyatning tuzilishini quyidagi tarzda aniqlashtirgan:

1) tashkilotchilik – ta’lim oluvchilarni jipslashtirish, ularning faoliyatini rejalashtirish, jamoaviy ishga jalb etish, yakunlarini chiqarish;

2) diagnostik – o‘quv materialini tanlay olish, o‘quv materialini tushunarli, aniq, obrazli, ishonchli va tizimli bayon eta olish; o‘quvchilarning bilishga qiziqishlari va intellektini rivojlantirishni rag‘batlash, o‘quv-biluv faolligini oshirish hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ijodkorlikka qobiliyatlilik;

3) pertseptiv – ta’lim oluvchilarning ichki olamiga ta’sir ko‘rsatish; ularning emotsional holatini xolis baholash, psixikasidagi o‘ziga xosliklarni aniqlay olish ko‘nikmasi;

4) kommunikativ – ta’lim oluvchilar va jamoa bilan pedagogik maqsadga qaratilgan munosabatni o‘rnata olish ko‘nikmasi;

5) suggestiv (suggestiya - ishontirish) – o‘quvchilarga emotsional ta’sir ko‘rsatish;

6) tadqiqotchilikka doir – pedagogik jarayon va vaziyatlarni anglash hamda ob’ektiv baholay olish ko‘nikmasi;

7) ilmiy-bilishga doir – tanlangan ixtisoslikka doir belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallay olish qobiliyati;

8) gnostik – ob’ekt, jarayonni va o‘z faoliyati natijalarini tadqiq etish hamda olingan natijalar asosida uni korrektsiyalay olish qobiliyati¹.

Pedagogika va psixologiya sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, bizningcha, o‘qituvchining pedagogik qobiliyatlarini quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin.

1. Didaktik qobiliyat – bu oson yo‘l bilan murakkab bilimlarni o‘quvchilarga tushuntira olishdir. Bunda o‘qituvchining o‘quv materialini o‘quvchilarga tushunarli qilib bayon etishi, mavzu yoki muammoni ularga aniq va tushunarli qilib aytib berishi, o‘quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg‘ota olishi ko‘zda tutiladi. O‘qituvchi zarurat tug‘ilgan holatlarda o‘quv materialini o‘zgartira, soddalashtira oladi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, tushunarsiz, noaniq narsani tushunarli qila oladi.

¹ Podlasiy I.P. Pedagogika. – M.: Vissheye obrazovaniye, 2006.

2. Akademik qobiliyat – barcha fanlar yuzasidan muayyan bilimlarga ega bo‘lishlik. Bunday qobiliyatlarga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z fanini o‘quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, o‘z fani sohasidagi yangiliklarni kuzatib boradi. Fan-texnika, ijtimoiy-siyosiy hayotga doir qiziqishlari bilan ko‘p narsalarni o‘rganib boradi.

3. Pertseptiv qobiliyat – qisqa daqiqalarda o‘quvchilar holatini idrok qila olish fazilati, bu o‘quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o‘quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna olish bilan bog‘liq bo‘lgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Bunday o‘qituvchi kichkinagina alomatlar, uncha katta bo‘lmagan tashqi belgilar asosida o‘quvchi ruhiyatidagi ko‘z ilg`amas o‘zgarishlarni ham fahmlab oladi.

4. Nutqiy qobiliyat – ixcham, ma’noli, ohangdor, muayyan ritm, temp, chastotaga ega bo‘lgan nutq, shuningdek, o‘qituvchi nutqining jarangdorligi, uning pauza, mantiqiy urg`uga rioya qilishi, qobiliyatli o‘qituvchining nutqi darsda hamisha o‘quvchilarga qaratilgan bo‘ladi. O‘qituvchi yangi materialni tushuntirayotgan, o‘quvchining javobini tahlil qilayotgan, ma’qullayotgan yoki qoralayotgan bo‘lsa ham uning nutqi hamisha o‘zining ichki kuchi, ishonchi, o‘zi gapirayotgan narsaga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Fikrlar ifodasi o‘quvchi uchun aniq, sodda, tushunarli bo‘ladi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati – sinf-guruh yoki jamoani uyushtirish va uni boshqarish iste’dodi. Tashkilotchilik o‘quvchilarni xilma-xil faoliyat turiga jalb qilish uchun asos hisoblanadi. Bu qobiliyat, birinchidan o‘quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal etishga ruhlantirish bo‘lsa, ikkinchidan, o‘z shaxsiy ishini to‘g‘ri uyushtirish qobiliyatidir.

6. Obro‘ga ega bo‘lishlik qobiliyati - o‘zining shaxsiy xususiyati, bilimdonligi, aql-farosatliligi, mustahkam irodasi bilan obro‘ orttirish uquvchanligi. Fanda bu qobiliyat turi – avtoritar qobiliyat, deb ham yuritiladi. Obro‘ga ega bo‘lish o‘qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir kompleksiga, chunonchi, uning irodaviy sifatlariga (dadilligi, chidamliligi, qat’iyligi, talabchanligi va hokazo), shuningdek, o‘quvchilarga ta’lim hamda tarbiya berish

mas'uliyatini his etishga, bu ishonchni o'quvchilarga ham yetkaza olishiga bog'liq bo'ladi.

7. Kommunikativ qobiliyatlar – muomala va muloqot o'rnatish olish, bolalarga aralashish qobiliyati, o'quvchilarga to'g'ri yondashish yo'lini topa olish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish olish, pedagogik nazokatning mavjudligi.

8. Psixologik tashxis (diagnoz)ga doir qobiliyatlar – insonning kelajagini oqilona tasavvur qilishdan iborat bashorati. Bu o'z harakatlarining oqibatlarini oldindan ko'rishda, o'quvchining kelgusida qanday odam bo'lishi haqidagi tasavvur bilan bog'liq bo'lgan shaxsni tarbiyalab yetishtirishda, tarbiyalanuvchining qanday fazilatlarining taraqqiyot etishini oldindan aytib bera olishda ifodalanadigan maxsus qobiliyat. Bu qobiliyat pedagogik optimizmga, tarbiyaning qudratiga, odamga ishonish bilan bog'liq bo'ladi.

9. Diqqatni taqsimlash qobiliyati – bir necha ob'ektlarga bir davrning o'zida o'z munosabatini bildirish. O'quvchi, o'qituvchi uchun diqqatning barcha xususiyatlari - hajmi, uning kuchi, ko'chuvchanligi, idora qilina olishi va ishga solinishining taraqqiy etgan bo'lishi muhimdir.

Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi materialni bayon qilish mazmunini va shaklini, o'z fikrini (yoki o'quvchi fikrini) diqqat bilan kuzatadi, ayni vaqtda barcha o'quvchilarni o'z diqqat-e'tiborida tutadi, toliqish, e'tiborsizlik, tushunmaslik alomatlarini hushyorlik bilan kuzatib boradi, barcha intizom buzilish hollarini e'tibordan qochirmaydi, nihoyat o'z shaxsiy xatti-harakatlarini (mimikasi, pantomimikasi, yurish-turishini) ham kuzatib boradi.

10. Konstruktiv qobiliyat - o'quv-tarbiya ishlarini rejalashtirish va natijasini oldindan aytish qobiliyati. Bu qobiliyat o'quvchi shaxsining rivojini loyihalashga, o'quv-tarbiya mazmunini, shuningdek, o'quvchilar bilan ishlash metodlarini tanlab olishga imkon beradi.

11. Gnostik qobiliyat – tadqiqotga layoqatlilik bo'lib, o'z faoliyatini, bu faoliyat jarayonini va uning natijalarini tekshirish hamda o'rganish natijalariga muvofiq faoliyatni qayta qurish qobiliyatidir.

Pedagogik qobiliyatlarni har tomonlama o'rganish qobiliyatlar shaxsning aql-idroki, his-tuyg'usi va iroda sifatlarining namoyon bo'lishidan iborat ekanligini ko'rsatdi. Pedagogik qobiliyatlar umumiy qobiliyat: masalan, adabiy va ilmiy ijod qilish, loyihalash qobiliyatlari bilan bog'langan. Ular o'qituvchi faoliyatining samaradorligini oshiradi. Bunday o'qituvchilar o'z o'quvchilarini (talabalarni) ana shu faoliyatga jalb qila borib, ularga ta'lim va tarbiya berishda katta muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchi xarakter-xislatlari bilan bog'liq. Uyushqoqlik, qat'iylik, haqqoniylik pedagogik faoliyat darajasining ortishiga olib keladi, aksincha, uyushmaganlik, ko'ngilchanlik, adolatsizlik pedagog faoliyat samarasini pasaytiradi.

Har bir o'qituvchi o'ziga xos individual-psixologik xislatlarga ega bo'ladi. Ulardan ba'zilari harakatchanroq, boshqalari sustkashroq, ba'zilari qattiqqo'lroq, boshqalari yumshoqroq bo'ladilar. Bu xususiyatlar yaxshi, ulardan oqilona foydalanishni bilish katta ahamiyat kasb etadi. Bundan o'qituvchiga his-tuyg'ular, emotsiyalar yot bo'lishi kerak, degan ma'no kelib chiqmaydi, aksincha u quvonishi ham, g'azablanishi ham, qayg'uga tushishi ham, xafa bo'lishi ham mumkin va lozim. Shu o'rinda rus pedagogi A.S.Makarenkoning quyidagi fikrlarini yana takror keltirish o'rinlidir: "Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi lozimki, uning har

O'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlar tizimi

bir harakati tarbiyalasin"¹. Bu yerda gap o'qituvchining qandaydir bir andozadagi (qolipdagi) shaxsga barovarlashirish

zarurligi to'g'risida emas, balki uning o'z individual sifatlaridan ustalik bilan foydalanishi, o'zida shaxsning zarur xislatlarini tarkib toptirishi, o'z kamchiliklariga barham berishi to'g'risida boradi.

O'qituvchilik faoliyati "Inson-inson" kasb guruhiga kiradi. Pedagog professiogrammasiga e'tibor qaratilganda, biz mutaxassis yuksak axloqli, kuchli irodaga egalik, aniq maqsadga egalik, odamlarni tushuna olishi, e'tiborli bo'lishi,

¹ Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. -Toshkent, 2008. – B.181.

tasodifiy vaziyatlarga tez yo‘nalgan bo‘lishi, hissiy javobgarlikka ega bo‘lishi lozimligini alohida ta’kidlab o‘tish zarur.

M.G.Davletshinning fikricha, pedagogik professiogramma (kasbiy tasnifnoma)da bo‘lajak pedagoglarga xos quyidagi sifatlar aks etishi kerak:

- shaxsiy xislatlar (bolalarni yaxshi ko‘rish, ularni sevish, mehnatsevarlik, jamoat ishlarida faollik va boshqalar);

- kasbga xos bilimlarga egalik (ta’lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi, psixologiya asoslarini, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi va boshqalar);

- o‘z kasbiga xos xislatlar (hozirgi zamon pedagogikasining metodologik bilimlarni egallashi, kuzatuvchanlik, diqqat-e’tiborni taqsimlay olishi, pedagogik fantaziyaning rivolanganligi, pedagogik takt va hakoziolar);

- shaxsiy-pedagogik uddaburonlik (mashg‘ulotlar uchun zarur materiallarni tanlay olish, o‘quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olish, o‘quv maqsadlarini rejalashtira olish va boshqalar);

- muloqotga kirisha olish (kommunikativlik) malakaga egalik (bolalarni o‘ziga alb etishni bilish, bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilish, bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bog‘lashni bilish va hakoziolar);

- gnostik (bilish) malakalariga egalik (bolalarning asab-psixik taraqqiyoti daraasini aniqlay olish, o‘zining tajribasi va pedagogik faoliyati natialarini tanqidiy tahlil qila olishi va boshqalar);

- ijodiy xislatlari (pedagogik mahoratni takomillashtirishga intilish, o‘quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshirish qobiliyati va hakoziolar)¹.

E.M.Ivanov kasbiy faoliyatga individ va mehnat jamoasining ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy o‘zaro harakati usuli sifatida qaraydi. B.G.Ananev, K.K.Platonov va M.O.Ochilovlar kasbiy faoliyatda individ va xodim shaxsini

¹ Davlatshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisining psixologiyasi. – T.: O‘zbekiston, 1999. – B.11-12.

shakllantirishga ta'sir etishda o'zaroaloqadorlikning mavjudligini qayd etib o'tishadi.

V.A.Slastyonin, S.B.Elkanov, A.J.Ajibayevalar "pedagoglik kasb tarbiyasi" tushunchasini quyidagicha izohlashadi: "Natijasi bo'lajak pedagog tomonidan kasbiy qadriyatlarni va ideallarni egallash, uning ma'naviy ehtiyojlarini va qiziqishlarini, ijtimoiy qimmatga ega motivlarni kengaytirish, hissiy, axloqiy va estetik tuyg'ularni, empatik qobiliyatlarni boyitish, amaliy pedagogik ko'nikma, malaka, odatlarni, o'z-o'zini refleksiya qilish tajribasini egallash kabi shaxs xususiyatlarini shakllantirish maqsadiga qaratilgan tadrijiy dialektik harakatdir"¹.

Pedagogik mutaxassislik – mazkur kasb doirasidagi, ta'lim natijasida egallangan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini tavsif etuvchi, hamda ularning qo'yilishi va o'zlashtirayotgan malakasiga muvofiq muayyan kasbiy-pedagogik vazifalarni hal etilishini ta'minlovchi faoliyat turi.

Pedagogik mutaxassislik – pedagogik ixtisos doirasidagi muayyan faoliyat turi. U aniq mehnat predmeti va mutaxassisning aniq funktsiyasi bilan bog'liq.

Pedagogik malaka – mutaxassisning ma'lum turdagi vazifani hal etishdagi imkoniyatlarini ifodalovchi kasbiy-pedagogik tayyorlanganlik darajasi va ko'rinishi.

Kasbiy faoliyat yaxlit tizim sifatida bir qancha tarkibiy qismlarni o'zida uyg'unlashtiradi. I.P.Podlasiyning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifidan kelib chiqib, N.M.Egamberdiyeva pedagogik ta'limdagi kasbiy etuklik (professionallashuv), ijtimoiylashuv, insonparvarlashuv va madaniy ijodkorlikning zamonaviy yo'nalishlariga muvofiq keluvchi quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatadi:

- pedagogik madaniyat;
- pedagog ijodkorligi;
- pedagogik aql-idrok;
- kasbiy chuqur bilimga egalik;
- individual faoliyat uslubi;

¹ Slastyonin V.A. Formirovaniye professionalnoy kulturi uchitelya/Uchebnoye posobiye. – M.: Prometey, 1993.

- ijodiy tashabbusning rivojlanishi;
- individual faoliyat;
- insonparvarlikka yo‘naltirilganlik;
- ijtimoiy faollik.

Istalgan kasbiy faoliyat zaruriy kasbiy sifatlarni shakllantirish tizimi asosida amalga oshadi. Bundan kelib chiqadiki, istalgan faoliyat belgilangan sifatlarga to‘plamini talab etadi. A.V.Karpovning fikricha, kasbiy zaruriy sifat – bu uni belgilangan me‘yor darajasida amalga oshirish uchun etarli va zarur faoliyat sub‘ektining individual xususiyatidir. Uning ta’kidlashicha, kasb vazifasida faqatgina shaxsiy psixik emas, balki psixikadan tashqari – somatik, biologik, morfologik, tipologik, neyrodinamik xususiyatlar ham yuzaga chiqishi mumkin. Bundan tashqari olim kasbiy etuklikning tuzilishini ifoda etuvchi individual sifatlarga guruhini ham belgilab beradi:

- absolyut kasbiy zaruriy sifatlarga – o‘rtacha darajadagi faoliyatni bajarish uchun zarur xususiyat;
- o‘zida faoliyatning yuqori va sifat ko‘rsatkichlariga erishish imkoniyatini aniqlab beruvchi muhim kasbiy zaruriy sifatlarga;
- u yoki bu faoliyatni amalga oshirishga motivatsion tayyorlik;
- anti kasbiy zaruriy sifatlarga – ularning rivojlanishining minimal darajasini taklif etuvchi yoki biror va shunga o‘xshash faoliyatda qarama-qarshi ko‘rsatkich sifatida yuzaga chiquvchi xususiyatlar.

N.M.Egamberdievaning fikricha esa, o‘qituvchining pedagogik madaniyati quyidagi kasbiy ahamiyatli shaxs sifatlarining mavjud bo‘lishini taqozo etadi:

- 1) shaxsga yo‘nalganlik: e’tiqod, ijtimoiy faollik, fuqarolik his-tuyg‘usining mavjudligi;
- 2) kasbiy-axloqiy sifatlarga: insonparvarlik, jamoaviylik, adolat, mehribonlik, haqiqatparvarlik, samimiylik, talabchanlik, bolalarga nisbatan mehr va hurmat, oliyanoblilik, xolislik;

3) pedagogik mehnatga munosabat: vijdonlilik, javobgarlik tuyg'usi, fidokorlik, berilib ishlay olish va o'z pedagogik faoliyatidan qoniqish hissi, uni hayotining mazmuniga aylantira olish;

4) qiziqishlar va ma'naviy ehtiyojlar: bilishga oid faollik, tafakkurning kengligi va teranligi, estetik madaniyat, qiziqishlarning va ma'naviy ehtiyojlarning ko'p qirraliligi, yoqtirgan ijodiy ishning mavjud bo'lishi, tashqi ko'rinish va nutq madaniyati.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, pedagogning kasbiy va shaxsiy sifatlarini quyidagi turkumlash mumkin:

Pedagogning kasbiy zaruriy sifatleri: mehnatsevarlik, ishchanlik, intizomlilik, mas'uliyatlilik, maqsadni aniq belgilay olish, unga erishish yo'llarini tanlay olish, tashkilotchilik, qat'iyatlilik, adolatlilik, mahorat, pedagogik takt, talabchanlik, ilg'or pedagogik texnologiyalarni egallash, o'z mehnati samaradorligini muntazam oshirib borish va boshqalar.

Pedagogning shaxsiy sifatleri: insoniylik, samimiylik, mehribonlik, sabr-chidamlilik, tartiblilik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, javobgarlik, burchga sadoqat, insonlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, iltifotlilik, qalban g'amxo'rlik ko'rsatish va boshqalar.

<p>O'qituvchining kasbiy bilimlari darajasi</p>
--

O'qituvchining pedagogik qobiliyati tizimida kasbiy bilimlar asosida shakllanadigan qoida va tamoyillarning anglanishi muhim ahamiyati ega. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, o'qituvchining kasbiy bilimlari darajasini quyidagi tarzda turkumlash mumkin: 1) metodologik – umumfalsafiy doirada rivojlanish qonuniyatlariga doir bilimlar, tarbiya maqsadining shartlanganligi va boshqalar; 2) nazariy – pedagogika va psixologiyaning qonunlari, tamoyillari va qoidalari hamda faoliyatning asosiy shakllari; 3) metodik – o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish darajasi; 4) texnologik – aniq sharoitlarda ta'lim-tarbiyaga doir amaliy vazifalarni hal etish darajasi; 5) kasbiy fikrlash – pedagogik maqsadlarga erishishda egallanadigan bilimlarni tanlash, tahlil etish va umumlashtirish va ularni texnologik shaklda

taqdim etish qobiliyati; tanqidiy fikrlash – biror bir harakatga doir qaror qabul qilishda ratsional, reflektiv fikrlash; aqlning tanqidiyligi – bu insonning o‘zining va boshqa fikrlarni ob’ektiv baholay olish, ilgari surilayotgan fikr va g‘oyalarni har tomonlama va chuqur tahlil etish ko‘nikmasi; ijtimoiy etuklik – jamiyat tomonidan qabul qilingan qadriyat, me‘yor, ustanovka, xulq-atvor namunalarini egallaganlikning yuqori darajasi; faoliyat strategiyasi – istiqboldagi rivojlanish va talab etiladigan natijaga erishishni strategik rejalashtirish mahorati; kasbiy salohiyati – belgilangan darajada o‘zining majburiyatlarini bajara olish qobiliyatini aniqlab beruvchi tabiiy va o‘zlashtirilgan sifatlar yig‘indisi.

S.A.Madyarova pedagogning kasbiy salohiyatining tuzilishini quyidagi tarzda turkumlashni taklif etgan (1-jadval)¹.

1-jadval

Pedagog kasbiy salohiyatining tuzilishi

Kasbiy tayyorgarlik	Pedagogik ijodkorlik	Kasbiy etuklik	Pedagogik madaniyat
-kasbiy yo‘nalganlik	- pedagogik intellekt	- innovatsion fao-liyat	-pedagogik fikrlash uslubi;
- kasbiy shakllanish	-kasbiy kompetentlik	-insonparvar yo‘nalganlik	-pedagogik texnika;
- kasbiy ixtisoslik	-faoliyatning individual uslubi	- kasbiy rivojlanish;	-muloqot mahorati;
-pedagogik faoliyatga tayyorlik	-mehnatga ijodiy munosabat	- kasbiy pozitsiya;	- maxsus faollik;
- kasbiy orientatsiya	-ijodiy tashabbuskorlikning rivojlanishi.	- kasbiy faollik.	-metodik mahorat.

Pedagogning innovatsion salohiyati: mazmuni va tuzilishi

Innovatsion salohiyat deganda, alohida pedagogning va yaxlitlikda pedagogik jamoaning yangilikni o‘zlashtirishga tayyorligi, ulardan

amaliyotda foydalana olishi va kutilgan natijalarni qo‘lga kirita olishi tushuniladi. Innovatsion salohiyatni tashkillashtirish jarayonining tuzilishi murakkab tavsifga ega bo‘lib, salohiyatning rivojlanish darajasi esa innovatsion imkoniyatlarni,

¹ Yuzlikayeva E.R., Madyarova S.A., Yanbarisova E.E., Morxova I.V. Teoriya I praktika obshey pedagogiki. – T., 2012. – S. 344.

pedagog kadrlarining o'z mehnati samaradorligidan qoniqish hosil qilishlarini taqozo etadi. Mazkur ta'rifni asos qilib olgan holda, innovatsion salohiyatning quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Texnologik tarkibiy qism pedagoglarning kasbiy ko'nikma va malakalarga egaligi darajasi, ishlab chiqarish texnologiyalari, tashkilotdagi yangilanishlarni boshqarish va amalga oshirish bilan tavsiflanadi. Pedagogning innovatsion faoliyatga texnologik tayyorligi quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) o'z faoliyat natijalarini tanqidiy baholay olish qobiliyati; 2) o'z kasbiy kompetentlik darajasini oshirish; 3) yangi axborotni ijobiy idrok etish qobiliyatiga egalik; 4) tashkiliy madaniyat va psixologik muhitning innovatsion faoliyatga yo'nalganligi.

2. Kognitiv tarkibiy qism o'zida jamoa a'zolarining kelgusi yangilanishlardan xabardorligi, shu bilan birga innovatsiya sub'ektlarining professional bilim darajasini aks ettiradi.

3. Kreativ tarkibiy qism professional faoliyatni amalga oshirishda ta'lim muassasasi xodimlarida ijodiy yondashuvning mavjudligi, ularning muammoli vaziyatlarda nostandart fikrlay olish, biqiq fikrlash va faoliyat ko'nikmalariga egaliklarini aniqlab beradi.

4. Psixologik muhitda namoyon bo'luvchi muassasaning tashkiliy madaniyati, qadriyatga yo'nalganligi, ijtimoiy ustanovkalar, jamoa a'zolarining xatti-harakatlari innovatsion salohiyatning regulyativ tarkibiy qismi mazmun-mohiyatini ochib beradi.

5. Jamoa a'zolarining innovatsiyani o'zlashtirish jarayoni, ularning faoliyatiga ta'sir etishi, uni kuchaytirishi yo susaytirishi xissiy-emotsional tarkibiy qism bilan belgilanadi.

6. Motivatsion tarkibiy qism jamoa a'zolarining yangilikka munosabatini aniqlash: innovatsion faoliyatga da'vat etish, uning chegara va shakllarini belgilab berish, ta'lim muassasasi maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan, mo'ljallangan motivlardan tarkib topadi¹.

¹ Karimova M. Harbiy pedagog-kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish orqali malakasini oshirish. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2009. – B. 24-25.

Motivatsion-ijodiy yo‘nalganlik pedagogda quyidagi ehtiyoj va qobiliyatlarning mavjud bo‘lishini taqozo etadi: 1) pedagogik vazifalarni hal etishga doir standart bo‘lmagan yondashuvlarni izlab topish; 2) izlanishli-tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish; 3) yangiliklarni amaliyotda qo‘llay olish uchun mavjud bilimlardan foydalana olish va ularni rivojlantirish; 4) pedagogik refleksiyaning amalga oshirish; 5) ijtimoiy-iqtisodiy va pedagogik shart-sharoitlarga doir o‘zgarishlarga tez moslasha olish.

Pedagogika fanida jamoaning innovatsion salohiyatini baholashga doir yondashuvlar (V.N.Gunin, V.P.Baranicheev, V.A.Ustinov, S.Yu.Lyapina, U.Inoyatov, S.Turg’unov, M.Jumaniyozova) ishlab chiqilgan bo‘lib, ular orasida diagnostik yondashuv keng tarqalgan. Diagnostik yondashuvni amalga oshirish aniq belgilangan mezonlar asosida jamoaning rivojlanganlik darajasini tashxis etish va tahlil etish hamda innovatsion faoliyatga ta’sir etuvchi omillarni baholashni talab etadi.

Pedagogning innovatsion salohiyatining rivojlanganlik darajasini aniqlashda quyidagi mezonlarga asoslanish maqsadga muvofiq: 1) yangi axborotni ijobiy-tanqidiy idrok eta olish; 2) umumiy va kasbiy bilimlarni doimiy boyitib borish; 3) yangi raqobatbardosh g‘oyalarni olg‘a surish; 4) nostandart topshiriqlarni hal etish va an’anaviy topshiriqlarni bajarishning yangi metodlarini izlab topish; 5) yangilikni amalga oshirish uchun mavjud bilimlardan to‘la foydalana olish.

Pedagogning innovatsion salohiyatini rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida esa, qo‘yidagilarni ko‘rsatib o‘tish mumkin:

- 1) pedagogning ijod qilishi uchun erkinlikning taqdim etilganligi;
- 2) novator pedagoglarni resurslar bilan ta’minlanishining rahbariyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi;
- 3) jamoada munozara va fikrlar almashinuvining faol yo‘lga quyilganligi;
- 4) kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga ishtiyoqning rag‘batlantirilganligi;
- 5) pedagogning o‘z-o‘zini rivojlantirishi uchun imkoniyatlarning taqdim etilishi;
- 6) yuqori darajadagi axboriy ta’minotning yo‘lga qo‘yilganligi;

- 7) o'zgarishlar argumentatsiyasining asoslanganligi;
- 8) jamoada ishonch va o'zaro bir-biriga yordam berish jarayonining qo'llab-quvvatlanishi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogning innovatsion salohiyatini rivojlantirish jarayoni tadrijiy tavsifga ega bo'lib, mazkur jarayonning o'ziga xosliklari, tuzilishi, unga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olish, ularda innovatsion salohiyatning rivojlanganlik darajasini aniqlash mezonlarini ishlab chiqishni va amaliyotga joriy etishni talab etadi.

<p style="text-align: center;">Pedagogik mahorat tizimida akmeologik qobiliyatlar</p>
--

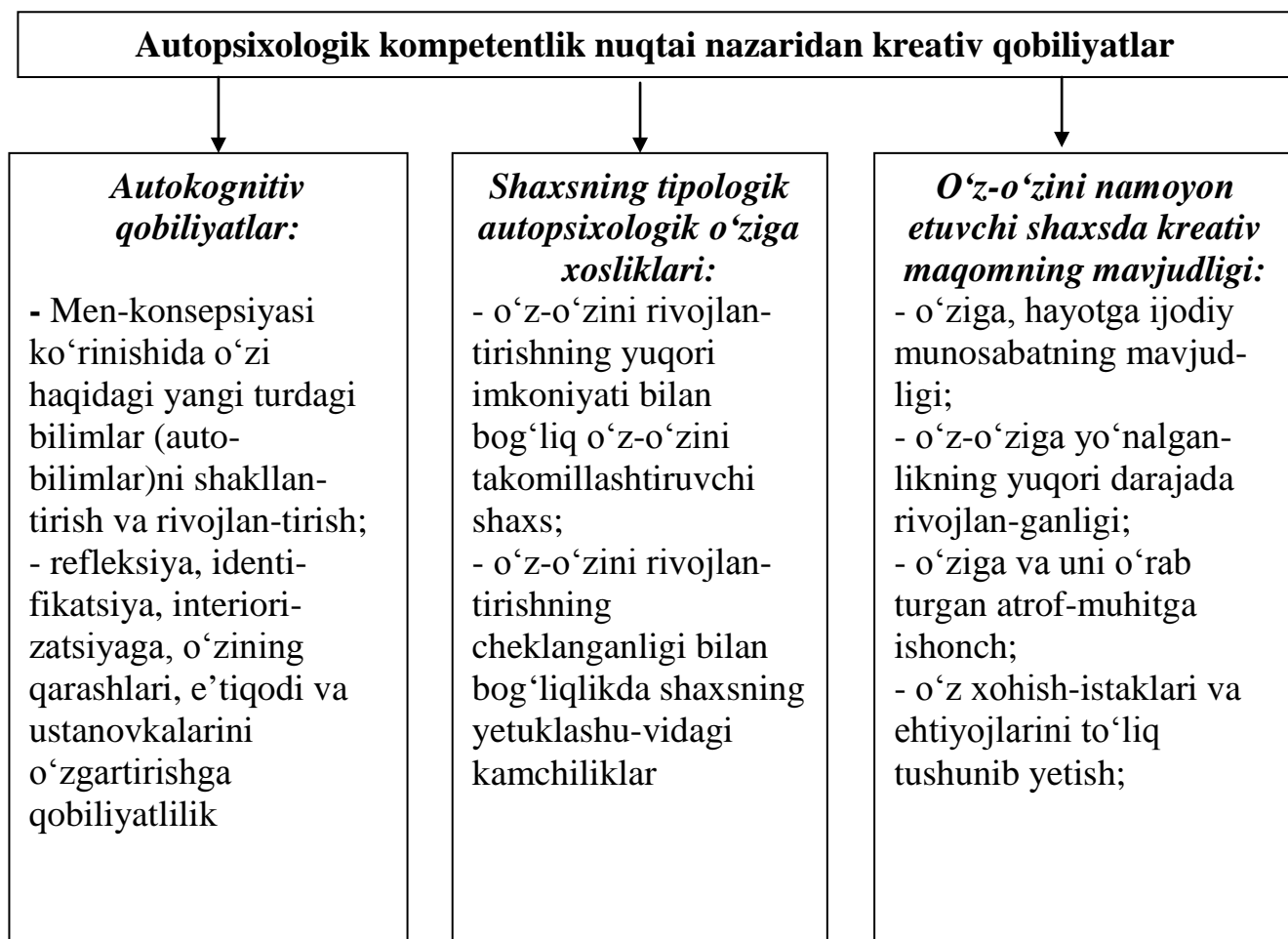
Akmeologik nuqtai nazardan innovatsion salohiyat innovatsiyalarning paydo bo'lish jarayonining tezligi, natijaviyligi, o'ziga xosligini, bundan tashqari yangilikni yaratish, idrok etish, amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini hamda mazkur jarayonni amalga oshirishni ta'minlovchi psixologik mexanizm – refleksiyaning tavsiflash uchun tayanch tushuncha vazifasini bajaradi. N.G.Alekseyev va I.N.Semyonovlar amaliy faoliyatni tahlil etish asosida qo'shqatlamli (birinchi qatlam – faoliyat, ikkinchisi esa, meteoqatlam – uning refleksiv tashkillanishi) amaliy-yo'naltirilgan bilimlar tushunchasini qo'llashni taklif etishdi¹.

I.O.Sorokinaning fikricha, kasbiy ijodkorlikning rivojlanishi xilma-xil qobiliyatlarning aks etishi bilan bog'liqdir. Akmeologik qobiliyatlar – o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini namoyon etish kabilar inson hayotiy faoliyati jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, biroq ularning aynan jadal rivojlanishi autopsixologik kompetentlikning rivojlanishi natijasida sodir bo'ladi.

Shaxsiy autopsixologik qobiliyatlarga quyidagilar kiradi: 1) umumiy – o'z-o'ziga munosabat, o'z-o'zini boshqarishga qodirlik; 2) bilishga doir – rivojlanish psixologiyasi va faqat insongagina xos yuqori ong darajasi sifatidagi intellekt; 3) kognitiv – ijodiy faoliyatning akmeologik mazmunida kognitivlik o'z-o'zini anglash va kasbiy faoliyatning o'zaro harakatida aks etadi; 4) kreativ – ijodiy

¹ Alikseyev N.G., Semyonov I.N. Metodologicheskiy analiz strukturi ergonomicheskogo znaniya: Tez.dokladov IV Mejdunarod. konf. tran-chlenov SEV po ergonomike. – M., 1998. – S.3-4.

vazifalarni nostandart hal etish yo‘llarini izlab topish, yangi timsollarni tasavvur qilish va yaratish; ijtimoiy-pertseptiv – ijtimoiy-pertseptivlik akmeologik mazmunda o‘z-o‘zini baholashning shaxslararo o‘zaro harakatida aks etadi; empatiyaga doir – emotsional ta’sirga beriluvchanlik; emotsional ta’sirlarga moslashuvchanlik¹.

2-rasm. Autopsixologik kompetentlik nuqtai nazaridan kreativ qobiliyatlar majmui

Aynan kreativlikni rivojlantirish akmeologik yondashuv asosida pedagog mahoratini rivojlantirishning bosh maqsadlaridan biridir. Zamonaviy tez o‘zgaruvchan sharoitda ijodiy fikrlashga qobiliyatlilik – pedagogning muhim kasbiy sifatlaridan biridir. Kreativ qobiliyat ijodiy fikrlash, ijodiy o‘quv,

¹ Sorokina I.O. Sushnost I sodержaniye professionalnoy kreativnosti v strukture autopsixologicheskoy kompetentnosti gosudarstvennix slujashix. – M., 2007. – S.12.

tarbiyaviy, tadqiqotchilik faoliyatiga qobiliyatlilik; yangilik yaratishga intiluvchanlik, pedagogik vazifalarni oqilona hal etish, o'z faoliyatini mustaqil loyihalay olish; kasbiy ijodiy vazifalarni hal etishga imkon beruvchi fikriy vaziyatlarni shakllantirish kabilarni o'z ichiga qamrab oladi.

?

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. "Qobiliyat" tushunchasiga ta'rif bering.
2. Pedagogik qobiliyat deganda nimani tushunasiz?
3. Pedagogik qobiliyat qanday tuzilishga ega?
4. Pedagogning kasbiy bilimlar darajasining tuzilishini bayon eting.
5. Pedagogning kasbiy va shaxsiy fazilatlariga nimalar kiradi?
6. Pedagogik salohiyatning tarkibiy qismlarini sanab bering.
7. Innovatsion salohiyat deganda nimani tushunasiz?
8. Innovatsion salohiyatning tuzilishini bayon eting.
9. Pedagogik mahorat tizimida akmeologik qobiliyatlilar qanday ahamiyatga ega?
10. Autopsixologik kompetentlik nuqtai nazaridan kreativ qobiliyatlilarga nimalarni kiritish mumkin?

!

MUSTAQIL O'QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Rachenko I.P. Diagnostika razvitiya pedagogicheskogo tvorchestvo uchitelya. – Pyatigorsk, 1992.
2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
3. Yuzlikaeva E.R., Madyarova S.A., YAnbarisova E.E., Morxova I.V. Teoriya i praktika obshchey pedagogiki. – T., 2012.

4. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – T.: O'zbekiston, 1999.
5. Slastyonin V.A. Formirovanie professionalnoy kulturi uchitelya /Uchebnoe posobie. – M.: Prometey, 1993.
6. Asqarova O'., Qoraboyeva Z. Pedagogik mahorat asoslari. Muammoli ma'ruzalar matni. Namangan, 2005.
7. Podlasiy I.P. Pedagogika. – M.: Visshee obrazovanie, 2006.
8. G'oziev E. Umumiy psixologiya. – T.: Universitet, 2002.

IV BOB. O'QITUVCHINING KOMMUNIKATIV QOBILIYATI

<i>Tayanch tushunchalar:</i>	muloqot, aloqa o'rnatish, muomala uslublari, yuzni o'qish san'ati, pedagogik ta'sir ko'rsatish, ishontirish, ma'qullash, pedagogik nizo, kommunikatsiya.
-------------------------------------	--

Kommunikativ qobiliyat va uning tuzilishi	Bugungi kunda mustaqil respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji, gullab-yashnashi bugungi kun yoshlariga bog'liqdir. Demak, bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan, o'ziga, boshqa insonga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o'z to'g'ri munosabatini bildira oladigan, mustaqil faoliyat ko'rsata oladigan, ijodkor, tashabbuskor va tadbirkor bo'lmog'i lozim. O'quvchida ana shu xususiyatlarning rivojlanishi so'zsiz o'qituvchiga, uning o'quv-tarbiya jarayonini to'g'ri boshqara olishiga va o'quvchilar bilan o'rnatiladigan muomala va munosabatlariga bog'liq.
--	--

Kommunikativ qobiliyat – bu pedagogik o'zaro harakat sohasida maxsus ko'rinishga ega bo'lgan muloqotga qobiliyatlikdir.

Psixologik adabiyotlarda kommunikativ qobiliyatlarning bir qancha turlari ajratib ko'rsatiladi: 1) insonning insonni tushuna olishi (insonni shaxs sifatida, uning alohida jihatlarini, motiv va ehtiyojlarini baholash, tashqi xulq-atvorini ichki

olami bilan bog'liqlikda ko'rib chiqish, yuz, qo'l, gavda harakatlarini "o'qish" ko'nikmasi) 2) insonni o'z-o'zini anglay olishi (o'z bilimi, qobiliyati, o'z xarakteri va boshqa qirralarini baholash, inson boshqalar tomonidan qay tarzda qabul qilinishi va atrofdagilar ko'zi bilan baholash); 3) muloqot vaziyatini to'g'ri baholay olish ko'nikmasi (mavjud holatni kuzatish, uning namoyon bo'lish belgilari haqida ko'proq axborotlarni ajarata olish, ularga e'tiborni qaratish, yuzaga kelayotgan vaziyatning ijtimoiy va psixologik mohiyatini to'g'ri idrok etish va baholash).

Tahlil etish gnoseologiya, psixologiyada bilish va amaliy faoliyatga doir barcha harakatlarni o'z ichiga oladi, pedagogikada esa, tadqiq qilinayotgan narsa-hodisalarning alohida tarkibiy qismlarga ajratish qonuniyat va usullarini o'zida aks ettiruvchi bilish jarayoni sifatida ifoda etiladi. O.O.Kashenkoning fikricha, o'z-o'zini tahlil etish falsafa va psixologiyada o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini baholashning tarkibiy qismi sifatida aks ettirilsa ham mustaqil kategoriya sifatida ishlatilmaydi. Biroq o'z-o'zini anglashning shakllanishi va rivojlanishi o'z-o'zini tahlil etish asosida amalga oshishini esda tutish zarur. Chunki aynan pedagogik voqelikda o'z-o'zini tahlil etish ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati ularning o'zi haqidagi tasavvurlari, qiziqishlari, motiv, ehtiyojlari tizimi sifatida tushuniladigan "Menkontseptsiyasi"ning rivojlanishiga undovchi ichki omillarning eng asosiylaridan biridir.

O'z-o'zini tahlil etish usullari quyidagilarga e'tibor qaratishni talab etadi:

1) ijtimoiylikka yo'naltirilgan o'zaroharakat vaziyatlaridan shaxsiy xulq-atvor, tarbiyalanuvchi shaxsi, uning o'ziga xosliklari, qadriyatlarini tizimi kabilarni ob'ekt sifatida ko'rib chiqish;

2) o'z xulq-atvori, shaxsiy fazilatlarini tahlil etish mezonlari tizimini aniqlash;

3) noma'lumdan ma'lumni ajratib olish;

4) qarama-qarshiliklarni aniqlash.

O‘z-o‘zini tahlil etish o‘z-o‘zini anglashdan avval kelib, aynan uning asosida shaxsning o‘zi haqidagi tasavvurlari umumlashgan ko‘rinishga o‘tadi. O‘z-o‘zini anglash natijasida shaxsda o‘zining kimligini anglash, o‘zining jamiyatdagi o‘rnini tushunib etish, boshqalarning ko‘z o‘ngida kim sifatida gavdalanishini his etish kabilar shakllanadi. O‘z-o‘zini anglash o‘z-o‘ziga munosabat sifatida shakllanuvchi hissiy va mantiqiy jihatlarni o‘zida aks ettiradi.

Ma’lumki, o‘z-o‘zini anglash usullari ham mantiqiy, ham emotsional darajada o‘z-o‘zini tahlil etish natijasida olingan axborotlarni aniqlashtirish va umumlashtirishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘z-o‘zini tahlil etish va o‘z-o‘zini anglash pedagogda o‘zi va boshqalarning u haqidagi tasavvuri sifatidagi kasbiy “Men qiyofasi”ning shakllanishiga olib keladi.

<p>Pedagogik (kommunikativ) ta’sir ko‘rsatish usullari</p>

Ta’lim va tarbiya jarayonida o‘qituvchi tomonidan pedagogik ta’sir ko‘rsatishning asosiy metodlariga

quyidagilar kiradi: talab, istiqbol, rag‘batlantirish va jazolash, jamoatchilik fikri.

Talab – ta’lim va tarbiya jarayonida o‘qituvchining tarbiyalanuvchiga nisbatan shaxsiy munosabatlarida namoyon bo‘ladi. O‘quvchining u yoki bu xatti-harakati o‘qituvchi nazoratida bo‘lib, ijobiy jihatlari rag‘batlantirib boriladi yoki aksincha nojo‘ya xatti-harakati to‘xtatib qo‘yiladi.

Istiqbol – ta’sirchan pedagogik usul bo‘lib, o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritishni, ma’lum bir maqsadga, orzuga erkin intilish hissini takomillashtiradi. Bu maqsadlar ularning shaxsiy intilishlarida, qiziqish va muddaolarida namoyon bo‘ladi. Ushbu usul maktab o‘quvchilarini shaxs sifatida eng muhim insoniy fazilatlaridan biri bo‘lgan maqsadga intiluvchanlikni rivojlantiradi.

Rag‘batlantirish va jazolash – tarbiyaviy ta’sirning eng an’anaviy usuli bo‘lib, o‘quvchilar xulq-atvoriga ijobiy ta’sir etishdan iborat. Yaxshi xulq, foydali mehnat va xatti-harakat, axloqiy hislat, topshiriqlarning so‘zsiz bajarilishi uchun o‘quvchi rag‘batlantiriladi. Nomaqbul xatti-harakat, tartibbuzarlik, o‘z burchini bajarmaslik jazolash orqali bartaraf etiladi. Ushbu usul axloqiy ta’sir ko‘rsatishni

ta'minlaydi, uni qo'llash jarayonida o'qituvchidan nihoyatda ehtiyotkorlik, sezgirlik va hushyorlik talab etiladi.

Jamoatchilik fikri – tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning eng muhim usuli bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini bajarilish natijalariga qarab muntazam rag'batlantirib borishda namoyon bo'ladi. Jamoaning tarbiyaviy vazifalarini ma'lum bir yo'nalishda amalga oshirilishini ta'minlaydi, o'quvchilarning birbirlariga do'stona munosabatini shakllantiradi¹.

Muloqotning ijtimoiy-psixologik nazariyasi va pedagogik tajribalarini o'rganish pedagogik ta'sir etishda ikki metod: ishontirish va uqtirishdan keng foydalanish lozimligini ko'rsatadi.

Ishontirish - o'quvchilarga xatti-harakatlarning to'g'riligi va zarurligini, shuningdek, ayrim xulq-atvorlarning noto'g'riligini tushuntirish va isbotlashdir. Ishontirish jarayonida o'quvchilarda yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda axloqiy sifatlar shakllantiriladi. Bular esa o'quvchilar va ularning atrofida uchun me'yor (mezon) bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchining har qanday tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi, oqibat natijada o'quvchi ruhiyatiga har tomonlama ta'sir ko'rsatishga, ya'ni o'quvchilarda ijobiy hissiyotlarni: xulq-atvor, munosabatlar, xatti-harakatlarni shakllantirish va mustahkamlashga yo'nalgan bo'ladi. Lekin ishontirish va uqtirishning texnologik mexanizmlari turlichadir.

O'sib borayotgan yoshlar ijtimoiy muhit va tabiat bilan ham o'zaro ta'sirlanadilar. Bu o'zaro ta'sir natijasida ularda ishonch, yangi bilimlar va munosabatlar, axloqiy me'yorlar majmui vujudga keladi.

Ishontirish haqiqiy va soxta bo'lishi mumkin. Haqiqiy ishonch real voqelikka mos keladi va shaxsning jamiyat oldidagi qadr-qimmatini oshiradi. O'zining haqiqiy ishonchiga sodiq bo'lishi uchun kishi hatto o'limiga ham rozi bo'ladi. Masalan, Vatanga sodiqlik ruhida tarbiyalangan askarlarimizning jang maydonida ko'rsatgan matonatlari.

¹ Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011. – B.71.

Soxta ishonch esa, avvalo sinf jamoasi, qolaversa, jamiyat uchun zararli bo'lgan odatlarning shakllanishiga olib keladi. Soxta ishonch o'quvchilarning o'zi va atrofida ta'sirining umumlashuvi natijasida vujudga keladi.

Ayrim o'quvchilarda soxta ishonch hosil bo'lishining sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin:

1) faqat a'lo bahoga o'qish - bu bilim olishda ko'r-ko'ronalik, quruq yodlashga olib boradi;

2) o'zini o'ta itoatkorona tutish - bu o'quvchi faoliyatini nihoyatda past bo'lishiga olib keladi. Me'yordagi o'quvchi o'qituvchidan ba'zan tanbeh olib turishi kerak;

3) o'qituvchini aldash-bu o'quvchini o'ta aqlli va topqirligidan dalolat beradi;

4) maktab ichki tartib-qoidasini buzish faqat kuchli xarakterga ega bo'lgan o'quvchigagina xos bo'lib, u o'qituvchi tomonidan tanqid qilib turiladi;

5) haddan tashqari ko'p mehnat qilish - bu kerak bo'lmagan tirishqoqlikdir.

Yuqorida keltirilgan ishonchning bunday turi o'quvchida shakllanib, asta-sekin boqimandalik, o'qish va mehnat faoliyatida sustkashlik kayfiyatini sodir qiladi.

Soxta ishonchni bartaraf qilish uchun o'qituvchi quyidagi uch yo'nalishda ish olib borishi kerak:

1. Sinf jamoasida sog'lom ijtimoiy fikrni shakllantirish.
2. Muhim ahamiyat kasb etuvchi shaxsiy hayotiy tajriba yaratish.
3. Soxta ishonchni asosiy tarzda inkor qilish.

Soxta ishonchni o'zgartirishning quyidagi usullari mavjud:

1) o'quvchini o'zini boshqalar bilan taqqoslashga undash. Uning fikriga qarama-qarshi fikrda bo'lgan kishi bilan yaqindan tanishish (masalan, bola o'qishni xohlamaydi, lekin uning tanish o'rtog'i ko'p o'qiydi va biladi, ammo o'zining "quruq yodlovchi" yoki "o'ta bilimdon" qilib ko'rsatmaydi);

2) noto'g'ri qarashlar va ishonch oqibatda nimalarga olib kelishini ko'rsatish (masalan, ana shunday xislatlarga ega bo'lib, o'z hayotini barbod qilgan,

o'z erki, g'ururi va vijdonini yo'qotgan kishilar haqida so'zlab berish. Buning uchun hayotiy misollar, badiiy asarlar, kinofilmlar va boshqalardan foydalanish mumkin);

3) soxta ishonchni yoqlab, himoya qiluvchi o'quvchi fikrini mantiqiy rivojlantirib, uni hayratga soluvchi holatga yetkazish. Masalan, barcha o'quvchilar o'qituvchilarni aldash, ichki tartib-qoidalarga rioya qilmaslik nimalarga olib borishi mumkin).

Ishontirishning biron tashkil etuvchisiga amal qilmaslik ham tarbiyaviy ish samaradorligini pasaytirib yuboradi. Bunday holatda o'quvchida faqat bilish shakllangan xolos. Inson o'zini qanday tutishi lozimligini bilishi, aynan shunday tutishi lozimligini tushunishi, lekin o'zini bunga majbur qilolmasligi mumkin.

Demak, bu uning irodaviy sifatlari rivojlanmaganligini, xulq-atvor qoidalariga amal qilish malakasi tarkib topmaganligini anglatadi.

Ishontirish bilimlar, qarashlar va xulq-atvor me'yorlari tizimi bo'lib qolmay, balki ularni shakllantirish usullari hamdir. Ishontirish yordamida yangi qarashlar, munosabatlar shakllanadi yoki noto'g'ri fikrlar o'zgaradi.

Munozara, tortishuv, suhbat, o'qituvchi hikoyasi va uning shaxsiy ibrat namunasi ishontirish shakllari bo'lib hisoblanadi. Ishontirish o'quvchilarga ta'sir etish metodi sifatida yuqori samara berishi uchun u quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1) ishontirishning shakli va mazmuni, o'quvchilar yosh davriga mos bo'lishi lozim (kichik maktab yoshida ertak, rivoyat va fantastik hikoyalar misolida, so'ngra esa borliq dunyoni o'rganish inson ma'naviy dunyosini o'rganish);

2) ishontirish o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. Buning uchun o'quvchining haqiqiy hayot tarzini o'rganish zarur;

3) ishontirish umumiy tarzdagi qoida va printsiplardan tashqari aniq dalil va misollarni ham o'z ichiga olishi zarur (o'qitishdan ko'rgazmalilikka e'tibor berish);

4) ishontirish jarayonida ba'zi holatlarda barcha bir xil xabardor bo'lgan dalil va xulq-atvorni muhokama qilishga to'g'ri keladi. Bu, o'z navbatida dalilning haqqoniyligi to'g'risidagi ikkilanishlarni yo'qqa chiqarishga va umumiy to'g'ri xulosa chiqarishga yordam beradi;

5) boshqalarni ishontirar ekan, o'qituvchi o'z fikriga qat'iy ishonishi zarur.

Ishontirish jarayonini tashkil etishda o'quvchi ruhiy qiyofasining o'ziga xosligini e'tiborga olish lozim. Buning uchun pedagog o'quvchi oliy asab tizimining tipini, uning ta'lim-tarbiya va kamolotining rivojlanish doirasini bilishi zarur. Masalan: bola kuchli muvozanatlashgan (sanguinik) asab tizimi tipiga ega bo'lsin. Unda tormozlanish jarayoniga nisbatan qo'zg'alish jarayoni kuchliroq bo'ladi. Bu holda o'qituvchi ishontirish jarayonini o'quvchi asab tizimini ortiqcha qo'zg'alishiga yo'l qo'ymaydigan, qo'shimcha hissiyot sodir qilmaydigan tarzda olib borishi kerak.

Fikr, sezgi va irodaviy xislatlar bir butun yaxlitlikni tashkil etgandagina, ishontirish metodi haqiqiy harakatlantiruchi kuchga aylanishi mumkin. Bu metodni qo'llashda ishontirish tarkibi bilish, sezgi, hissiyot, xulq-atvorga amal qilish maqsadga muvofiq.

Ishontirish natijasi o'qituvchining so'z mulkiga ham bog'liqdir. Pedagogning so'zi va ishi ham bir bo'lishi kerak. So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish o'qituvchining madaniy saviyasida va o'quvchi muloqotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki insonning "aql-zakovati, fikr-tuyg'ulari, bilimi va madaniyat saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (Aziz Yunusov). So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazishni amalda o'z pedagogik faoliyatida qo'llovchi o'qituvchi o'z hissiyotlarini, ijodiy ta'sirlanishini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi va o'z his-tuyg'ularini faqat ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish uchun ifodalashi hamda o'quvchi qalbini noo'rin so'zlar bilan jarohatlab qo'ymasligi, so'zlarni aniq ifodalashda pedagogik takt normalaridan chiqib ketmasligi lozim. So'z qudrati haqida R.Dekartning quyidagi fikrlari o'qituvchilarga ham bevosita taalluqlidir: "So'zlarning ma'nolarini, qudratini odamlarga aniq ifodalab

tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini barcha anglashilmovchiliklarning yarmidan xalos qilgan bo'lasiz".

O'qituvchining imo-ishoralari va yuz harakatlari so'z bilan og'zaki ta'sir qilishni kuchaytiradi. Yuz harakatlari va imo-ishoralar nutqda ovozning baland-pastligi bilan mos kelishi kerak. Ogohlantiruvchi so'zlar, notiqlik san'ati asosida ta'sir etish, vazifani ijro etishga undovchi buyruqlar, ta'qiqlangan iboralarni ishlatmaslik, hazil orqali fikrini anglatish, o'quvchining erkin mulohazalarini ma'qullash yoki nojo'ya harakatlari uchun ayblash so'zning og'zaki ta'sir etuvchi komponentlaridir. So'z bilan imo-ishoraning va yuz harakatlarining birligi ma'lum qilinayotgan axborot hajmdorligi va ta'sirchanligini kuchaytirishi lozim. Har qanday sharoitda o'qituvchi o'quvchilar bilan sinfda uchrashishga maxsus hozirlik ko'rishi lozim.

Ishontirish metodini qayta tarbiyalash, ya'ni qarash va munosabatlarni shakllantirishda qo'llash, u yoki bu xislatlarni namoyish qilish zarur bo'lgan maxsus vaziyatlar yaratish orqali amalga oshirilishi ham mumkin. Tasodifiy vaziyatlar quyidagi yo'llar bilan yaratiladi: darsda o'quvchiga kutilmagan savol berish, darsdan tashqaridagi noto'g'ri xatti-harakatiga iqror bo'lishiga majbur qilish, o'yinda esa harakat qilishga undash. Maktab hayotida tasdiqlanganidek, ba'zan o'quvchi o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga sharoit bo'lmagani uchun ham tarbiyasi og'irlar qatoriga qo'shib qolar ekan. Undan darsda onda-sonda so'rashadi: o'qituvchi uning bilimiga ishonmaydi, dars paytida unga e'tibor berishga vaqtdan qizg'anadi. Agar o'quvchiga tez-tez murojaat qilinsa, unga o'z fikrini bayon qilish taklif etilsa, uning xulqida shakllanib qolgan stereotiplar asta-sekin o'zgara boshlaydi.

Uqtirish – kishilarning muloqot faoliyati jarayonida o'zaro ta'sir etishlari vositalaridan biridir. Uqtirishning o'ziga xosligi, inson ruhiyatiga uning o'ziga sezdirmasdan ta'sir etishi, shaxs psixikasi, tarkibiy tuzilishiga beixtiyor kirib borish va kundalik hayotdagi qiliqlar, intilishlar, motivlar va yo'l- yo'riqlarda aks etishidir.

Har qanday pedagogik ta'sir etishda uqtirish elementi mavjud bo'ladi. To'g'ri tashkil etilgan uqtirish o'quvchilarning ongli ravishdagi faolligini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

So'z yordamida o'quvchida tetiklik yoki qo'rquv, xursandlik yoki xafalik, o'ziga ishonch va ishonmaslik, qiziquvchanlik yoki zerikish, boshqalarga ishonish yoki ulardan hadiksirash kabi sezgilarni vujudga keltirish mumkin. O'qituvchining yomon kayfiyati to'lqin kabi bir zumda o'quvchilarni qamrab olishini ham faqat uqtirish bilangina tushunish mumkin. Yoki asabiylashgan xarakterga ega bo'lgan guruh rahbari tez orada asabiy holat guruhda muloqot me'yoriga aylanib qolganligidan taajjublanadi.

Pedagogik uqtirish samaradorligini oshirishning umumiy shartlari quyidagilardan iborat:

- o'quv materialining mazmuni;
- uqtirish amalga oshirilayotgan vaziyat;
- uqtirish natijasida o'qituvchining ishonchi;
- o'quvchilarning o'qituvchiga munosabati (hurmat qilishi);
- o'quvchilarning yosh davrlari va individual xususiyatlari e'tiborga olinishi;
- o'quvchilarning uqtirish texnikasini egallaganliklari;
- uqtirish natijasida qaror topgan xislatlarni ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratish.

Uqtirishni turkumlarga ajratish uchun quyidagilar asos qilib olinadi.

1. Uqtirib ta'sir etish manbalari bo'yicha: a) boshqa kishi tomonidan uqtirish; b) o'z-o'zini uqtirish - bunday uqtirish ob'ekti va sub'ekti bir-biri bilan ustma-ust tushadi

2. Uqtirish ob'ektining holati bo'yicha: a) uyg'oq holatda uqtirish; b) tabiiy uyqu holatida uqtirish; v) gipnoz holatida uqtirish. Zamonaviy didaktikada gipnoz holatda uqtirish va tabiiy uyqu holatida uqtirish (tush ko'rayotganda chet tilini o'rganish - gipnopediya) ham qo'llanilishidan qat'i nazar, biz pedagogik munosabatlar istiqbolini belgilovchi uyg'oq holatda uqtirishni o'rganamiz.

3. O'qituvchining maqsadi bo'yicha: a) oldindan mo'ljallangan uqtirish; b) oldindan mo'ljallanmagan uqtirish. Oldindan mo'ljallangan uqtirishda o'qituvchi o'z maqsadiga erishish uchun o'quvchiga ongli va izchillik bilan ruhiy ta'sir ko'rsatib boradi.

4. Uqtirib ta'sir ko'rsatish uning oqibatiga qarab: a) ijobiy (odatlar, qiziqishlar, qarashlar, munosabatlar); b) salbiy (o'z-o'zini past baholash, mas'uliyatsizlik, jur'atsizlik va hokazolar) ko'rinishlar bo'lishi mumkin.

5. Uqtirish mazmuniga qarab ikki turga bo'linadi: a) ochiqdan-ochiq uqtirish, bunda uqtirish maqsadi uning shakliga mos keladi. Uqtiruvchi to'g'ridan-tug'ri va ochiq holda o'quvchini ba'zi xatti-harakatlarini bajarishga yoki bundan o'zini to'xtatishga chaqiradi. «Sen bundan keyin doim darsni tayyorlab kelasan, senga ishonaman» (aniq shaxsga yo'naltirilgan fikr); b) yopiq (vositali) uqtirish. Bunda ta'sir etish maqsadi «niqoblangan» bo'ladi. O'quvchi uqtiruvchini kuchga ega ekanligini ko'p hollarda anglamaydi. Bu holda so'zlovchi tinglovchida aynan o'zidagi tasavvur, qiyofa va sezgilarni gavdalantiradi. Natijada uning oldida to'la ishonch qozonadi. Uqtirish kishilarning muloqotda o'zaro ta'sir etish jarayoni sifatida ixtiyoriy va ixtiyorsiz to'g'ridan-to'g'ri ko'rinishga ega bo'lishi mumkin.

?

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Kommunikativ qobiliyat deganda nimani tushunasiz?
2. Kommunikativ qobiliyatning qanday turlari mavjud?
3. O'z-o'zini anglash va o'z-o'zini tahlil etish tushunchalarini qanday izohlash mumkin?
4. Pedagogik ta'sir ko'rsatishning samarali metodlariga nimalar kiradi?
5. Ishontirish metodining afzalliklari nimada?
6. Ishontirish metodini qo'llashda qanday qoidalarga rioya qilish lozim?
7. Uqtirish metodining mohiyatini bayon eting.

MUSTAQIL O‘QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.
2. Batishev A.S. Prakticheskaya pedagogika dlya nachinayushogo prepodavatelya. – M., 2003.
3. Abdullina O.A. Obshchepedagogicheskaya podgotovka uchitelya v sisteme visshego pedagogicheskogo obrazovaniya. – M., 2000.
4. Xasanboev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.- 480 b.
5. Kodjaspirova G.M., Kodjaspirov A.YU. Pedagogicheskiy slovar. – M.: Akademiya, 2000.

V BOB. O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA MULOQOT MADANIYATI VA PSIXOLOGIYASI

Tayanch tushunchalar:

muloqot, muloqot birligi, muloqot madaniyati, pedagogik muloqot, funktsiyalari, bosqichlari, pedagogic muloqotning tuzilishi

Pedagogik muloqot va uning funktsiyalari

Psixologik lug‘atlarda muloqot tushunchasiga ikki xil ta’rif beriladi:

1) muloqot – hamkorlikdagi faoliyat ehtiyoji bilan taqozolangan aloqa o‘rnatish va uni rivojlantirish jarayoni; 2) muloqot – belgilar tizimi orqali sub’ektlarning o‘zaro ta’sirlashuvi¹.

Muloqot –ta’lim oluvchi psixologik va ijtimoiy rivojining muhim omillaridan biri bo‘lib, birgalikdagi faoliyatda umumiy natijalarga erishish, shaxslararo munosabatlarni yo‘lga qo‘yish va qo‘llab-quvvatlash maqsadida ikki yoki undan ortiq kishilarning o‘zaro harakati. Muloqot motivlari ta’lim oluvchining asosiy ehtiyojlari bilan tig‘iz bog‘langan bo‘lib, ana shu asosdan kelib chiqib ularni uch muhim kategoriyasini ajratib ko‘rsatish mumkin: bilish, ishbilarmonlik, shaxsiy.

¹ Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. – T.: Turon-Iqbol, 2007. – B.8.

Psixologiyada muloqotni tahlil qilishda uning turli jihatlariga e'tibor qaratiladi: "kommunikatsiya" (axborot almashuv), "ijtimoiy per-tseptsiya" (insonni insonni idrok etishi va tushunishi), "interaktsiya" (bir-galikdagi harakat). Amaliy muloqot mazkur tarkibiy qismlarning yig'in-disi sifatida yuzaga chiqadi. Pedagogik jarayonda muloqot faqat bir funk-tsiya – axborot berish bilan chegaralanadi. Biroq muloqotning barcha tarki-biy qismlari – axborot almashuv va vazifalarni amalga oshirish, o'zaro munosabatlarni tashkil etish, bola shaxsini bilishva unga ta'sir ko'rsa-tishdan foydalanish zarur.

Pedagogik muloqot deganda pedagog va o'quvchilar jamoasi o'rtasida o'zaro birgalikdagi harakatning mazmunan axborot ayirboshlashdan, o'quv-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish va o'zaro hamjihatlikni tashkil etishdan iborat tizimi, usullari va malakalari tushuniladi. Pedagog ushbu jarayonning tashabbuskori sifatida maydonga chiqadi va uni tashkil etadi hamda unga boshchilik qiladi.

A.N.Leontev pedagogik muloqotning tarbiyaviy-didaktik ahamiyatini baholar ekan, quyidagi fikrlarni bildiradi: faol pedagogik muloqot – o'qituvchining, umuman olganda pedagogik jamoaning ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni bilish va o'rganish kaliti va o'quv faoliyatining ijodiy xarakteri, o'quvchi shaxsining shakllanishi uchun eng yaxshi sharoit yaratadigan, ta'lim-tarbiyada maqbul bo'lgan emotsional muhitni ta'minlovchi, jumladan, ruhiy psixologik to'siqlarning paydo bo'lishini oldini oladigan, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik jarayonlarni to'g'ri yo'lga solib boshqarishni ta'minlaydigan va o'quv tarbiyaviy jarayonda o'qituvchining o'z pedagogik mahoratidan oqilona foydalanishi uchun imkoniyatlar yaratadigan muhim vositadir.

Pedagogik faoliyatda muloqot o'quvchilarga zamon talablari asosida ta'lim berish vazifalarini hal qilish vositasi, tarbiyaviy jarayonlarni ijtimoiy-pedagogik jihatdan ta'minlash tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik muloqot ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funktsiyalar bilan xarakterlanadi: shaxsni o'rganish (bilish), axborot almashish va faoliyatni tashkil etish.

Muloqotning axborot almashish funksiyasi ma'naviy boyluk va yangiliklar bilan o'rtoqlashish jarayonini rivojlantirish uchun ijobiy ishtiyoqlar, hamkorlikda ishlash va fikrlash uchun sharoitlar yaratishdan iborat.

Rollar almashinishi yordamida muloqot o'rnatish esa ularda u yoki bu ijtimoiy shakllanib qolgan xatti-harakatni dasturlaydi. O'qituvchilar o'quv-tarbiyaviy jarayonda shaxs-rol shaklidan foydalanadilar: darsning ayrim elementlarini bajarishga o'quvchilarni taklif qiladilar. Bunda o'quvchilar tomonidan o'z shaxsi (men)ni, o'z qadr-qimmatini, shaxsini munosib baholash va kelajagini tasavvur eta bilish uchun intilishlarini ta'minlash imkoniyati tug'iladi.

Muloqotning eng muhim funksiyalaridan biri – hamdard bo'lishdir. U boshqa kishi hissiyotlarini tushunishi, boshqalar nuqtai nazarini ma'qullash qobiliyatini shakllantirishi jarayonida amalga oshadi va jamoadagi munosabatlarni me'yorga keltiradi. Bunda o'quvchiga uning istaklarini tushunish va bular asosida

<p>Pedagogik muloqotning tuzilishi</p>

Pedagog faoliyatining didaktik va xususan tarbiyaviy vazifalarini o'qituvchi bilan o'quvchilar jamoasi o'rtasidagi

sermahsul muloqot jarayonini tashkil etmasdan turib, yetarli darajada unumli tarzda amalga oshirib bo'lmaydi. Shu tariqa pedagog faoliyatida muloqot:

birinchidan, xususan o'quv vazifalarini hal etish vositasi sifatida;

ikkinchidan, tarbiyaviy jarayonni ijtimoiy-psixologik jihatdan ta'minlovchi tizim sifatida;

uchinchidan, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyatli olib borilishiga imkon beradigan o'zaro munosabatlarning muayyan tizimini tashkil etish usuli sifatida;

to'rtinchidan, busiz o'quvchining individga xos xususiyatlarini tarbiyalab bo'lmaydigan jarayon sifatida maydonga chiqadi.

Pedagogik muloqot pedagogik jarayon mantig'iga mos keladigan dinamik tavsifga ega. Pedagogik muloqotning tuzilishida quyidagi bosqichlar alohida ajratib ko'rsatiladi: 1. Modellashtirish (bashoratga doir) – pedagogik vazifalarga mos o'zaro harakatning kommunikativ tuzilishini o'ziga xos tarzda rejalashtirishni

amalga oshirish. 2. Bevosita muloqotni tashkil etish (kommunikativ hujum) – pedagog tashabbuskorlikni o‘z qo‘liga oladi, guruhni tezlik bilan ishga jalb etish texnologiyasi 3. Muloqotni boshqarish – qo‘llaniladigan ta’sir ko‘rsatish metodlarining kommunikativligini ta’minlash (o‘quvchilarning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilarning tashabbus ko‘rsatishini tashkil etish, dialogik muloqotni yo‘lga qo‘yish, o‘z mo‘ljalini real sharoit bilan uyg‘un tarzda korrektsiyalash. 4. Amalga oshirilayotgan pedagogik muloqot texnologiyasining borishi va natijalarini tahlil etish. Mazkur bosqich ko‘pincha o‘zining mazmuniga ko‘ra muloqotda qayta aloqa bosqichi deb nomlanadi hamda kommunikativ vazifani hal etishning yakuniy bosqichiga mos keladi.

Pedagogik muloqotda uchraydigan kamchiliklar quyidagilarni kiritish mumkin: 1) ehtiyotsizlik, shaxsiyatparastlik, suhbatdoshni ortiqcha majburlash; 2) passivlik, o‘zini yuqori qo‘yish; 3) haddan tashqari jonbozlik ko‘rsatish

Pedagogik muloqot uslublari

Psixologiyada turli tipdagi boshqaruvchilarning ijtimoiy psixologik portreti ishlab chiqilgan bo‘lib, unda ularning boshqaruvida bo‘lgan jamoa bilan muloqoti texnikasi tahlil qilingan. O‘qituvchi ham pedagogik jarayonda muloqotning eng keng tarqalgan uch turidan foydalanadi: avtoritar, demokratik va liberal.

Avtoritar uslub. Ta’lim oluvchilar faoliyatiga tegishli barcha masalalarni, hattoki kim qaerda o‘tirishigacha o‘qituvchi yakka o‘zi hal qiladi, ta’lim oluvchilar tomonidan ko‘rsatladigan barcha tashabbusni taqiqlaydi. Bu uslubni qo‘llovchi o‘qituvchining muloqot metodlari sifatida buyruq, ko‘rsatma berish va tanbeh xizmat qiladi.

Demokratik uslub. Bunda o‘qituvchi jamoa fikriga tayangan holda ish tutadi, faoliyat maqsadini barcha ta’lim oluvchiga etkazishga harakat qiladi, faoliyatning kechishini muhokama qilishga barchani jalb etadi; o‘z vazifasini faqat nazorat va munofiqlashtirish deb bilmay, tarbiya bilan ham shug‘ullanadi; barcha ta’lim oluvchilarni rag‘batlantiradi va ularda o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantiradi; jamoada o‘z-o‘zini boshqarish rivojlanadi. Bu uslubni qo‘llovchi o‘qituvchi barcha jamoa

a'zolarining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ular o'rtasida vazifalarni teng bo'lishga harakat qiladi; tashabbus va faollikni rag'batlantiradi. Bunday o'qituvchining muloqotda qo'llaydigan metodlari – iltimos, maslahat, axborot berishdir.

Liberal uslub – boshqacha qilib aytganda, anarxik. O'qituvchi jamoa hayotiga umuman aralashmaslikka harakat qiladi, faolligi sust, muammolarni yuzaki ko'rib chiqadi, boshqalarning ta'siriga oson tushib qoladi. Ma'suliyatdan o'zini olib qochadi va o'z avtoritetini yo'qotadi.

V.A.Kan-Kalik pedagogik muloqotni munosabatlar va o'zaro ta'sir uslublari tashkil etishini ta'kidlab, ularni quyidagi tarzda turkumlaydi:

1) hamkorlikda olib boriladigan ijodiy ishga bo'lgan qiziqishga asoslangan muloqot. Hamkorlikda olib boriladigan *ijodiy ishga bo'lgan qiziqish asosidagi* muloqotda pedagog ta'lim oluvchilar va ishga nisbatan ijobiy yondashadi;

2) do'stona munosabatlar asosida qurilgan muloqot. *Do'stona munosabatlar asosida* qurilgan muloqot yuqorida ko'rib chiqilgan muloqot turiga yaqindir. Ayrim pedagoglar do'stona muloqotni noto'g'ri tushunib, chegaradan chiqib ketishadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ma'lum bir masofa bo'lishi kerak. Ushbu masofani aniqlashda o'qituvchining madaniyati, pedagogik takti muhim rol o'ynaydi;

3) o'qituvchi va ta'lim oluvchilarni ma'lum masofada ushlab turuvchi muloqot. Ma'lum masofada ushlab turuvchi muloqotni ham samararali deb bo'lmaydi. SHunga qaramasdan bu keng tarqalgan uslubdir. Bunda pedagog va tarbiyalanuvchilar o'rtasida ma'lum chegara mavjud bo'lib, ularni quyidagicha ta'riflash mumkin: “Men bilaman – sizlar bilmaysizlar”; “Meni aytganimni qilinglar – mening yoshim kattaroq, tajribam ko'proq, bizni tenglashtirib bo'lmaydi”. Bu uslub ko'proq avtoritarga yaqinroq bo'lib, u tashqaridan qaraganda tartibli faoliyatni amalga oshirishga yordam berganday bo'ladi, lekin yuqori samarani bermaydi;

4) qo'rqitishga asoslangan muloqot. O'qituvchi va ta'lim oluvchilarni ma'lum masofada ushlab turuvchi muloqotning yuqori darajadagi ko'rinishi bu

qo‘rqitishga asoslangan muloqotdir. U o‘zida ta’lim oluvchilarga salbiy munosabat va avtoritar boshqaruvni majassam etadi. Ushbu uslubni yorqin ifodasi sifatida quyidagi gaplarni keltirish mumkin: “Qunt bilan tinglanglar, bo‘lmasa ikki qo‘yaman”, “Hali kunlaringni ko‘rsataman”. Bunday uslub mashg‘ulot paytida salbiy muhitni yuzaga keltiradi.

?	NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR
----------	--

1. Pedagogik muloqotning o‘ziga xosliklari nimada?
2. Kommunikativ vazifa deganda nimani tushunasiz?
3. Pedagogik muloqot bosqichlarini sanab bering.
4. Siz tahsil olgan ta’lim muassasasida o‘qituvchilar qanday muloqot uslubidan ko‘proq foydalanishar edi?
5. Sizing fikringizcha, ta’lim muassasalarida muloqotning avtoritar uslubini qo‘llash lozim bo‘ladimi?

!	MUSTAQIL O‘QISH UCHUN ADABIYOTLAR
----------	--

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006.
2. Asqarova O‘., Qoraboyeva Z. Pedagogik mahorat asoslari. (Muammoli ma‘ruzalar matni). Namangan: NDU. 2005.
3. Aminova F. Muloqot matni yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish. Toshkent: “Fan”, 2006.
4. Ziyodova T.U., Xolmatova U., Jumaniyozova T. O‘qituvchi kitobi. Toshkent: 2002.
5. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. - 115
6. Kan-Kalik V.A. Grammatika obshcheyiya. – M., 1995.

7. Omonov X.T., Madiyarova S.A. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Magistratura uchun darslik. – T.: Iktisod-Moliya, 2009.

8. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.

9. Yuzlikaeva E.R., Madyarova S.A., Yanbarisova E.E., Morxova I.V. Teoriya i praktika obshey pedagogiki. – T., 2012.

VI BOB. PEDAGOGIK TAKT VA PEDAGOGIK ODOB

Tayanch tushunchalar:

takt, taktika, pedagogik takt, taktikani tanlash, pozitsiya, shroit, usul, odob, pedagog odobi, pedagog odobi fazilatlari

Pedagogik takt tushunchasi

Takt ahloqiy tushuncha bo‘lib, u insonlarning o‘zaro munosabatlarini muvofiqlashtirish, tartibga solish, insonparvarlik g‘oyalariga asoslangan bo‘lib, andishali hulq, har qanday ziddiyatli vaziyatlarda ham inson hurmati saqlanib qolishini talab qiladi. Har bir insondan, ayniqsa o‘qituvchidan andishali bo‘lish talab qilinadi.

Boshqacha qilib aytganda, pedagogik takt bu o‘qituvchining ta’lim oluvchilar oldida o‘zini tutishni bilishi, ta’lim oluvchining holatini, intilishlari, qiziqishlarini tushuna olishi va eng samarali ta’sir yo‘lini topa olishidir.

Pedagogik takt – o‘qituvchi kasbiy mahoratining asosi bo‘lib, o‘quvchilarga barcha demokratik talablar asosida pedagogik ta’sir o‘tkazish, muloqotni insonparvarlik tuyg‘ulari asosida o‘rnatish o‘lchovi, o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritishni hamda ongli intizomni tarkib toptirish ko‘nikmalarini hosil qilish shaklidir. Pedagogikada o‘qituvchining o‘quvchilar bilan munosabati ularning yosh xususiyatlariga qarab belgilanishi va bu qonuniyatga amal qilinishi qat’iy talab qilinadi. Shunday ekan, o‘qituvchi ta’lim–tarbiya jarayonida hali to‘liq shakllanmagan, ta’sirlarga va ruhiy kechinmalarga tez beriluvchi, ota–onasining sevimli farzandi bo‘lgan murg‘ak qalb egalari bilan muloqot qilayotganligini aslo unutmasligi kerak.

O'quvchilar bilan muloqotda pedagogik taktga zid bo'lgan qo'pollik, adolatsizlik, qo'rqitish, haqorat, mensimaslik, pedagogikaga zid bo'lgan jazolash usullarini qo'llash va boshqa ular shaxsiga salbiy ta'sir qiladigan turli jargon so'zlar ishlatish o'quvchilar qalbini umuman tuzalmaydigan darajada jarohatlab qo'yishi, yoki o'qituvchining obro'siga putur etkazishi mumkin. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bunday qarama-qarshiliklar, ko'pincha, dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo'ladi. Bunda ayniqsa yosh o'qituvchilarning pedagogik takt sirlarini bilmasligi, tajribasizligi pand beradi.

O'qituvchining taktik mahorati birdaniga shakllanib qolmaydi, u yillar davomida pedagogik faoliyatda, ustozlar tajribasini o'rganishda, dars jarayonida, sinfdan tashqari faoliyatda va tarbiyaviy soatlarda o'quvchilar bilan muloqotda takomillashib boradi. Dars jarayonida pedagogik mahoratning asosi bo'lmish pedagogik taktga ega bo'lish o'qituvchi uchun juda zarurdir.

Shunday qilib, pedagogik takt bu o'qituvchining ta'lim oluvchilarga nisbatan amalga oshiradigan ta'sirining mezonidir.

<p>Taktikani tanlash va uni qo'llash qoidalari</p>

Taktika tanlash turli vaziyatlarda xilma-xil rollarni bajarish bilan bog'liq. Bu haqida ma'lumotni psixoterapevt

A.B.Dobrovich kitoblaridan olish mumkin. Bu to'rtta pozitsiya bo'lib, ular quyidagicha: "yuqoridan pastga", "pastdan yuqoriga", "yonma-yon" va "aralashmaslik" pozitsiyasi.

"Yuqoridan pastga" pozitsiyasida o'qituvchi mustaqil hal etishni namoyish etadi, mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Bu pozitsiya "ota-ona" pozitsiyasi.

"Pastdan yuqoriga" pozitsiyasi tobelik, shaxsning o'ziga ishonmasligi. A.B.Dobrovich so'zi bilan aytganda, bu "ta'lim oluvchi" pozitsiyasi.

"Yonma-yon" pozitsiyasida farosatlilik va vazminlik, vaziyatga qarab ish tutish, boshqalarning ham manfaatini o'ylash, o'zi va ular o'rtasida mas'uliyatni to'g'ri taqsimlash ifoda etiladi. Bu "katta odam" pozitsiyasi.

«Aralashmaslik» pozitsiyasi – aralashmaslik, faollikni namoyon etmaslik.

Har bir pozitsiyaning qo'llanishi vaziyat talabiga mos tanlanadi. Muloqot ikki tomonlama jarayon bo'lganligi uchun o'qituvchi ta'lim oluvchi rolini ham inobatga olishi shart. O'qituvchining odatiy pozitsiyasi bu hamkorlikda ish olib borayotgan "katta odam", ya'ni ishga aloqador darajani talab qiluvchi pozitsiyadir. Bu pozitsiya ta'lim oluvchida teng huquqli sheriklikni shakllantiradi, o'zaro ishonch muhitini yaratadi. Bunda quyidagi jummalarni qo'llash mumkin: "Sizlar bilan maslahatlashmoqchi edim", "Kelinglar, o'ylab ko'raylik" va hokazo.

Pedagogik ta'sirning etakchi metodi – pedagogik talabdir. Pedagogik talab iltimos, rag'batlantirish, ma'qullash, faoliyatga undash, ta'lim oluvchiga nisbatan ishonchni namoyish qilish va boshqa shakllarda ifodalanadi.

Insonparvarlik pedagogikasida pedagog tarbiyalanuvchilar birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyatda quyidagi tamoyillarga amal qilishi lozimligi ta'kidlab o'tilgan:

- 1) tarbiyalanuvchilarga mehri bo'lish, o'z mehrini ko'rsata olish;
- 2) ta'lim oluvchilar hatti-harakatlarining "ichki rag'batlantiruvchi kuchlarini" ko'ra olish;
- 3) vaziyatni to'g'ri baholay olish;
- 4) maqsadga muvofiq ta'sir etish usulini tanlash;
- 5) ta'lim oluvchilar bilan samarali muloqotni tashkil etish.

Pedagog va ta'lim oluvchi pozitsiyalarining to'g'ri kelmasligi ko'p konfliktlarga sabab bo'ladi, shuning uchun konflikt vaziyatlarda qo'llaniladigan sinalgan quyidagi qoidalarni bilish kerak:

Birinchi qoida. Konflikt vaziyatini o'z qo'lga olish. Bu emotsional taranglikni bartaraf etishni anglatadi. Buning uchun ortiqcha jismoniy zo'riqishdan, ortiqcha hatti-harakatlardan halos bo'lish kerak. Mimika, poza, jestlar faqatgina odamning ichki kechinmalarini ifodalab qolmay, unga ta'sir ham ko'rsatadi. Shunday qilib, tashqi vazminlik va xotirjamlik!

Ikkinchi qoida. O'z xatti-harakatlari bilan sherigiga ta'sir ko'rsatish. Bunda ishtirokchining yuzini diqqat bilan o'rganib chiqish yordam beradi, fikrni jamlaydi va uning holatini aniqlashga imkon yaratadi.

Uchinchi qoida. Hamsuhbatning xatti-harakatlari motivlarini tushuna olish. Aqliy tahlilning ishga solinishi emotsional qizishni pasaytiradi. YA'xshisi holatning murakkabligini tushunganligini ifoda etish (Men sizning holatingizni tushunib turibman...), o'z holatini tushuntirish (SHu meni o'ylantiryapti...) YA'ni hatti-harakatni darrov baholamang, oldin tug'ilgan vaziyatga bo'lgan munosabatingizni bildirishga harakat qiling.

To'rtinchi qoida. Maqsadni muvofiqlashtirish. Ta'lim oluvchi bilan sizni birlashtiruvchi narsani tezroq anglash va uni ko'rsatish.

Beshinchi qoida. Samarali echim borligiga ishonishingizni namoyish qiling. Va nihoyat, konflikt hal qilinganidan so'ng uni tahlil qilib chiqing (sababi va oldini olish yo'llari).

O'qituvchining rejissyorlik va aktyorlik ko'nikmalari
--

Pedagogik va aktyorlikning o'zaro o'xshashliklari ko'p. Bu ushbu faoliyatlarning mohiyatidan kelib chiqadi.

Har ikkala faoliyat negizida ham insonlar ongiga ta'sir etish masalasi yotadi. Aktyor sahnadagi rol orqali, pedagog turli pedagogik ta'sir vositalari yordamida inson ongida oldindan ko'zlangan o'zgarishlarni amalga oshirishga harakat qiladilar. Bu kasblarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi yana bir narsa – bu har ikkalasi ham ommaga qaratilib, omma nigohida amalga oshirilishidir.

O'qituvchining o'quv-tarbiyaviy mashg'ulot, tadbirlar "stsenariy"sini ishlab chiqishi, unda o'quvchilar faoliyatini boshqarishi bu kasbni rejissyor kasbiga yaqinlashtiradi.

O'qituvchilar o'quvchilar diqqatini jamlash, e'tiborini vaqt davomida yo'naltirib turish qanchalik qiyinligini yaxshi biladilar. SHunda o'qituvchilarga aktyorlik mahorati katta yordam beradi. Buyuk rus dramaturgi K.S.Stanislavskiyning aktyorlar bilan ishlash tizimi pedagogning aktyorlik mahoratini oshirishga katta imkon beradi.

Ushbu tizimning asosiy maqsadi – aktyorning bor qobiliyatlarini ochib berishdir. Bu albatta, o'qituvchi uchun ham zarurdir. K.S.Stanislavskiy tizimining

birinchi tamoyili hayot haqiqatidir. Sahnada yolg'on bo'lishi mumkin emas (o'qituvchi harakatlarida samimiyatsizlik, ikkiyuzlamachilikka o'rin yo'q).

Ikkinchi tamoyil – buyuk masala tamoyili. Buyuk masala bu artistning asosiy – ya'ni, insonlar ongiga muayan g'oyani singdirishning asosiy maqsadi. O'qituvchi ham o'z faoliyatida pedagogik buyuk masalani doimo yodda tutishi kerak: “Nima uchun mehnat qilyapmiz? Pirovard natijada nimaga erishamiz?”

Uchinchi tamoyil – faollik va harakat tamoyili. Aynan harakatda insonning jismoniy va psixik mohiyatining birligi namoyon bo'ladi. Pedagogik harakat o'qituvchining ma'lum maqsadga yo'naltirilgan ongli harakatidir. Ushbu harakatda jismoniy va psixik mohiyat birligi mavjud bo'lsa, o'qituvchi yuqori natijalarga erishadi. Pedagog shaxsi harakatda namoyon bo'lar ekan, harakat asoslangan, maqsad yo'naltirilgan va mahsuldor bo'lishi kerak.

O'qituvchi ijodkordir, uning ijodi o'quvchilarga bevosita amalga oshirilayotgan emotsional ta'sirda, jonli nutq, jonli harakatda namoyon bo'ladi. Pedagog ham aktyor kabi o'zining psixik-jismoniy yaxlitlik holatida faoliyat vositasi rolini o'ynaydi. SHuning uchun u o'z organizmini sozlashi, uni zarur paytda to'g'ri harakatni amalga oshira olishini ta'minlashi kerak.

Odob deganda, rasm-taomil, xulq-odatlar majmui, ijtimoiy-iqtisodiy tuzum

**“Pedagogik odob” tushunchasi
va uning namoyon bo'lish
xususiyatlari**

taqozosi bilan turmush sharoitining alohida tarzi, an'analari negizida odamlar o'rtasida paydo bo'lgan muomala-munosabatlarning xususiyatlari tushuniladi. Odob

kishilarning amaliy xatti-harakatlari, muomala-munosabatlari ham deb qaraladi.

Pedagog odobi umuminsoniy va milliy axloqning qonuniyatlari, vazifalari, tamoyillari, tushunchalari, talablari, mezonlarini ta'lim-tarbiya jarayonida oydinlashtirib, pedagogning ta'lim oluvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, ta'lim muassasasi rahbarlari bilan munosabatlarida namoyon bo'ladigan kasbiy-axloqiy xususiyatlari yig'indisidir.

Pedagog odobi eng avvalo, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi. Biroq bunday yondashuv bir qadar cheklangan

nuqtai nazar ekanligini ta'kidlash joiz. Zero, tarbiyachining kasbiy axloqi faqat tarbiyalanuvchilar bilan muloqoti jarayonidagina namoyon bo'lmaydi, balki uning butun faoliyati davomida birinchi darajali ehtiyoj sifatida ifodalanadi. Boshqacha aytganda, pedagog odobi tushunchasi tarbiyachi dunyoqarashining hayotiy tizimini anglatadi. Pedagog odobi tushunchasining mazmuni axloqiylik bilan birga iqtisodiy, siyosiy, huquqiy jihatlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Axloqiy ta'lim-tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida pedagog odobi fazilatlarini shakllantirishda ikki yo'nalishdagi aloqador tushunchalarni tahlil qilish maqsadga muvofiqdir: birinchisi – jamiyatning o'qituvchi shaxsiga munosabati; ikkinchisi – o'qituvchi shaxsining jamiyatga munosabati.

O'qituvchi odobining mohiyati, asosiy mazmuni pedagogik faoliyat uchun muhim bo'lgan axloqiy sifatlarda ifodalanadi. Umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlar barcha kishilar, hamma kasb egalari, jumladan, o'qituvchi-tarbiyachilar uchun ham juda zarurdir.

Axloqiy fazilatlar mehnat jarayonida kishining xulqi, fe'l-atvorini tartibga solib turuvchi axloqiy qoidalar, normalar, talablar, mezonlar shaklida ifodalanadi. Axloq normalari davlatning turli qonunlari bilan amalga oshiriladigan huquq normalaridan farq qilib, ommaviy odat va namuna kuchi, jamoatchilikning fikri ta'sirida yuzaga keladi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy voqelik shaxs oldiga ma'lum axloqiy talablar qo'yadi, bu talablar axloq normasi, axloqiy fazilatlar shaklida ifodalanadi. Jamiyat o'z faoliyati va istiqboli uchun xizmat qiladigan axloq normalari, talablari, mezonlarini belgilaydi.

O'qituvchi umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlarni o'zlashtirib olishi, tajribada qo'llashi, o'zining dunyoqarashi, mafkurasi va axloqiy tajribasi bilan taqqoslash lozim. Fikrlash va his etish, turmushda sinab ko'rish natijasida umuminsoniy va milliy-axloqiy sifatlari, qoidalar, normalar o'qituvchining o'z axloqiy fazilatiga, e'tiqodiga aylanadi. Bular muallimning dunyoqarashi, fikr va mulohazalari bilan qo'shib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurish sharoitida uning o'rni va rolini belgilaydi.

O'qituvchi odobining normalari har bir muallimning shaxsiy fikriga, axloqiy fazilati va e'tiqodiga aylanishi lozim. Axloqiy e'tiqod va sifatlar o'qituvchining dars berish jarayonida, tarbiyaviy ishlarida, o'quvchilar, ota-onalar va boshqa kishilar bilan muomala, munosabatlarida, kundalik turmushda o'zining shaxsiy namunasi bilan axloqiy ta'sir o'tkazishida ko'zga tashlanadi. Pedagogik takt o'qituvchi axloqining amaliy ko'rinishlaridan biridir. Muallim xulqining natijalari uning yoshlarga axloqiy ta'sirining samaradorligida, axloqiy tarbiya sohasida erishgan yutuqlarida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi odobining asosiy sifatlari umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlar, tushunchalariga mos keladi va ularni pedagogik faoliyat bilan bog'liq tarzda bir qadar oydinlashtiradi, aniqlaydi. Insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy g'urur, baynalmilalchilik, adolat, yaxshilik qilish, burch, qadr-qimmat, mas'uliyat, vijdon, halollik, rostgo'ylik, poklik, talabchanlik kabi axloqiy fazilatlar o'qituvchi odobida pedagogik faoliyati bilan bog'liq ravishda tahlil qilinadi. Bolalarga yaxshilik qilish, o'qituvchilik burchi, o'qituvchilik sha'ni, qadr-qimmat, o'qituvchilik mas'uliyati, o'qituvchilik vijdoni, talabchanlik va adolatli bo'lish, o'qituvchining ma'naviy qiyofasi halolligi, pokligi, rostgo'yligi kabilar o'qituvchi axloqining muhim fazilatlari hisoblanadi. Ularning chuqur va puxta o'zlashtirish bo'lajak o'qituvchi uchun katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining muomala odobi

Muomala odobi o'z tabiati, mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hodisadir. Ijtimoiy qonuniyatlar

pedagogik jarayondagi muomala odobida namoyon bo'ladi. Pedagogik odob jamiyatda qabul qilingan ma'naviy, umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlarga asoslanadi. Ijtimoiy munosabatlar pedagogik jarayonda qatnashuvchilar o'rtasidagi muomala odobini tartibga solib, boshqarib boradi. Ijtimoiy munosabatlarning har biri o'ziga xos xususiyatga, mezonlarga ega. Bu xususiyat va mezonlar ijtimoiy faoliyatning sohasi, shaxslararo aloqalarning xarakteri bilan belgilanadi. Muomala odobi kishi bajarishi lozim bo'lgan axloqiy qoidalar bilan shaxs ularni qay darajada

qabul qilishi o'rtasidagi, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlar orasidagi bog'lanishlarga asoslanadi.

Muomala odobi bevosita baho beruvchanlik xususiyatiga ham ega. Axloqiy baho esa kishilarning xulqini, xatti-harakatlarini nazorat qiladi, tartibga soladi. Muomala-munosabatlar kishi o'z xulqi va faoliyatida axloqiy printsiplar, qoidalar, talablar, an'analar, urf-odatlar qay darajada amal qilayotganiga qarab baholanadi.

Pedagogik jarayonda sodir bo'ladigan muomalaodobida muallimning axloqiy madaniyati, tarbiyalanganlik darajasida aks etadi. Muallimning pedagogik kasb egasi sifatida o'ziga, o'z kasbiga, o'quvchilarga, kasbdoshlariga, ota-onalariga muamolasini belgilovchi asosiy qoidalar, talablar mavjud. Bu mezonlar jamiyat, davlat o'qituvchiga, ta'lim-tarbiya ishlariga nisbatan qo'yayotgan axloqiy talablariga, pedagogik faoliyatning axloqiy xarakteri va xususiyatlariga asoslanadi. Pedagogik jarayonda muomila odobi o'qituvchining faoliyatida namoyon bo'ladi. O'qituvchilik faoliyatida qo'yiladigan axloqiy talablar, o'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi rahbariyati yosh avlodni umuminsoniy va milliy-an'anaviy, madaniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash sohasida kun tartibiga qo'yayotgan vazifalariga bog'liq. Ular pedagogik jarayondagi muomala odobida, unda qatnashayotgan kishilarning xulqi, xatti-harakatlarida ifodalanadi. Bu xatti-harakatlar pedagogik jarayon qatnashchilarining ta'lim-tarbiya maqsadi, vazifalari, usul va vositalarini, axloqiy qadriyatlarni qay darajada qabul qilishlari shaklida namoyon bo'ladi.

Muomala odobining tuzilishi juda murakkabdir. U pedagogik faoliyatda sub'ekt-obe'kt munosabatlari shaklida ifaodalanadi. Sub'ekt-obe'kt munosabatlari muallim o'zining professional burchini bajarayotganida o'quvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, jamoat tashkilotlarining vakillari bilan o'qituvchi o'rtasidagi aloqalarda vujudga keladi. U o'zaro hurmat darajasi, ishonch, talabchanlik, xayrixohlik tashabbuskorlik, o'zaro g'amxo'rlik, har birlarining inson sifatida qadr-qimmatini e'zozlash kabilarda namoyon bo'ladi. Ular o'qituvchining pedagogik faoliyatida boshqalar bilan muamalasining xarakterini baholashda

xizmat qiladi. O‘zaro ta‘sirilar o‘quv ishida, turmushda, dam olish paytlarida, oiladagi muomala-munosabatlarining xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Pedagogik jarayoning o‘zida ham faoldiyatning turli sohalarida turlicha muomala-munosabatlar mavjud. Masalan, o‘quv ishlari sohasida, jamoat toashiriqlarini bajarishda o‘quvchilar, bilan sinfdan tashqari ishlarda, dam olish paytlardagi muomala, shuningdek, o‘qituvchining Vatanga, xalqqa bo‘lgan munosabati o‘ziga, xos xususiyatlarga ega. Uning mohiyati shundan iboratki, agar o‘qituvchining bu muomala munosabati o‘z professional vazifasini burchini bajarish jarayonida sodir bo‘lsa, jamiyat o‘qituvchining pedagoglik kasbining ijtimoiy mavqeini, unga ma‘lum bir huquq va vakolatlar berilganligini nazarda tutadi.

Pedagogik etikada muomola odobining biror jihati, masalan, o‘qituvchining o‘z kasbiga munosabati, burchi alohida tahlil etilishi mumkin. O‘qituvchilik kasbi kishiga ma‘lum talablarni qo‘yadi, lekin muallim bu talablarni qanday bajarayotgani bu talablarda hali aks etmaydi. O‘qituvchining pedagogik faoliyati natijalarini xalq ta‘limi bo‘limlari, maktab ma‘muriyati, metodik birlashma xodimlari baholaydi. O‘qituvchining pedagogik jarayon qatnashchilari bilan muomalasi-bu kishilarning o‘zaro bir-birlariga bo‘lgan shaxsiy insoniy munosabatlari sifatida ham qaraladi, ular pedagogik jarayon qatnashchilarining xatti-harakatlarida, xulqida, ish shakli va usullarida namoyon bo‘ladi. Ular o‘rtasidagi o‘zaro axloqiy baholashlar ham muhim rol o‘ynaydi.

Pedagogik jarayonda o‘qituvchi axloqiy munosabatlarning sub‘ekti hisoblanadi. U pedagogik jarayonning asosiy kishisi-figurasi sifatida o‘quvchilar, kasbdoshlar, ota-onalar bilan muomalada bo‘ladi. Pedagogik muomala odobi tizimida o‘qituvchi asosiy figuradir. O‘quvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, pedagoglar jamoasi va jamoat tashkilotlarining vakillari o‘qituvchi uchun pedagogik muomala-munosabatlarning ob‘ekti hisoblanadi. Ular bilan bo‘ladigan aloqalar yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berish vazifalarini bajarish jarayonida sodir bo‘ladi. Bu muomala jarayonida ishtirok etadigan kishilar bir-birlariga nisbatan

xayrixoh, ijobiy hissiyotda bo'lishlari, bir-birlarining fazilatlarini o'zaro baholashlari, qadrlashlarini nazarda tutadi.

Pedagogik muomala-munosabatlarda hissiyot aralashgani uchun ularning axloqiy va ruhiy jihatlarini bir-biridan ajratish qiyin bo'ladi. Shuning uchun ham bunday hodisalar haqida gapirganda, odatda, pedagogik jamoadagi axloqiy-ruhiy vaziyat tushunchasi ishlatiladi.

Demak, o'qituvchining muomala odobi-u aloqa qiladigan odamlar, muassasalar bilan o'z professional vazifasini bajarayotganda sodir bo'ladigan axloqiy munosabatlar majmuidir. Bu yondoshuv asosida pedagogik muomala odobini shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasidagi muomala; o'qituvchi bilan pedagogik jamoa o'rtasidagi muomala; o'qituvchi bilan ota-onalar o'rtasidagi muomala; o'qituvchi bilan maktab rahbarlari o'rtasidagi muomala.

Muomala odobida o'qituvchining axloqiy ongi, axloqiy faoliyatining yetuklik darajasi, axloqiy ehtiyojlari va axloqiy yo'nalishlari, so'zi bilan ishining birlik darajasi, xullas, muallimning faol hayotiy nuqtai-nazari namoyon bo'ladi.

?	NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR
----------	--

1. Takt deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik taktika tushunchasiga ta'rif bering.
3. Pedagogik taktikani tanlash usullarini aytib bering.
4. Pedagogik taktikani qo'llash qoidalariga nimalar kiradi?
5. Pedagog odobi deganda nima tushuniladi?
6. Pedagog odobining o'ziga xosliklari nimalarda namoyon bo'ladi?
7. Pedagog odobi fazilatlariga nimalar kiradi?

MUSTAQIL O‘QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Ochilov M., Ochilova N. O‘qituvchi odobi. – T.: O‘qituvchi, 1997.
2. Ochilov.M. Muallim – qalb me‘mori. – T.: O‘qituvchi, 2001.
3. Pisarenko V.I., Pisarenko I.YA. Pedagogicheskaya etika. – Minsk: Narodnaya asveta, 1996.
4. Platonov YU.P. Etnicheskaya psixologiya. – SPb.: Rech, 2001. – 320 s.
5. Rogov E.I. Lichnost uchitelya: teoriya i praktika. – Rostov-na-Donu.: Feniks, 1996.
6. Safarov R.A. Kultura povedeniya. – T.: SHarq, 1999.
7. Mitina L.M. Uchitel kak lichnost i professional (psixologicheskie problemi). – M.: Delo, 1994.

VII BOB. PEDAGOGIK TEXNIKA

Tayanch tushunchalar:

pedagogik texnika, mimik va pantomimik ifodalilik, o‘z hissiyotlarini boshqara olish, xushmuomalalik, xayrixohlik, rejissyorlik va aktyorlik ko‘nikmalari,

Pedagogik texnika – o‘qituvchining nafaqat ta’lim–tarbiya jarayonida, balki

Pedagogik texnika haqida tushuncha

butun kasbiy faoliyatida zarur bo‘lgan umumiy pedagogik bilim va malakalari majmuidir. Pedagogik texnikaning muhim jihatlari – bu avvalo o‘qituvchining mahoratini belgilovchi kasbiy ko‘nikmalari hisoblanadi, ya’ni uning savodli va ifodali so‘zlay olishi, o‘z fikr-mulohazasini va bilimini tushunarli tilda ta’sirchan bayon qilishi, his-tuyg‘usini jilovlay olishi, o‘zining shaxsiy xususiyatlariga xos mimik va pantomimik qobiliyatlarga ega bo‘lishi, aniq imo-ishora, ma’noli qarash, rag‘batlantiruvchi yoki istehzoli

tabassum, soʻzning cheksiz qudrati orqali oʻquvchilar ongiga va tafakkuriga taʼsir oʻtkazishi, hozirjavoblik, psixologik bilimlarga ega boʻlishi kabilardir.

Oʻqituvchining pedagogik texnikasi qanday koʻnikma va malakalardan iborat ekanligi, pedagogik texnika vositasida oʻqituvchi taʼlim muassasalarida taʼlim-tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy talablar asosida qanday tashkil qilishi, oʻquvchilarga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatishida qanday ahamiyatga ega ekanligi kabi muammolar hozirgi kungacha dunyo olimlarining diqqatini oʻziga jalb etib kelmoqda.

Hozirgi kunda pedagogik texnika tushunchasi ikkita guruhga boʻlib oʻrganiladi. Birinchi guruh komponentlari oʻqituvchining shaxsiy axloqiy fazilatlari va xulqi bilan bogʻliq boʻlib, taʼlim–tarbiya jarayonida oʻz–oʻzini boshqarish malakalarida (refleksiya) namoyon boʻladi:

- taʼlim-tarbiya jarayonida oʻz xatti-harakatlarini boshqarishi, (mimika, pantomimika);
- taʼlim-tarbiya jarayonida oʻz hissiyotini va kayfiyatini jilovlay olishi va turli nojoʻya taʼsirlarga berilmaslik;
- mukammal ijtimoiy perseptiv qobiliyatlarga (diqqat, kuzatuvchanlik, xayol) egaligi;
- nutq texnikasini (nafas olish, ovozni boshqarish, nutq tempi) bilishi va oʻz oʻrnida qoʻllay olishi.

Pedagogik texnikaning ikkinchi guruh komponentlari oʻqituvchining shaxs va jamoaga taʼsir koʻrsatish malakalari bilan bogʻliq boʻlib, bu guruh taʼlim-tarbiya jarayonining texnologik tomonini qamrab oladi:

- oʻqituvchining didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ qobiliyatlari;
- maʼlum bir reja asosida oʻz oldiga qoʻyilgan talablarning bajarilishini nazorat qilishi;
- taʼlim muassasasida va oʻquvchilar jamoasida taʼlim-tarbiya bilan bogʻliq boʻlgan ijodiy faoliyatni tashkil eta olishi;

- o‘quvchilar bilan pedagogik muloqot jarayonini bir muvozanatda saqlab boshqara olishi.

O‘qituvchining tarbiyalanuvchi obyektlar oldida o‘z harakatlarini boshqarishida aktyorlik san’atiga xos bo‘lgan xususiyatlari, ya’ni mimik va pantomimik qobiliyatlari muhim rol o‘ynaydi. Aktyor bir obrazni ma’lum bir muddatda tayyorlab, bir yoki bir necha marotaba bir xil ko‘rinishda sahnada namoyish etsa, o‘qituvchi butun o‘quv yili davomida, har bir darsda yangi mavzuni o‘tilgan mavzular bilan bog‘lab, zamonaviy innovatsion usullar vositasida o‘quvchilar ongiga etkazish uchun chuqur tayyorgarlik ko‘radi, sinf jamoasidagi o‘ziga xos pedagogik va psixologik muhitni, har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlarini e’tiborga olib pedagogik faoliyat ko‘rsatishga majbur. Bunday ulkan mas’uliyatni yuqori saviyada bajarish uchun o‘qituvchidan yuksak pedagogik texnik tayyorgarlikka ega bo‘lish talab etiladi.

Hozirgi zamon o‘qituvchisi pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning rolini beqiyos deb biladi. Chunki u o‘qituvchiga o‘z gavdasini tuta bilishi (mimika, pantomimika), his-tuyg‘ularini (emotsiyasini) boshqara olishi, ishtiyoq, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallashi va ularni o‘quv faoliyatida, o‘qishdan tashqari ta’lim va tarbiyaviy faoliyatlar jarayonida qo‘llash yo‘llarini tushuntiradi.

Demak, pedagogik texnika o‘qituvchi kasbiy faoliyatida shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig‘indisiki, u o‘qituvchining pedagogik faoliyatiga ta’sir ko‘rsatishi, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqarish ishlarida asosiy yo‘l ko‘rsatuvchi bo‘lib xizmat qiladi.

<p>Pedagogik texnikaning namoyon bo‘lish xususiyatlari</p>

O‘qituvchining tashqi ko‘rinishi pedagogik texnikasini namoyon etuvchi muhim xususiyatlaridan biridir. Har qanday insonning tashqi ko‘rinishi atrofdagilarga estetik ma’no va zavq kasb etib, doimiy e’tiborda bo‘lishini unutmaslik kerak. O‘qituvchining tashqi ko‘rinishini asosan namoyish etuvchi muhim hususiyatlari uning chehrasidagi mehribonlik, jiddiylik,

yurishida bosiqlik, tabiiylikdir. O'qituvchi sinfga kirishi bilan so'zsiz o'quvchilar e'tiborida bo'ladi, ular bilan muloqotga kirishadi.

Sinf sahnasida bajarilayotgan uning xoh ijobiy, xoh salbiy xatti-harakatlari o'quvchilarga ta'sir o'tkaza boshlaydi. Ayniqsa, yosh o'qituvchilar ilk bor darsga kirishlaridan oldin his-hayajonini, qo'rquvini engishlari, o'zlarini erkin tutishlari, birinchi dars paytida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday muvaffaqiyatsizlikdan o'zlarini yo'qotmasliklari lozim.

O'qituvchining tashqi ko'rinishida, pedagogik texnikasi tizimidagi mimik, pantomimik holatlar muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining hatti-harakatini bevosita namoyish etuvchi mimik va pantomimik ifodasi, o'qituvchining imo-ishorasida, ma'noli qarashlarida, rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassumida namoyon bo'ladi va ular o'qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta'sir ko'rsatishida, mashg'ulotlarni samarali va mazmunli o'tishida puxta zamin tayyorlab beradi.

Pantomimika - bu gavda, qo'l va oyoqlarning harakatidir. U asosiy fikrni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. O'qituvchi o'z gavdasi, qo'li, oyoq harakatlarining holati orqali har qanday pedagogik ma'lumotlarning obrazini "chiza" olsa, o'quvchilar bundan zavqlanadilar, ular ichki his-tuyg'ulari, tashqi hissiyotlari bilan qo'shilib butun ongini o'quv materiallari mazmunini o'zlashtirishga qaratadilar. Pantomimika gavdani rost tutib yura bilish, qo'l va oyoq harakatlarining bir-biriga mosligi, fikrlarini aniq va to'liq bayon qilib qo'lini, boshini turli harakatlarda ifodalash o'qituvchining o'z bilimiga, kuchiga ishonchini bildiradi. Shuning uchun o'qituvchining o'quvchilar oldida o'zini tuta bilish holatini tarbiyalashi lozim (oyoqlari 12-15 sm. kenglikda, bir oyoq sal oldinga surilgan holda turish). O'qituvchining yurishi, qo'l va oyoq orqali imo-ishoralari ortiqcha harakatlardan holi bo'lishi kerak. Masalan: auditoriyada orqaga oldinga tez-tez yurish, qo'llari bilan turli imo-ishoralari qilish, boshini har tomonga tashlash va hokazo. Bunday holatlar dars davomida o'quvchilarning e'tiborini bo'lib, g'ashini keltiradi va o'rganilayotgan fanga, o'qituvchiga nisbatan hurmatsizlik kayfiyatini uyg'otadi.

O'qituvchining pantomimik harakatlari tizimida o'z hissiy holatini boshqara olishi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida qizg'in kuzatuv ostida bo'ladi. Uning kayfiyatidagi o'zgarishlar pantomimik harakatlarida namoyon bo'ladi. Shu tufayli o'quvchilarga ta'lim-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish jarayonida (darsda, darsdan tashqari mashg'ulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o'z hissiyotini boshqara olishi, jiddiy bo'lishi, umidbaxshlik, xayrixohlik kayfiyatida bo'la olish qobiliyatlariga ega bo'lishi zarur. Pantomimik harakatlar tizimi o'qituvchiga birdaniga paydo bo'ladigan ko'nikma emas. Buning uchun o'qituvchi o'z ustida tinimsiz ishlashi, ilk pedagogik faoliyati davrida kamchiliklarini tezda topib bartaraf eta olishi darkor. Chunki, yillar davomida o'qituvchi o'zining har bir harakatiga moslashib uni odat qilib olishi mumkin. Mukammal pantomimik malakalarga ega bo'lgan o'qituvchi o'z-o'zini nazorat qila oladi, ko'p yillik faoliyati davomida sog'lom asab tizimini o'zida tarbiyalab asabiylashishdan, hissiy va aqliy zo'riqishlardan o'zini saqlay oladi.

Gavda tutish estetikasi oldinga-orqaga tebranish, og'irlikni bir oyoqdan ikkinchi oyoqqa o'tkazib turish, stul suyanchig'iga tayanib turish, boshni qashlash, burunni artish, quloq kavlash kabi zararli odatlarga yo'l qo'ymaydi. O'qituvchi gavdasining harakati chegarali va bosiq bo'lishi, ortiqcha silkinish va keskin harakatlardan holi bo'lishi shart.

Mimika - yuz muskullari orqali o'z sezgisi, fikri, kayfiyatini ifodalashdir. O'qituvchining yuz ifodasi va qarashi ba'zan o'quvchilarga so'zdan ham qattiqroq ta'sir ko'rsatadi. Mimika axborotning xususiy ahamiyatini oshiradi, uni puxtaroq o'zlashtirilishini ta'minlaydi. O'quvchilar o'qituvchi kayfiyati va munosabatini uning yuzidan uqib oladilar. Shuning uchun ham o'qituvchining yuzi uning sezgirligini ifodalashi bilan birga ularni yashirib turishi ham lozim. Oila tashvishlari, tashqaridagi kelishmovchiliklarni o'qituvchi o'zining yuz ifodasida bildirmasligi kerak. Yuz ifodasi va harakatlar faqat dars maqsadiga, o'quv-tarbiyaviy ishni yaxshilashga yo'naltirilishi lozim. Yuz ifodasida ko'zlar muhim o'rin tutadi. Jozibasiz ko'zlar ma'nosiz qalbni aks ettiradi. O'qituvchi yuz muskullari va ko'zlarini tez-tez harakatlantirish bilan birga ularni birday qotib

qolishidan ehtiyot bo'lishi lozim. O'qituvchi nigohi o'quvchilarga qaratilgan bo'lishi, bevosita ko'rish kontaktini vujudga keltirishi zarur, barcha o'quvchilarni diqqat markazida ushlab turishga intilishi lozim.

Mimik harakatlar, ifodalar ma'lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o'zlashtirish imkoniyatini beradi. O'quvchilar o'qituvchining muomalasi va xatti-harakatiga qarab kayfiyatini, munosabatini tezda «uqib» oladilar. Shuning uchun oiladagi ba'zi noxushliklar, hissiyotga berilish, g'am va tashvishning o'qituvchi chehrasida va mimik belgilarida ifodalanishi mumkin emas. Chunki ushbu noxushliklar o'qituvchining pedagogik faoliyatiga dars mashg'ulotlarini mukammal bajarishida o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi. O'qituvchining chehrasida, mimik belgilarida faqat dars mashg'ulotlariga xos bo'lgan, o'quvchilarga ta'lim va tarbiyaviy topshiriqlarni yechishga yordam bera oladigan ko'rinishlarni ifodalash lozim.

O'qituvchining chehrasidagi ifoda, nutqi, o'quvchilar bilan o'zaro munosabati uning individual xarakteriga mos bo'lishi kerak. O'qituvchi chehra ko'rinishidagi mimik ifoda, ta'lim-tarbiya qonuniyatlariga mos ishonch, ma'qullash, ta'qiqlash, norozilik, quvonch, faxrlanish, qiziquvchanlik, befarqlik, ikkilanish kabi xususiyatlarni ifodalashi mumkin. Bunda ovozdagı turli o'zgarishlar, nutqning tushunarli bayon etilishi muhim ahamiyatga ega. Mimik ifodaning asosiy belgilarini namoyish etishda qosh, ko'z, chehra ko'rinishi ishtirok etadi.

Inson his tuyg'ulari uning yuzida – yuz mushaklarini qisqarishi va bo'shashishi natijasida – namoyon bo'ladi. YUz mushaklari holatini boshqarish unchalik qiyin bo'lmaganligi uchun odamlar haqiqiy hislarini yashirishga ham urinadilar.

Yuz mushaklari harakatlari simmetrikligi ushbu insonning samimiyligidan dalolat beradi. Inson so'zlarida qanchalik yolg'onni ko'p qo'shsa, simmetriya shunchalik buziladi.

Haqiqatni bildiruvchi mimika juda tez, sezdirmasdan namoyon bo'lishi mumkin va uni to'g'ri talqin qilish uchun tajriba yoki hattoki maxsus trenirovka kerak. Yana bir xususiyat: ijobiy hissiyotlar salbiyga qaraganda osonroq anglanadi.

Ayniqsa, inson lablari hissiy ifodaliligi bilan ajralib turadi (masalan, lablarni tishlash – hayajonni, bir tomonga qiyshaygan lablar ishonqiramaslik yoki istehzoni anglatishi mumkin)

Tabassum odatda do'stona munosabat yoki qo'llab quvvatlashga bo'lgan ehtiyojni bildiradi. Erkak kishi uchun tabassum u har qanday vaziyatda ham o'zini tuta olishini namoyish qilishi bo'lsa, ayol tabassumi ko'proq haqiqiy kayfiyatini bildiradi.

Tabassum turli hissiyotlarni anglatganligi uchun ularning ba'zi turlarini hisobga olish maqsadga muvofiq:

- 1) ortiqcha ko'p jilmayish – qo'llab quvvatlanishga ehtiyoj;
- 2) qiyshiq kulish – nazorat qilinayotgan asabiylik;
- 3) ko'tarilgan qoshlar va tabassum - bo'ysunishga tayyorlik;
- 4) pastga tushirilgan qoshlar va tabassum – o'zini katta olish;
- 5) tabassum bilan bir paytda pastki qovoqlarning ko'tarilmasligi – samimiyatsizlik;
- 6) tabassum bilan bir paytda ko'zlarning olayishi – qo'rqitish.

Turli hislar kechirayotganda yuz mimikasini bilish faqatgina boshqalarni tushunishdagina emas, balki o'z imitatsiya mahoratini o'stirish uchun ham zarurdir.

Odamning ichki kechinmalari haqida eng to'g'ri ma'lumotni ko'zlar namoyon qiladi:

- 1) ko'zning odatiy ifodasidagi o'zgarish;
- 2) ko'zlarning beixtiyor harakatlari – hayajon, oriyat, yolg'on, qo'rquv, asabiylashuv;
- 3) yonib turgan nigoh – qizishish;
- 4) qotib qolgan nigoh – o'yga cho'kkanlik yoki holsizlik;

5) qorachig'larning kattarishi qiziqish va qabul qilinayotgan axborotdan, atrofdagilardan, taomdan va boshqa shunga o'xshash omillardan qoniqish his etayotganligi yoki qattiq og'riq: ma'lum dori-darmon yoki narkotik qabul qilganligi;

6) qorachiqlarning kichrayishi – g'azablanish yoki ma'lum turdagi narkotiklarni qabul qilganligi va boshqalar.

Muloqot davomida ko'proq eshitayotgan odam suhbatdoshi ko'ziga qarab turadi. Muloqotning umumiy vaqtining uchdan biridan kamroq vaqt ichida ko'zingizga qarab turgan insonning sizga nisbatan samimiyligiga shubhalaning; butun dialog davomida tikilib qarayotgan inson yoki sizga nisbatan katta qiziqish bildirmoqda yoki (agar qorachig'i kichraygan bo'lsa) uning sizga nisbatan adovati bor, yoki sizni o'ziga tobe qilmoqchi.

Insonning ichki holati haqida uning statik holati ma'lumot berishi mumkin. Shunisi qiziqki, agar ma'lum bir turishlar (poza) inson uchun odatiy bo'lib qolgan bo'lsa bu uning xarakteridagi turg'un sifatlardan dalolat beradi. .

Quyida bir necha pozaning psixologik nuqtai nazardan talqinini ko'rib chiqamiz:

1) qo'llar orqada, bosh yuqori ko'tarilgan, iyak oldinga surilgan – o'ziga ishonch, o'zini boshqalardan ustun qo'yish;

2) tananing yuqori qismi oldga intilgan, qo'llar belda – dadillik, o'ziga ishonch va faol harakatlarga tayyorligi, tajovuzkorlik, o'z fikrini oxirigacha himoya qilishlikka tayyorlik;

3) qo'llar bilan stol yoki stulga tayanish – suhbatdoshi bilan to'la kontakt yo'qligi;

4) qo'llar tirsaklar ochilgan holda bosh orqasida qovushgan – o'zini boshqalardan ustunligini his etish;

5) bosh barmoqlarini belbog' yoki cho'ntaklarga solib turish – tajovuz, o'ziga ishonganlikni ifodalaydi;

6) bosh barmoqni cho'ntaklardan chiqargan holda turish – o'zini katta olishlik;

7) qo‘l va oyoqlar almashtirilgan holda – suhbatdoshiga nisbatan ishonqiramaslik va o‘zini himoyalash;

8) qo‘l va oyoqlar almashtirilmagan holda, pidjak tugmalari echilgan – ishonish belgisi;

9) boshning chetga egilishi – qiziqish uyg‘onganligi;

10) boshning quyi egilganligi – salbiy munosabat;

11) boshning sal ortga egilganligi – tajovuz belgisi;

12) stul chetida o‘tirish – har qaysi momentda turib ketishga tayyorgarlik: chiqib ketish uchun yoki harakt qilish uchun, o‘ziga e‘tiborni qaratib, suhbatga qo‘shilish uchun yoki qizishgan inson o‘zini qo‘lda tutish uchun qilgan harakati.

Insonlar his-tuyg‘ularini aniqlashda faqat beixtiyor qo‘l harakatlariga diqqatni qaratish lozim. Har xil odamlarda bir xil qo‘l harakatlari turli ma‘noga ega bo‘lishi mumkin, lekin ma‘nosi o‘xshash holatlar ham mavjud:

1) qo‘llarning faol harakati – ko‘pincha ijobiy emotsiyalar, do‘stona munosabat va qiziqishni anglatadi;

2) ortiqcha qo‘l harakati – hayajon, o‘ziga ishonchsizlik belgisi;

3) kaftlar ochiq – ochiqlik ifodasi;

4) qo‘llarni musht qilish – ichki qo‘zg‘alish, tajovuz;

5) so‘zlayotganda og‘izni qo‘l bilan to‘shish – hayron bo‘lish / yolg‘on so‘zlash / suhbatdoshiga ma‘lumotni ishonib etkazish;

6) so‘zlayotganda burunga tegib turish – aytayotgan so‘zlariga ishonqiramaslik / yolg‘on / yangidan-yangi dalillar izlash;

7) qovog‘ini barmoq bilan ishqalamoq – yolg‘on / ishonqiramaslik; so‘zlayotganda yuzining turli qismlarini ishqalash – tashvish, uyalish, o‘ziga ishonmaslik;

8) iyagini silash – qaror qabul qilish;

9) qo‘llarning beixtiyor ortiqcha harakatlanishi (biror narsani aylantirish, burash, kiyimining detallariga tegish) - ogohlik, asabiylashganlik, uyalish;

10) kiyim yoqasini tortish – yolg‘oni oshkor bo‘lganligini sezgan odam yoki g‘azabdan havo etishmasligi;

11) biror narsaga tayanishga bo'lgan intilish – vaziyatning murakkabligini his qilish, ushbu vaziyatdan chiqib ketish yo'lini topa olmayotganligidan dalolat beradi.

<p>Pedagogik texnikaning namoyon bo'lish xususiyatlari</p>

O'qituvchi pedagogik faoliyatida pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalarini mukammal takomillashtirgan holda o'z mahoratini oshirish uchun quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

1. O'qituvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan pedagogik texnikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri uning nutq texnikasidir (nutq tempi, diksiyasi, tovush ohangini baland, o'rta, past qila olishi va hokazo).

Dars jarayonida o'quv materiallarini idrok qilishda o'qituvchining nutqi muhim rol o'ynaydi. Olimlarning fikricha, o'quvchilar tomonidan 1/2 foiz o'quv materialini tafakkur orqali idrok qilish va o'zlashtirish o'qituvchilarning nutqiga va uning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishiga bog'liq. O'quvchilar o'qituvchining nutqini nihoyatda kuzatuvchanlik va qiziqish bilan tinglaydilar. Past ohangda gapiradigan o'qituvchining darsi o'quvchilar uchun zerikarli bo'ladi, nihoyatda baland gapirish, oddiy suhbat chog'ida ovozni baland qilib so'zlashish o'quvchilarni darsdan bezdiradi va charchatadi. O'quvchilarning bunday o'qituvchi ta'limidan ko'ngillari soviydi. Shuning uchun o'qituvchi savodli gapirishi, o'z nutqini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon qilishi, o'z fikr va his-tuyg'ularini so'zda aniq ifodalash malakalariga ega bo'lishi lozim.

Chiroyli, savodli, ta'sirchan gapiruvchi o'qituvchilarning nutqlari o'quvchilar ongiga tez ta'sir etadi, o'quv materiallarini oson o'zlashtirib olishiga katta imkoniyat yaratadi, o'quvchilar bunday o'qituvchilarning darslarini toqatsizlik bilan kutadilar. O'qituvchilar o'z nutqlari ustida tinimsiz ishlashlari, so'zlarning chiroyli, ma'noli, ta'sirchan bo'lishi uchun mashq qilishlari, ovoz diapazonlarining kuchi, nutq tembrining harakatchanligi va diksiyasini doimo mashq qilib borishlari lozim.

Ovoz diapazoni chegarasi baland yoki past gapirish toni bilan belgilanadi. Diapazonning qisqarishi tovushning past tonligiga olib keladi. Past ohangda soʻzlashish oʻqituvchining idrokini boʻshashtiradi va susaytiradi.

Oʻqituvchi tovush diapazonini, uning tembri bilan bogʻlab ishlatsa, gaplari chiroyli, mayin, jozibali chiqib, tinglovchilarni oʻziga jalb etadi va oʻquv materiallari mazmuni yanada yaxshi idrok qilinadi.

Oʻqituvchining notiqlik texnikasi soʻzlarni aniq, toʻgʻri, tiniq eshitilarli va tushunarli bayon qilishida namoyon boʻladi. Toʻgʻri va mukammal ovoz diksiyasiga ega boʻlgan oʻqituvchi soʻzlarni ifodali bayon qiladi. Ifodali gapirishda til, lab, kichik tilcha, pastki jagʻ ishtirok etadi. Oʻqituvchi ifodali gapirishi, soʻzlarni talaffuz qilishi uchun yuqoridagi organlarni doimo mashq qildirishi lozim. Shunday qilib, pedagogik texnikada nutq malakalari muhim ahamiyat kashf etar ekan, oʻqituvchi doimo gapirish tempi, ritmi, diksiyasi, ovoz kuchi, diapazoni, harakatchanligi ustida mashq qilishi zarur, ushbu jarayon alohida bir faslda koʻrib chiqiladi.

2. Pedagogik texnika malakalarini mukammal egallash uchun avvalo, oʻqituvchi oʻz fanini, oʻqitadigan predmetining boshqa fanlar bilan oʻzaro aloqadorlikda bilishi, pedagogik va axborot texnologiyalarini, pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, kasbiy jihatdan oʻz-oʻzini tarbiyalay oladigan boʻlishi zarur. Chunki pedagogik texnika oʻqituvchilarning individual shaxsiy xususiyatlariga ham bogʻliq. Har bir oʻqituvchi oʻz tafakkuriga, fikrlash qobiliyatiga, oʻzining kasbiy yoʻnalishi, kasbiy laboratoriyasiga ega boʻlishi kerak. Bu yoʻnalish va laboratoriyani oʻqituvchilarning oʻzlari mustaqil fikr yuritishlari, mustaqil bilim olishlari, pedagogik mahoratini oshirib borishlari orqali qoʻlga kiritadilar va mohir oʻqituvchiga xos fazilatlarni tarbiyalaydilar hamda kasbiy ideal sari harakat qiladilar.

3. Pedagogik texnika sirlarini mukammal bilish oʻqituvchining tashkiliy - metodik malakalarni egallashiga ham bogʻliq. Bu malakalar zarur bilimlar boʻyicha maʼruzalarni tinglash, maxsus adabiyotlarni oʻqish orqali qoʻlga kiritiladi.

Tashkiliy-metodik malakalar aytilgan yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalarni o'zining individual kasbiy tajribasida sinab, ko'nikma hosil qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tashkiliy-metodik malakalarning individual xususiyatlari, jamoa va guruh bo'lib ishlash, o'qish, faoliyat ko'rsatish asosida qurilgani ma'qul. Chunki guruh yoki jamoa bo'lib o'qish, ishlash har bir o'qituvchiga refleksiv qobiliyatlari asosida, o'zini boshqalar ko'zi bilan ko'rishni va baho berishni, faoliyatidagi nuqsonlarni seza bilishni, muomala va xulq-atvorning yangi shakllarini izlab topish va sinash imkoniyatini beradi. Bu esa o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini tarbiyalash uchun asos bo'ladi va pedagogik vazifalarning yangi usullarini tekshirib ko'rish, nazariy masalalarini hal qilish uchun tajriba maydonini tashkil qilishga zamin yaratadi. Demak, tashkiliy - metodik malakalarni egallashda guruh, jamoa faoliyati, mashg'ulotlar pedagogik texnika asoslarini egallash imkoniyatini beradi.

4. Pedagogik texnikani bir maromda egallashda, har bir o'qituvchining o'z individual dasturini ishlab chiqishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday dasturni tuzishdan oldin o'qituvchi o'zida pedagogik texnika malakalarini shakllanganligining boshlang'ich darajasini aniqlab olish zarur. Ya'ni, o'qituvchining dastlabki o'quv-tarbiya ishlaridagi natijalarida, nutq madaniyatining to'g'ri yoki noto'g'ri qo'yilishida, harakatidagi mimik va pantomimik holatlarda ro'y beradigan nuqsonlar e'tirof etiladi. Bunda natija yaxshi bo'lsa, kelajakda pedagogik texnikani egallash ancha oson bo'ladi.

Ushbu faoliyat natijasida ko'nikma va malakalar yanada rivojlantiriladi. Individual dastur pedagogik texnika malakalarining yetishmaydigan jihatlarini to'ldirish uchun xizmat qiladi. Bu dastur ma'lum mashqlar yoki mashqlar majmuini o'z ichiga oladi.

5. Shuni ham unutmaslik lozimki, pedagogik texnikani namoyish etishda o'qituvchining umumiy madaniyati, ma'naviy va estetik dunyoqarashi muhim o'rin tutadi. Agar o'qituvchining tashqi ko'rinishi qashshoq, so'zlarni talaffuz qilish qobiliyati past, estetik jihatdan omi, bo'lar-bo'lmas voqealarga nisbatan o'z hissiyotiga erk beradigan bo'lsa, tarbiyalanuvchilarning e'tiqodiga, aql-idrokiga,

bilish va anglash tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, o'qituvchi o'zidagi ana shu nuqsonlarni qayta tarbiyalashi lozim.

Ta'kidlash joizki, pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalarini egallash yo'llari to'g'risida bildirilgan fikrlarga e'tibor bermaslik, pedagogik faoliyat jarayonida ularning beqiyos ahamiyatiga yetarlicha baho bermaslik, shuningdek, pedagogik texnika malakalarini tanqidiy, har bir o'qituvchining individual xususiyatlarini hisobga olmay ish yuritish pedagogik mahoratni egallashga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'quv-tarbiyaviy jarayonda o'qituvchilarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida nuqsonlarning ko'payishiga olib keladi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari o'qituvchining malaka oshirish kurslariga ishtiroki, ustoz murabbiylar rahbarligidagi mashg'ulotlar (ulardan pedagogik texnika sirlarini o'rganish) va mustaqil (kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash) ishlashdir. Pedagogik texnika ko'nikma va malakalarini egallash individual-shaxsiy salohiyat ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni talabalik yillarida o'zida tajribali o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat yetakchi rol o'ynaydi, deb aytish mumkin. Kasbiy ideal sari intilishda bu harakat pedagogik texnikani egallashda muhim rol o'ynaydi.

Tashkiliy-metodik jihatdan pedagogik texnika mashg'ulotlari individual, guruh yoki ketma-ketlikda o'tkaziladi. Masalan, zarur bilimlar ma'ruzalarda yoki tegishli adabiyotlarni mustaqil o'qish asosida, integratsion bilimlarni egallash, portal, kompyuter texnologiyalari yordamida egallanishi mumkin. Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (turli artikulyatsiya, fonatsion nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) o'qituvchi tomonidan muntazam mashg'ulotlar asosida egallanadi. Tegishli ko'nikmalarni ishlab chiqish, individual ishlashni dastlab o'qituvchining nazorati va rahbarligida, keyin esa mustaqil ishlash talab qiladi.

Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishda o'qituvchining jamoada faoliyat olib borishi va mashg'ulotlarda o'z-o'zini nazorat qilishi alohida rol

o'ynaydi. Pedagogik texnika mashg'ulotlarining bu shaklini ancha batafsilroq ochib berish maqsadga muvofiqdir, chunki u hozirga qadar o'qituvchilar uchun mo'ljallangan o'quv va metodik adabiyotlarda ma'lum darajada ko'rsatib berilmagan.

Har qanday jamoada, xoh o'qituvchilar, xoh o'quvchilar jamoasi bo'lsin, o'qituvchi ular oldida o'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rishi, hulq-atvor va muomalaning yangi shakllarini izlab topishi va sinab ko'rishi, o'zining jamoa bilan birga bajaradigan ishi xususiyatlarini anglashi lozim. Shundagina pedagogik faoliyatning individual uslublarini ongli ravishda shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Jamoa shaxsning o'z-o'zini bilishi va o'z-o'zini tarbiyalash laboratoriyasi, pedagogik vazifalarni hal qilishning yangi usullarini tekshirib ko'radigan, nazariy va amaliy masalalar, turli muammolar muhokama qilinadigan tajriba maydoni bo'lib qolishi mumkin.

Psixologlar pedagogik texnikaning keng imkoniyatlarini jamoa bo'lib o'rganishni, o'qituvchilar orasida bunday jamoalarning eng qulay miqdorini 10–14 kishidan iborat etib belgilashni ta'kidlab o'tadilar. Qatnashchilarning xuddi shunday miqdori ulardan har birining boshqa o'qituvchilar bilan birga faoliyat olib borishda individual psixologik muammolarini juda to'liq ravishda aniqlab hal etish, refleksiv va empatik darajasini jiddiy oshirish, kasbiy pedagogik fahm-farosatini rivojlantirish, boshqalarga ta'sir etish vositalarining kengaytirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Shu narsa muhimki, guruh qatnashchilari, bo'lajak o'qituvchilar kasbiy hamkorlik jihatidan birga ishlash malakalarini egallashga faol intilishlari, o'z-o'zini bilish va kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha muvaffaqiyatli faoliyat olib borishga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Barcha hollarda ham individual, ham guruhiy mashg'ulotlar boshlanishidan oldin pedagogik texnikani egallashning individual dasturi tuzib chiqilishi lozim. Bunday dasturni tuzish uchun avvalo pedagogik texnika malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajasini aniqlab olish zarur. Biroq, tajribalarning ko'rsatishicha, odatda, mazkur bosqichda faqat malakalar haqidagina emas, shu

bilan birga dastlab avtomatlashtirilgan (ta'limni boshlash vaqtiga kelib) ko'nikmalar haqida ham mulohazalar olib borish mumkin. Masalan, nafas olish va ovozning tabiiy bir holatga qo'yilishi, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, bundan oldingi tarbiyaviy metodlarning natijasi bo'lgan savodli, ifodali nutq, mimik va pantomimik harakatlar bo'lishi mumkin.

Bunday ko'nikma va malakalarning mavjudligi pedagogik texnika imkoniyatlarini mukammal shakllantirishni ancha osonlashtiradi. Shunga qaramasdan barcha hollarda ana shu ko'nikmalarni tegishli malakalar tarkibiga kiritish yuzasidan muayyan faoliyat olib borilishi zarur. Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajasiga qarab uni egallashning individual dasturi yetishmaydigan malakalarni shakllantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni yoki ularning to'liq majmuasini ishlab chiqish lozim.

Pedagog va psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'z faoliyatini endigina boshlayotgan o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklarning asosiy sababi aynan pedagogik texnikaga oid ma'lumotlarni bilmasligi oqibatida sodir bo'lmoqda. Pedagogik texnika to'g'risida yuqorida aytib o'tilgan fikr va mulohazalarga e'tibor qilmaslik, pedagogik faoliyatda nazariy va amaliy tajribalarning yo'qligi, o'z faoliyatiga tanqidiy nazar bilan baho berolmaslik oqibatida hamda o'qituvchida individual pedagogik texnikani rivojlantirish, tahlil qilish va uni takomillashtirish yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan pedagogik faoliyatning yo'qligi mazkur qiyinchiliklarning asosiy sabablaridan biri ekanligini unutmaslik kerak.

?	NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR
----------	--

1. Pedagogik texnika deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik texnikaning qanday tamoyillari mavjud?
3. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlariga nimalar kiradi? Nima uchun ular ikki guruhga bo'linadi?
4. Pedagogik texnikaning usul va vositalari haqida nimalarni bilasiz?

5. YOsh o‘qituvchilar faoliyatida yo‘l qo‘yadigan pedagogik texnikaga doir xatolarni tahlil eting.

6. Mimika va pantomimikaning o‘qituvchining pedagogik mahoratida tutgan o‘rni qanday?

7. O‘qituvchining pantomimik harakatlari tizimida qanday psixologik holatlar o‘z aksini topadi?

!	MUSTAQIL O‘QISH UCHUN ADABIYOTLAR
----------	--

1. Skakun V.A. Osnovi pedagogicheskogo masterstva. Ucheb. posobie. – M.: FORUM: INFRA-M, 2010.

2. Omonov X.T., Madiyarova S.A. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Magistratura uchun darslik. – T.: Iktisod-Moliya, 2009.

3. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.

4. Yuzlikaeva E.R., Madyarova S.A., YAnbarisova E.E., Morxova I.V. Teoriya i praktika obщey pedagogiki. – T., 2012.

5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.

VIII BOB. NUTQ TEXNIKASI VA MADANIYATI

<i>Tayanch tushunchalar:</i>

nutq, nutq organlari, nutq apparati, til va nutq, og‘zaki nutqning psixologik tuzilishi, nutq unsurlari, nutq texnikasi, o‘qituvchi nutqi, nutq madaniyati, nutq orfologik me‘yorlari, nutq uslubi.

Nutq pedagog uchun kasbiy zaruriyat sifatida

Nutq – tildagi mavjud ifoda vositalaridan foydalangan holda reallikka aylangan fikr bo‘lib ikki xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: 1) ichki nutq; 2) tashqi nutq.

O‘qituvchi ongida hosil bo‘ladigan, hali amalga oshmagan til elementlaridan tashkil topgan, kishining og‘iz ochmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o‘ylashi ichki nutqdir.

O‘qituvchi mulohazasi va fikrining til vositasida nutq organlariga ta’siri va harakati bilan real tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq – tashqi nutq bo‘lib, u ijtimoiy hodisadir.

O‘qituvchining nutqiy faoliyati: so‘zlash, mutolaa qilish va eshitishdan iborat. Nutq hodisasi monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim matn va kitob shaklida bo‘lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o‘zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili asosida nutqning quyidagi o‘ziga xosliklarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Funktsiyalari: muloqot, shaxsga ta’sir ko‘rsatish, ta’lim va tarbiya vositasi.
2. Shakllari: tashqi nutq (og‘zaki): monolog, dialog, polilog; yozma: doklad, referat, annotatsiya va boshqalar; ichki nuqt.
3. Nutq texnikasi: pedagog ovozinging kasbiy sifati: tembr, intonatsiya, diktsiya, temporitm (bir minuda 120 ta so‘z).
4. Nutqiy faoliyat turlari: o‘qish, yozish, gapirish.
5. Nutq uslublari: ilmiy, rasmiy, so‘zlashuv, badiiy, ommabop.
6. Nutqqa qo‘yiladigan talablar: talaffuzning aniqligi, ifodaviylik, emotsionallik, diktsiyaning tushunarligi, tovushlarning aniq talaffuz qilinishi, obrazlilik, nutq madaniyati, so‘zdan foydalanish qoidalariga rioya qilish, temporitmga amal qilish.
7. Nutqni egallashda yo‘l qo‘yiladigan kamchiliklar: monotonlik, temporitmning oshib ketishi, noto‘g‘ri diktsiya, so‘zlarni noo‘rin qo‘llash, til qoidalarini buzish.

<p>Nutq madaniyati va notiqlik san’ati</p>

Nutq madaniyati — ijtimoiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir ko‘zgidir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli — yozma va og‘zaki shakli uchun

zarurdir. Nutq madaniyatiga e'tibor yolg'iz o'qituvchilardan emas, balki har bir fuqarodan ongli ravishda o'zlashtirish talab qilinadigan insoniy fazilatlardan biridir. Uni egallash har bir o'qituvchining va shaxsning madaniy saviyasi va bilimiga bog'liq. O'qituvchi pedagogik mahoratida nutq madaniyati, uning nafaqat ma'naviy va axloqiy jihatdan boyligini, balki bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyoqarashini, fikr va mushohada yuritishini belgilovchi me'yordir. O'qituvchining nutq madaniyati birdaniga shakllanib maromiga yetadigan jarayon emas, u pedagogik mahorat bilan, kasb faoliyati davomida, tajribali ustozlar o'giti natijasida yillar davomida takomillashib, sayqallanib boraveradi. O'qituvchining nutqiy qobiliyati madaniy, kasbiy, pedagogik talablar asosida shakllanib boradi. Uni rivojlantirish faqat o'qituvchining shijoatiga bog'liq. Shu qobiliyat tufayli o'qituvchining nutq madaniyati ham shakllanib boradi. Quyidagi o'qituvchining nutq madaniyatiga xos bo'lgan vositalarni unutmasligi kerak:

1. Nutq madaniyati o'qituvchining ma'naviy-axloqiy kamoloti tarkibiy qismidir. Zero nutq, millatimiz erishgan madaniyat darajasini ko'rsatuvchi, o'z ona tilimizga e'tiqodni namoyish etuvchi yorqin va ishonchli dalildir.

2. Nutq madaniyati o'qituvchilarni ma'naviy va madaniy saviyasi bilan hamda adabiy tilni mukammal bilishi bilan boshqa kasb egalaridan ma'lum ma'noda ajratib turadi.

3. Nutq madaniyatining pirovard maqsadi erkin fikr egasi bo'lgan barkamol avlodni qanday kasb egasi bo'lib yetishishidan qat'iy nazar ma'naviy jihatdan tarbiyalash.

4. Nutq madaniyati — bu, avvalo, o'qituvchilarda nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma pedagogik faoliyatda takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi.

5. Nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun o'qituvchi adabiy til qonuniyatlarini bilishi, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va uni deklamatsiya bilan o'qiy olishi, radio va televideniye eshittirishlarini kuzatib borishi lozim.

6. Nutq madaniyatini egallashning yana bir ko‘rinishi nutqiy taqlid bo‘lib, yosh o‘qituvchilar o‘zidan yaxshiroq, chiroyliroq, ma’noli va ta’sirchan nutq so‘zlaydigan ustoz murabbiylarning nutqiy san’atiga havas bilan qarashi va taqlid qilishi asosida o‘rganishi mumkin.

Nutq madaniyatining va notiqlik san’atiga umumiy, o‘xshash tomonlari bor. Har ikkala soha til va nutq, inson nutqi bilan aloqadordir. Har ikkalasi o‘qituvchi nutqiy faoliyatining ta’sirchan, chiroyli bo‘lishi uchun zarur hodisa bo‘lib, uning nutqiy madaniyatini o‘stirishga xizmat qiladi. Nutq madaniyati ham, notiqlik san’ati kabi nutqning ma’noliligi, nutqiy go‘zallik, nutqiy mantiq qonuniyatlaridan oziqlanadi.

Ba’zi shaxslarda uchraydigan notiqlik san’ati og‘zaki nutq sohasida shaxsiy qobiliyat va faoliyat tufayli erishiluvchi alohida san’atdir.

Nutq madaniyati va notiqlik tushunchalari orasida ba’zi o‘xshashlik, umumiy tomonlar bor. Bu har ikkala sohaning pirovard maqsadi, ish faoliyatining mushtarakligida ko‘rinadi. Ammo shunga qaramasdan, nutq madaniyati tushunchasi bilan notiqlik tushunchasi aynan bir xil narsa emas. O‘qituvchi nutq madaniyati va notiqlik orasidagi ba’zi muhim farqli tomonlarni va belgilarni bilishi lozim. Bular quyidagilar:

1. Nutq madaniyati, chinakam ma’noda adabiy til bilan bog‘liq hodisadir. Uning paydo bo‘lishi, lisoniy asosi, talab va mezonlari adabiy til va uning normalari bilan bog‘liq. Notiqlik san’ati uchun bular asosiy belgilar emas. Notiqlik orasida adabiy til talablariga to‘la amal qilmaydiganlar, ma’lum vaqtgacha, shevada ham chinakam notiqlik san’atini namoyish qilib kishilar qalbiga qizg‘in ta’sir qiluvchi kishilar uchraydi. So‘zga chechanlik, notiqlik, til materialining xarakteriga qarab emas, balki, notiqning chinakam so‘z ustasi ekanligiga, tinglovchilarni o‘ziga jalb etishida, ta’sirchan nutqiy san’atiga qarab belgilanadi.

2. Notiqlik – bu nutqning og‘zaki shakli. Notiqlik san’ati og‘zaki nutq san’atidir. Nutq madaniyati esa nutqning ham og‘zaki, ham yozma shakli uchun taalluqli bo‘lgan tushunchalardir.

3. Nutq madaniyati jamiyat a'zolarining umumiy nutqiy faoliyatini nazarda tutadi. Nutq madaniyati sohasining maqsadi va pirovard orzusi yosh avlod nutqini madaniylashtirishni mo'ljallaydi. Chin ma'nodagi notqlik san'ati esa, alohida shaxslarning nutqiy mahoratini va san'atini ifodalaydi. Notqlik, asosan nutq vositasida o'qituvchilar jamiyat talablari asosida yosh avlodga muayyan ta'lim va tarbiya beradi, yuqori malakali, raqobatbardosh, o'zining mustaqil fikriga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlaydi.

4. San'atkor notiq nutqi, asosan, ko'pchilik tinglovchilarga, keng auditoriyalarga mo'ljallangan bo'ladi. Notiqni bir kishidan ortiq shaxslar tinglaydi. Nutq madaniyati mana shunday tinglovchilardan tashqari kishilar orasida odatiy suhbatlarni, yakka kishiga qaratilgan nutqlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

5. O'qituvchilar adabiy tilning keng imkoniyatlari va boyliklarini yaxshi egallagan, nutq madaniyati talablariga javob beradigan tajribali notiq bo'lishi mumkin. Biroq hamma o'qituvchi ham san'atkor ma'nosidagi mukammal notiq bo'la olmaydi. Lekin adabiy tildan foydalanuvchi har bir o'qituvchi nutq madaniyatidan xabardor bo'lishi shart.

6. Nutq madaniyati ko'pchilikka mo'ljallangan, ma'lum bir maqsadni ko'zda tutib ish ko'ruvchi soha. Bu ma'noda u keng omma uchun mo'ljallangan talabdir, ammo notqlik – shaxsiy qobiliyatdir.

7. Nutq madaniyati – bu faqat nutq haqidagi nutqiy faoliyatga tegishli tushuncha va soha emas, u til madaniyati bilan ham, ya'ni adabiy tilni va uning normalarini o'rganish va bu normalarni qayta ishlash ishi bilan ham shug'ullanadi. Notqlik san'ati esa bunday ilmiy – normativ faoliyatni ko'zda tutmaydi.

8. Notqlik, ko'proq nutqning mazmunini, mantiqiy asoslarini, mundarijaviy tuzilishini e'tiborga oladi, nutq madaniyati esa, nutqning til qurilishi – lisoniy tuzilishiga e'tibor qiladi.

9. Notqlik san'ati notiq uchun oldindan qanday so'zlash tizimi va rejasini bermaydi. Nutq madaniyati sohasi esa jamiyat a'zolarini ona tili, ya'ni adabiy til boyliklari va vositalaridan maqsadga muvofiq sharoit va uslub taqozasi talabiga

ko'ra o'rinli foydalana olish ko'nikmasini beradi. Bunday ko'nikma, aslida har qanday san'atkor notiq uchun ham zarur.

10. Notiqlik san'ati haqidagi fan ancha qadimiy tarixga ega, nutq madaniyati ilmiy muammo va ilmiy soha sifatida muntazam yangilanib boradi.

O'qituvchi nutqining ta'sirchanligi va ifodaliligi. O'qituvchi nutqining ta'sirchanligi nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va nutqdagi to'g'rilik va aniqlik, mantiqiylik va tozalik tinglovchiga ta'sir etish uchun yo'naltirilgan bo'ladi.

Nutqning ta'sirchanligi deganda, asosan, o'qituvchining og'zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va o'quvchilar tomonidan qabul qilinishida paydo bo'ladigan ruhiy vaziyat e'tiborga olinadi. Ya'ni notiq-o'qituvchi o'quvchilarni hisobga olishi, ularning bilim darajasidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlarigacha kuzatib turishi, o'z nutqining o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinayotganini nazorat qilishi lozim. Professional bilimga ega bo'lgan o'qituvchilar jo'n, sodda tilda gapirishlari maqsadga muvofiq emas, oddiy, yetarli darajada notiqlik ma'lumotiga ega bo'lmagan yosh o'qituvchilar ham ilmiy va rasmiy tilda gapirishga harakat qilishlari kerak emas. Xullas, notiq-o'qituvchidan vaziyatga qarab ish tutish talab qilinadi va ifodalamoqchi bo'lgan har qanday fikrini to'laligicha o'quvchilarga yetkazishga harakat qilish vazifa qilib qo'yiladi.

O'quvchilar tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishontira olish o'qituvchi oldiga qo'yiladigan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, o'qituvchida yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasi bo'lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, ularni o'zaro bog'lab, o'quvchilarni avvalo nutq rejasi bilan tanishtirib, so'zni boshlash lozim. Vaqtni hisobga olish, notiqlik fazilatlaridan biridir. Chunki so'zlash muddati oldin e'lon qilinib, shunga rioya qilinsa, agar iloji bo'lsa, sal oldinroq tugatilsa, o'quvchilar zerikishmaydi.

Nutqning ta'sirchanligi va ifodaliligi haqidagi gap ma'lum ma'noda nutq sifatlari haqida aytilgan gaplarga yakun yasashdir. Chunki yaxshi nutqning fazilatlarini ko'rsatib o'tish, nutqda uchraydigan ayrim tipik xatoliklarni tahlil

qilish, pirovard natijada ta'sirchan bir nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqdagi fikrlarni o'quvchilarga mazmunli yetkazishning xilma-xil yo'llari va vositalari mavjud. Ularni yordamchi vositalar deb ham atash mumkin. Masalan, yumor yoki biror hikoyatni olaylik. Nutqdagi uzluksiz ilmiy-ommabop fikr oqimi, uning bir maromda bayon qilinishi o'quvchini ham, har qanday tinglovchini ham zeriktirib qo'yishi mumkin. Shunday paytda, yumor, hikoyat, qiziqarli voqealar haqida gapirish o'qituvchiga juda qo'l keladi. Yumorning nutq mazmuniga mos holda keltirilishi yana ham yaxshidir. Shunday qilinsa, o'quvchi ham dam oladi, ham o'rganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish paydo bo'ladi.

Nutqda mavzu doirasida ba'zi fikr va mulohazalarni keltirish ham maqsadga muvofiqdir. Bunday fikrlar notiq fikrining to'g'riligini, haqqoniy ekanligini isbotlash uchun foydalaniladi, faqat ulardan foydalanishni suiste'mol qilmaslik kerak. Badiiy adabiyot namunalaridan, hikmatli so'zlardan, tildagi ifoda – tasvir vositalaridan nutqda o'rni bilan foydalanish ham ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Nutqning o'quvchilarga qanday ta'sir qilishida va ularda qanday taassurot qoldirishida o'qituvchining nutqiy jarayon davomida o'zini qanday tuta bili shi, imo-ishoralari, hatto kiyinishi kabi omillarning ham o'rni bor. Samimiylik, xushmuomalalik, odoblilik, o'quvchilarga hurmat bilan qarash kabi fazilatlar nutqning o'quvchilar tomonidan e'tibor bilan tinglanishiga sabab bo'ladi.

Mukammal notiqlik san'atiga ega bo'lish – o'qituvchilar uchun ulkan mehnat talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning o'tkirligi, yorqinligi va originalligi tinglovchi va o'quvchilarda his-tuyg'u va qiziqish uyg'otishi, uning e'tiborini qaratishi, aytilayotgan narsaning mazmunini yaxshilab yetkazish uchun zarurdir.

Demak, nutq aniq va ravon bo'lishi, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan bo'lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo'ysunishi, boshlanishidan oxirigacha izchil bayon qilinishi lozim. Ana shunday nutq asosida o'rganilayotgan bilim o'quvchi xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Shunday nutq madaniy nutq talablariga javob

beradi. Buning uchun o'qituvchilardan tinimsiz izlanish va o'z ustida ishlash, filologik bilim va muttasil nutqiy mashq qilish talab qilinadi.

**Nutq texnikasi va uning o'ziga
xosliklari**

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlaridan biri o'qituvchining nutq malakalarini, ya'ni savodli gapirish, o'z nutqini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon etish, o'z fikr va his-tuyg'ularini so'zda aniq ifodalash malakalarini egallashdan iborat.

O'qituvchining nutq madaniyatiga ega bo'lishi, to'g'ri nafas olishni ishlab chiqishi eng katta – eng asosiy qiymatdir. Og'zaki nutq mahoratini yuksaltirish, nafaqat hikoya va tushuntirish, balki urg'u berilgan so'z ham pedagogik ta'sir usullaridan yaxshiroq foydalanishga imkon yaratadi.

Pedagog o'zining ovozi va ko'rinishini boshqarishni bilishi, tashqi qiyofani, mimikani ushlab turishni bilishi zarur.

Men faqat “buyoqqa kel” so'zini 15-20 xilda gapira olganimdan, yuz, tashqi qiyofa va ovozni 20 xil ko'rinishda bera olganimdan so'nggina haqiqiy mahorat egasiga aylandim,- degan A.S. Makarenko.

O'qituvchining takomillashgan nutqqa ega bo'lishi - o'quv materiallarining o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'minlash garovidir. O'quvchilar o'qituvchi nutqiga alohida e'tibor beradilar. Biror harf yoki tovush noto'g'ri aytilishi kulgiga sababchi bo'ladi. Bir xil ohangdagi nutq o'quvchilarni tez charchatadi.

Ayrim mutaxassislar tovush va uning tembri tug'ma xususiyat, deydilar, lekin hozirgi eksperimental fiziologiya tovush sifatining o'zgarishi mumkinligini tasdiqlaydi. Nutqning ifodali, sof bo'lishi ustida ishlash fikrlarning ravon bo'lishiga ta'sir qiladi. Nutq imo-ishora, mimika, harakat bilan birga sodir bo'ladi, uzluksiz o'zini tuta bilish ta'sirchan vositalarini tanlashga muvaffaqiyatli ravishda tuzatish kiritib borish imkonini beradi.

Bugungi kunda nutq texnikasi bo'yicha bir necha mashq komplekslari ishlab chiqilgan. Ular, asosan teatr pedagogikasi tajribasiga asoslangan bo'lib, so'zlashish paytida nafas olish, tovush hosil qilish va uni ma'noli ifodalash malakalarini

takomillashtiradi, bu esa o'qituvchiga o'z so'zi mazmunini o'quvchilarga yanadi to'laqonli qilib yetkazishga imkon beradi.

Nafas olish organizmga hayot bag'ishlovchi fiziologik funktsiyani bajaradi. Shu bilan birga u nutq energiya bazasi bo'lib ham hisoblanadi. Nutq so'zlayotganda nafas olish – fonatsion nafas olish deyiladi (rengo-tovush). Kundalik hayotdagi nutq asosan dialog shaklida bo'ladi. SHuning uchun ham nafas olish ortiqcha qiyinchilik tug'dirmaydi. Dars davomida o'qituvchi juda ko'p gapiradi, yangi mavzuni tushuntiradi, ma'ruza o'qiydi. Nutq so'zlashda qaysi mushaklarning ishtirok etishiga qarab nafas olish 4 turga bo'linadi.

Yuqori nafas – yelkalarining ko'tarilib tushishi va ko'krak qafasining yuqori qismi ishtirokida hosil qilinadi. Bu bo'sh yuzaki nafas bo'lib, unda o'pkaning faqat yuqori qismi ishtirok etadi.

Ko'krak nafas - qovurg'alar o'rtasidagi mushaklar yordamida hosil bo'ladi. Bunda ko'proq nafasning ko'ndalang hajmi o'zgaradi. Diafragma ishtirokidagi nafas - ko'krak nafasning bo'ylama hajmini oshishi hisobiga vujudga keladi. Diafragma - qovurg'ali nafas, diafragmaning qisqarishi qovurg'alar oralig'idagi nafas mushaklari ishtirokida vujudga keladi.

Tovush – chiqarilayotgan havo hiqqildoqdan o'tishi paytida ovoz pardalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Tovush o'zining qo'yidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

Tovush kuchi - tovush apparati organlarining faol ishlashiga bog'liq. Chiqarilayotgan havo oqimining tovush tarqalishiga bo'lgan bosimi qancha katta bo'lsa, tovush ham shuncha kuchli bo'ladi.

Ammo, oddiy nafas olgandagi havo nutq uchun kamlik qiladi. Nutq so'zlayotganda nafas chiqarish, nafas olishga qaraganda ancha cho'ziqroq davom etadi. Ovoz nafas chiqarganda yuzaga keladi. Diafragmani, qorin muskullarini va qovurg'alararo muskullarni mustahkam qiluvchi maxsus mashqlar mavjud. Bularga yetgan joyda burun orqali chuqur nafas olish kiradi. Siz o'pkaning kichik bo'lakchalari nafasga to'lib kelayotganini, qorin muskullarining taranglashayotganini va pastki qovurg'alarning

kengayayotganligini sezasiz. Xuddi shunday mashqni tik turgan holda bajarishga urinib ko'rish kerak. Ammo, iloji boricha havo o'pkaning pastki qismlarida bo'lishi zarur.

Ovoz - tomoqdan (o'pkadan) kelayotgan havoning ovoz paylari orqali o'tishida hosil bo'ladi va og'iz bo'shlig'i yordamida kuchayadi. Ovoz maxsus mashq qilinib turilmasa, ba'zan yo'qolib ketadi.

Ovoz apparati uch qismdan iborat:

1. Generator – ovoz generatsiyasi ovoz paylarida hosil bo'ladi, bunda og'iz bo'shlig'ining roli kam. Ovoz paylari shovqin va tonlarni farqlaydi.

2. Rezonator tizimi – bunda tomoq, halqum, burun bo'shlig'i, og'iz bo'shlig'i qatnashadi va ular ovozning kuchini (statikasini) va dinamikasini ta'minlaydi.

3. Energetika tizimi - o'pkadan kelayotgan kuchli nafasning miqdori va tezligini ta'minlaydi.

Pedagogning nutqi uchun avvalambor tovushning kuchi zarur. Bu o'pkadan kelayotgan nafasning kuchiga va tezligiga bog'liq.

Tovushning yuqoriligi – bu tovushni uzoqqa yetkaza olish va yuqori-pastligini boshqara olishdir.

Tovushning harakatchanligi va o'zgaruvchanligini tovushning mazmuniga, sharoitiga, tinglovchilarning kayfiyatiga qarab oson o'zgartira olish mumkin. Harakatchanligi esa past, o'rta, yuqori tiplarga bo'linadi.

Tovush parvozi – tovushning uzoq masofaga uzatilishi va qattiqligini sozlab olish.

Tovush ixchamligi va harakatchanligi uni mazmunga tinglovchi moslab o'zgartira olish imkoniyatini bildiradi.

Diapazon – tovush hajmi bo'lib, uning chegarasi eng yuqori va quyi ohang bilan belgilanadi. Diapazon qisqarishi nutqning bir ohanli bo'lib qolishiga sabab bo'ladi. Bir ohangda gapirish axborotni idrok qilishni susaytiradi, uyquni keltiradi.

Tembr – tovush rangdorligi, yorqinligi hamda uning yoqimlilik va alohidaligidir.

Diksiya – aniq talaffuz qilish. Talaffuzning aniqligi o‘qituvchi nutqining o‘quvchilar tomonidan to‘g‘ri tushunilishini ta‘minlaydi.

Ritm – bu ayrim so‘z va bo‘g‘inlarning aytilishi muddati va to‘xtash, nutq va ifodalarning navbat bilan o‘z o‘rnida ishlatilishini bildiradi. Ritm nutqning eng asosiy qismidir, chunki, nutq ohangi va to‘xtamlar ham tinglovchilarga beixtiyor o‘zgacha hissiy ta‘sir ko‘rsatadi. So‘zlayotganda obrazga kirish, ovozni kerakli joyda pastlatish, ohista gapirish o‘qituvchi mahoratiga bog‘liq.

Ongli ravishda ovozni mashq qildirish uzoq, muntazam va individual davom etadi. Ko‘p olimlar olib borgan tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, past ovoz o‘quvchilar tomonidan yaxshi idrok etiladi. Past ovoz ularga yuqori ovozga nisbatan yoqadi. Yuqori ovoz o‘quvchilarni ham, o‘qituvchining o‘zini ham tez charchatib qo‘yadi. O‘qituvchi kasb kasalliklarining 40,2 foizini ovoz kasalliklari tashkil etadi. Ovoz kasalligining sabablari: a) yuqori ovozda gapirish; b) ovoz apparatlaridan to‘g‘ri foydalanmaslik; v) ovoz gigiyenasiga amal qilmaslik; g) ovoz apparatining tug‘ma kamchiliklaridir. Turli xil ovoz kasalliklarining oldini olish maqsadida ishdan so‘ng pedagog 2-3 soat davomida kam va sekin gapirishi kerak. 3-4 soat dars berishdan so‘ng bir soat ovoz apparatlariga dam berish kerak.

O‘qituvchilar asabiylashmasligi, ayniqsa, ovqat yeyish kun tartibiga rioya qilishlari kerak. Masalan: achchiq, issiq, sovuq, spirtli ichimliklar ichish, chekish ovoz paydo bo‘lish a‘zolarining qizarishiga, yallig‘lanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Tomoqni qurib qolishidan saqlash uchun mutaxassislar soda va yod eritmasi bilan halqumni chayqab turishni tavsiya etadilar. Quyidagi maslahatlar ham o‘qituvchilarga foydali:

- 1) bir xil tonda gapirish ovoz muskullarini charchatib qo‘yadi. Agar har xil, ifodali belgilar bilan gapirilsa, ovoz apparatlari sog‘lom bo‘ladi;
- 2) bo‘r-melning mayda changlari ovoz paylari uchun juda ham zararli, doimo doskani ho‘l latta bilan artish kerak;

3) dars bergandan so'ng, agar havo sovuq bo'lsa, tez yurmaslik kerak. Chunki, sovuq havo xalqumni yallig`lantiradi.

O'quvchilarning o'qituvchi nutqini yaxshi idrok etishlari uchun o'qituvchi tovush, so'zlarni aniq va ifodali talaffuz qilishi kerak. Tovush, bo'g'in va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishda ovoz apparati: lablar, til, tish, jag`lar, tanglay, kichik til, halqum, ovoz paylari qatnashadi. Nutqdagi organik kamchiliklarni jarrohlik va logopedik uslublar bilan bartaraf etish mumkin.

Noorganik kamchiliklar esa: to'ng`illab gapirish, soqovlanish, duduqlanish, ba'zi bir tovushlarni talaffuz eta olmaslik, burunda gapirish, tez gapirish, chala gapirish.

Bularni bartaraf etish uchun nutq organlari harakatini artikulyatsiya gimnastikasi orqali mashq qildirish tavsiya etiladi. Bu ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: a) nutq apparatlarini mashq qildirish, b) har bir unli va undosh tovushlarning to'g'ri artikulyatsiyasini mashq qilish.

Nutqning tezligi, alohida bo'g'inlarning va so'zlarning jaranglashi, shuningdek, nutq ritmidagi pauzalarga rioya qilish nutqning ritmini tashkil etadi. K.S.Stanislavskiyning ta'kidlashicha, intonatsiya va pauzaning o'zi, so'zdan ham ortiqroq eshituvchiga hissiy ta'sir etar ekan. Nutq tezligi o'qituvchining individual xususiyatlariga, nutq mazmuniga va muloqot vaziyatiga qarab o'zgaradi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari: o'qituvchi rahbarligidagi mashg`ulotlar (pedagogik texnikani o'rganish) va mustaqil ishlash (kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash)dir.

Pedagog malakalarining individual-shaxsiy tusda ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni talabanning o'zida mohir o'qituvchiga xos shaxsiy fazilatlarni va kasbiy malakalarni shakllantirishga qaratilgan faoliyat yetakchi rol o'ynaydi, deb aytish mumkin.

Tashkiliy-metodik jihatdan pedagogik texnika mashg'ulotlari individual, guruh bilan yoki ketma-ketlikda o'tkazilishi mumkin. Masalan, zarur bilimlar ma'ruzalarda yoki tegishli adabiyotni mustaqil o'qishda egallanishi mumkin.

Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (to'g'ri artikulyatsiya, fonatsion nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) ketma-ket ko'rsatilish mumkin.

Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajasiga qarab uni egallashning individual dasturi yetishmaydigan malakalarni shakllantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni yoki mashqlarning to'liq majmuini o'z ichiga oladi.

Oliy o'quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash o'qituvchiga o'zining kasb yo'nalishining boshlanishidayoq ko'pgina xatoliklarning oldini olishida, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishida yordam beradi.

<p>Nutq qobiliyatini o'stirish vositalari</p>
--

Matn o'qish. Matnni baland ovozda o'qish. Bunda vaqti-vaqti bilan faraz qilinayotgan auditoriyaga nigoh tashlab

turing. Bunda faraziy ko'z qarashlar orqali erkin nutq hissiga erishishga harakat qiling. Shu bilan birgalikda matnning keyingi so'zlarini bir zumda oldindan o'qib xotirangizda saqlash va keyin talaffuz qilishga o'rganing. SHunda nutqingizda uzilish bo'lmaydi.

Matn ma'nosini etkazib berish. Matnning ikkitadan beshta gapgacha bo'lgan qismini o'qib uni gapirib bering. Bunda so'zma-so'z gapirishga yoki o'z so'zlaringiz bilan ifodalashga harakat qiling.

Fikr yuritish. Erkin nutqqa ko'p marotaba o'qish yoki yodlash olib kelmaydi. Aksincha bu maqsadga erishishga konspekt va tayanch iboralar asosida nutq tuzish va fikr yuritish zamin yaratadi.

“Fikr yuritish” iborasidan tafakkur va nutq o'rtasidagi mustahkam bog'lanishni belgilash uchun foydalanamiz. Bu degani, fikrning asosi kalit so'zlar

qatori orqali ifodalangan. Bitta fikrni kalit soʻzlarga tayangan holda turlicha shakllantirish mumkin.

Hikoya. Oʻzingiz yoki boshqa kimdir bilan sodir boʻlgan voqealarni gapirib berishda mashq qiling.

Ish yuzasidan axborot berish. Gazeta maqolasidan kalit soʻzlar majmuasini tayyorlang va “oʻzingizning soʻzlaringiz”ga oʻgʻirgan holda uning mazmunini yoriting. Shundan soʻng maqolani birgina gapgacha qisqartiring, keyin esa oʻz fikrlaringizni qoʻshish orqali uni kengaytiring.

Rasmlarni sharhlash, eksprompt tarzda nutq soʻzlash ham katta samara beradi.

Notiq nuqtai nazarini ifodalovchi nutq. Aniq mavzuga (xobbi, kasbiy maqsad va hokazo) bagʻishlangan 3 minutdan 5 minutgacha boʻlgan axborot tayyorlang. Uning boshki qismida kalit soʻzlardan foydalaning, oxirgi qismini esa erkin tarzda shakllantiring (nutqni ham ovoz chiqarib, ham ovozsiz takrorlab koʻring). Maqolada berilgan maʼlumotga oʻz munosabatingizni aniqlang: shu fikrga qoʻshilasizmi yoʻqmi? Fikringizni tasdiqlovchi qoʻshimcha maʼlumotlar keltiring.

Notiqlar nutqini oʻrganish. Notiqlar chiqishlarini kuzatganda ularni ikki nuqtai nazardan tahlil qiling:

- 1) nima deyildi?
- 2) qanday aytili? (ovoz kuchi, balandligi, urgʻu, temp, talaffuzi, imo-ishora).

Nutq tahlili. Chop etilgan nutq “jonli” nutqni aynan ifodalay olmaydi, lekin koʻp narsaga oʻrgatishi mumkin: tuzilishi, kompozitsiyasi, uslub va boshqaga.

Munozaralar. Nazariy tayyorgarlik, mashqlarni mustaqil bajarganingizdan soʻng oldin kichik, keyin esa kattaroq auditoriyalar oldida nutq soʻzlashda mashq qilishingiz kerak.

Nutq. Endi dokladga oʻtsa ham boʻladi. Buning uchun oldin oʻzingiz puxta bilgan bilimlar sohasini tanlang va barcha koʻrsatmalarni yodda tutgan holda nutq soʻzlashga harakat qiling.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Nutqning o'ziga xosliklarini sanab bering.
2. Nutq madaniyati deganda nima tushuniladi?
3. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati o'rtasidagi aloqadorlik va farqli jihatlarni bayon eting.
4. Nutq texnikasiga nimalar kiradi?
5. O'qituvchi nutqiy faoliyatining komponentlarini bayon eting.
6. O'qituvchining nutq madaniyatini rivojlantirish vositalariga nimalar kiradi?
7. Nutqning ta'sirchanligi va ifodaliligi qanday namoyon bo'ladi?

MUSTAQIL O'QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Skakun V.A. Osnovi pedagogicheskogo masterstva. Ucheb. posobie. – M.: FORUM: INFRA-M, 2010.
2. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiya va mahorat. Toshkent: TDPI, 2003.
3. Asqarova O'., Qoraboyeva Z. Pedagogik mahorat asoslari. Muammoli ma'ruzalar matni. Namangan, 2005.
4. Omonov X.T., Madiyarova S.A. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Magistratura uchun darslik. – T.: Iktisod-Moliya, 2009.
5. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
6. Yuzlikaeva E.R., Madyarova S.A., Yanbarisova E.E., Morxova I.V. Teoriya i praktika obshchey pedagogiki. – T., 2012.
7. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.
8. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 1993.

IX BOB. O'QITUVCHINING TA'LIM JARAYONIDAGI MAHORATI

Tayanch tushunchalar:

bilish, bilish jarayoni, motiv, qiziqish, ehtiyoj, hamkorlik pedagogikasi, dars, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, mustaqillik, mustaqil fikrlash.

O'qituvchining o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarishdagi mahorati

O'quv faoliyati har doim o'zida uch: hissiy-yo'naltirilgan, jarayonli, nazorat-baholovchi bo'g'inni qamrab oladi. SHunga muvofiq, o'quv faoliyatida

quyidagi asosiy tarkibiy qismlar aniqlanadi: motivlar va o'quv vazifalari, o'quv harakatlari, o'quvchilarning harakatlarini nazorat qilish va baholash. To'liq ma'noda o'quv faoliyati har doim ushbu barcha tarkibiy qismlarning birligi va o'zaro bir-biriga o'tishidir. V.V.Davidov, I.Lompsher, A.K.Markovanning ta'kidlashicha, o'quv faoliyati bu faqatgina bilim, ko'nikma va malakalarni egallashgina emas. Faol o'quv faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, u o'quvchi shaxsi, uning ongi, uning aqliy va axloqiy rivojlanishida muhim o'zgarishlarga olib keladi, yosh bilan bog'liq yangi psixologik o'zgarishlar sodir bo'ladi¹.

Ma'lumki, o'quv jarayoni modeli o'zida uch tarkibiy qismni aks ettiradi: o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati hamda o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning jadal o'zaro faoliyati. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro harakatini konstruktiv pedagogika nuqtai nazaridan qator belgilariga ko'ra tasnif etish mumkin: yo'nalganligiga ko'ra (qayta aloqalar bilan yoki qayta aloqalarsiz); axborot jarayonining turiga ko'ra (o'zaro harakatni tashkil etishda axborot jarayonining yo'nalganlik darajasi); boshqarish va axborotlarni uzatish vositalari turiga ko'ra. I.V.Traynev mazkur uch belgi asosida o'zaro harakatning sakkiz tizimini aniqlagan. O'quv jarayoniga quyilayotgan zamonaviy talablar o'zaro

¹ Davidov V.V. Teoriya razvivayushego obucheniya. – M.: Intor, 1996; Korotkova M.V. Metodika provedeniya igr i diskussiy na urokax istorii. – M.: VLADOS-PRESS, 2001.

harakatlar tizimidan monotizim sifatida emas, aralash (kombinatsion) qismlar sifatida foydalanishni talab etadi¹.

Bundan tashqari o'quvchilarning bilish faolligini boshqarishda mazkur jarayon sub'ektiga maqsadga qaratilgan ta'sir ko'rsatishi amalga oshadigan pedagogning tashkiliy-boshqaruvli faoliyati muhim ahamiyatga ega. U o'zida o'quv jarayonining to'rtta asosiy tashkil etish shaklini qamrab oladi: individual, rivojlanib boruvchi juftliklarga ajratish, ommaviy-guruhli, individual (mustaqil ish).

O'quvchilarning bilish faolligini boshqarishdagi o'qituvchining mahorati haqida gap ketganda, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish jarayonida turli darajadagi faollik namoyon etishini ham hisobga olish lozim. Ana shu sababli, o'quvchilarga bilimlarni sust ravishda qabul qiladi kabi nuqtai nazardan qarash to'g'ri bo'lmaydi. Mazkur fikrimizni E.V.Korotaevaning bilish faolligiga o'ziga xos yondashuvi to'la tasdiqlaydi. U bilish faoliyatiga quyidagicha yondashish zarurligini ko'rsatib o'tadi: o'quv faoliyatining inkor etilmagan tavsifi asosida unga munosabat o'zgaradigan bilishning quyi darajasi; quyidan mo'tadillashgan bosqichga o'tish sifatidagi vaziyatli faoliyat; o'quv jarayonida ijro etuvchilik faoliyati; o'quvchining sub'ektiv nuqtai nazarini maksimal darajada ochishga imkon beruvchi ijodiylik².

O'qituvchining o'quvchilarning bilish faolligini boshqarishdagi mahorati ko'plab omillarga bog'liq. O'quvchilarning bilishga qiziqishlarini shakllantirishning asosiy qoidalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) darsda o'quvchilar yangi axborotlarni mustaqil izlab topish va yangi bilimlarni "kashf etish"ga hamda muammoli tavsifdagi masalalarni hal etishga jalb etilsa, faol harakat qiladi;

2) qachonki o'quv faoliyati xilma-xil tavsifga ega bo'lsa, o'quvchi uchun qiziqarli bo'ladi;

¹ Aekseyeva M.Y. Razvitiye poznavatelnoy deyatelnosti starsheklassnikov v protsesse obucheniya istorii na osnove individualno-diyagnosticheskogo modeli: Diss. ...kan.ped.nauk. – M., 2004./http://diss.rsl.ru.

² Korotayeva Y.V. Obuchayushiyie texnologii v poznavatelnoy deyatelnosti shkolnikov. – M.: Sentyabr, 2003. – S.46-47.

3) o‘quvchilar mazkur fanni o‘rganishning zarurligi va muhimligini tushunib etishlari zarur;

4) yangi materialning muvafaqqiyatli o‘zlashtirilishi avval egallangan bilimlarga ko‘p jihatdan bog‘liqdir;

5) o‘quv ishi materialining nihoyatda oson bo‘lishi o‘quvchilarda bilishga qiziqish hosil qilmaydi, ta‘lim o‘quvchining aql kuchini charxlashi lozim;

6) o‘quvchilarning ishlarini muntazam nazorat qilish va baholab borish zarur;

7) o‘quv materiallarining emotsional yo‘nalganligi;

8) o‘qitish metodlarining xilma-xilligi, o‘qishga qiziqishni va o‘quv ishiga burch va ms‘uliyatni rag‘batlovchi metodlarni qo‘llash;

9) ijodiy tavsifga ega, muammoli topshiriqlardan foydalanish;

10) darsda mustaqil ishning samarali tashkil etilishi;

11) dars jarayonida qayta aloqaning intensiv bo‘lishi.

Hamkorlik pedagogikasining asosiy qoidalari

“O‘qituvchi-o‘quvchi” munosabatlaridagi hamkorlik, bu faoliyatning borishi va natijalarining birgalikdagi tahlili, ma‘naviy dunyoda bir-biriga samimiylik, o‘zaro bir-

birini mustahkam tushunish, kattalar va bolalarning hamkorlikdagi rivojlantiruvchi faoliyati g‘oyasi. An‘naviy ta‘lim pedagogik jarayonda o‘qituvchining sub‘ekt sifatida, o‘quvchini esa ob‘ekt sifatida ishtirokiga asoslangan. Bu qoida o‘qituvchi o‘z o‘qituv faoliyatining subekti haqidagi tasavvur bilan almashinadi. “O‘qituvchi-o‘qituvchi” munosabatlari hamkorlikning turli shakllari(hamkorlik, birga qatnashish, birga qayg‘urish, birga ijod qilish, birgalikda boshqarish)da qabul qilingan umumiy jamoa hayotiy faoliyatida amalga oshadi.

Hamkorlik pedagogikasining to‘rtta asosiy yo‘nalishi mavjud:

- shaxsiy-insonparvar yondashuv;
- didaktik faollashtiruvchi va rivojlantiruvchi majmua;
- tarbiya kontseptsiyasi;

- atrof-muhitni pedagogizatsiyalash¹.

1. Shaxsiy-insonparvar yondashuv:

- shaxsga yangicha qarash ta'lim berishning maqsadi sifatida, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi: shaxs sub'ektdir, har bir bolaning qobiliyati bor...

- Pedagogik muloqotni insonparvarlashtirish va demokratiyalash:

- bolalarga muhabbat, ularning taqdiriga qiziqish;

- boladagi umidli ishonch;

- hamkorlik, muloqot mahorati;

- to'g'ridan-to'g'ri majbur qilishni bekor qilish;

- ijobiy rag'batlantirishning muhimligi;

- bolalardagi kamchiliklarga sabrli bo'lish;

- o'qituvchi va o'quvchi huquqlarini tenglashtirish;

- bolaning erkin tanlash huquqi;

- xato qilish huquqi;

- shaxsiy qarashlarga bo'lgan huquq;

- bola huquqlari haqidagi konvensiyaga aml qilish;

- o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari usuli: taqiqlash emas, yo'naltirish; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontirish; buyruq berish emas, tashkillashtirish; chegaralamaslik, erkin tanlashni yo'lga qo'yish.

- zamonaviy sharoitda natijalarga olib kelmaydigan tug'ridan-to'g'ri majburlashdan metod sifatida voz kechish:

- majburlovsiz, ishonchga asoslangan talabchanlik;

- tug'ma qiziquvchanlikni hisobga olib o'qitish;

- muvafaqqiyatsizlikka sabab bo'ladigan majburiy istakni almash-tirish;

- bolalarning mustaqilligi va mustaqil faoliyatini o'rnatish;

- jamoa orqali bevosita talablarning qo'llanishi.

- Individual yondashuvning yangi talqini:

¹ Selevko G.K., Tixomirova N.K. Pedagogika sotrudnichestvo I perestroika shkoli. – Yaroslavl.: 1991. – S.67.

- o‘rta o‘qiydigan o‘quvchilarga yo‘naltirishni bekor qilish;
- shaxsning eng yaxshi sifatlarini izlash;
- shaxsni psixologik-pedagogik tashxis etish(qiziqimlari, qobiliya-ti, yo‘nalganlik, Men-kontsepsiyasi, xarakteri, fikrlash jarayonlarining o‘ziga xosligi)ning qo‘llanilishi;
- o‘quv-tarbiya jarayonida shaxsning o‘ziga xosliklarini hisobga olish;
- shaxs rivojini bashorat qilish(prognozlash);
- rivojlanishni, uni korrektsiyalashning individual dasturlarini lo-yihalash.

2. Didaktik faollashtiruvchi va rivojlantiruvchi majmua:

- ta’lim mazmuni shaxs rivojlanishining mazmuni sifatida qaraladi;
- bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilish va umumlashgan fikrlashga o‘rgatish;
- maktab fanlarini integratsiyalash, umumlashtirishga o‘tilishi;
- ta’limning variativligi va tabaqalashganligi;
- o‘rgatishning ijobiy rag‘batlaridan foydalaniladi.

3. Tarbiya kontsepsiyasi:

- Bilimlar maktabini Tarbiya maktabiga almashtirish;
- barcha tarbiyaviy tizimlar markazida o‘quvchi shaxsini qo‘yish;
- tarbiyaga insonparvar yondashuv, umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish;
- bolaning ijodiy qobiliyatlarini, uning individualligini ri-vojlantirish;
- milliy va madaniy an’analarni tiklash;
- individual va jamoaviy tarbiyani hisobga olish.

4. Atrof-muhitni pedagogizatsiyalash.

Oila, maktab va ijtimoiy borliq o‘sib kelayotgan avlodni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institutlar sifatida aks etadi. Natijalar barcha uchta tarbiya manbalarining birgalikdagi harakatida aniqlanadi. Bundan bolalarni himoya qiluvchi ijtimoiy va davlat institutlariga ta’sir etuvchi ota-onalar bilan hamkorlik, omilkor boshqarish g‘oyasi kelib chiqadi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan hamda o'quvchilarning o'quvchilar bilan birgalikdagi samarali faoliyati kontseptsiyasini professor V.YA. Lyaudis ishlab chiqqan. Bu o'quv vaziyati bir-biri bilan bog'liq to'rt qismdan iborat:

- o'quv predmetining mazmuni;
- sharoit;
- o'zaro xarakatdagi o'quv tizimi;
- barcha qismlarning o'zaro aloqa dinamikasi.

Birgalikdagi samarali faoliyat vaziyatini tashkil etishga qo'yiladigan talablar:

1. O'qishning boshidan qatnashchilarni ijodiy samarali faoliyatga qo'shish;
2. Oraliq vazifalar tizimini o'quvchilar va o'qituvchilarning birgalikda rejalashtirishi;
3. O'quv faoliyatida hamkorlik, mazkur faoliyatga o'zining xissasini qo'shishini aniqlashga yo'naltirish;
4. O'qitishning borishi qonuniyatlari: faoliyatga kirish, xarakat, imitatsion xarakatlar, xarakatni qo'llash, o'zi tartibga keladigan va o'zi xarakatlanadigan xarakatlar.

Birgalikdagi samarali faoliyat kontseptsiyasi tabiiy xolda "hamkorlik pedagogikasi" ichiga kiradi va qo'yidagi g'oyalarga asoslanadi:

- 1) qiyin maqsad g'oyasi;
- 2) tayanch g'oyasi (asosiy tushunchalar, signallar);
- 3) erkin tanlash g'oyasi (ko'p masalalarning ichidan);
- 4) katta bloklar g'oyasi;
- 5) dialogli fikrlash g'oyasi.

Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarni nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qishni o'rganishdir. Hamkorlikda o'qitish har bir o'quvchini kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida ongli mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda ma'suliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir o'quvchining tahsil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda muntazam va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini sifatli bajarishga, o'quv materialini puxta o'zlashtirishiga, o'rtoqlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam uyushtirilishiga zamin tayyorlaydi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanish maqsadida quyidagilarni:

- qaysi mavzularni hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanib o'rganish mumkinligini aniqlashi va mazkur darslarni taqvim-rejada belgilashi;
- ushbu mavzu bo'yicha o'quvchilarga tavsiya etiladigan o'quv topshiriqlari va ularni bajarish yuzasidan ko'rsatmalarni tayyorlashi;
- hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanib o'tiladigan dars turi, dars strukturasi va borishini loyihalashi;
- o'tgan va yangi mavzular yuzasidan o'quvchilar bilimini nazorat qilish uchun test topshiriqlarini tuzishi kerak.

Mazkur metodlardan foydalanganda shuni nazarda tutish kerakki, o'quvchilar o'z sheriklari bilan hamkorlikda o'quv topshiriqlarni to'g'ri bajarishlari barobarida guruh a'zolarining faolligi, hamkorlikning vujudga kelishi, ular o'rtasidagi muloqotda muloqot madaniyati tamoyillariga amal qilinishi ham hisobga olinadi.

Shunday qilib, guruh a'zolari bir vaqtning o'zida ikkita topshiriqni bajaradi:

1. Akademik topshiriq - bilish va ijodiy izlanish orqali o'quv topshiriqlaridan ko'zlangan maqsadga erishish;
2. Ijtimoiy-psixologik topshiriq – dars davomida yuksak muloqot madaniyatiga ega bo'lish, odob osoyishtaligini saqlash.

O'qituvchi har ikkala topshiriqning yuqori saviyada bajarilishini nazorat qiladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish bo'yicha ko'rsatma berilishi etarli emas. O'quvchilar o'rtasida tom ma'nodagi hamkorlik,

har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. SHundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda ma'suliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishga intiladi.

?

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Konstruktiv pedagogika nuqtai nazaridan o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro harakatini qanday guruhlarga tasnif etish mumkin?
2. O'quvchilarning bilishga qiziqishlarini shakllantirishning asosiy qoidalarini sanab bering.
3. Hamkorlik pedagogikasini o'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati asosi sifatida qabul qilish mumkinmi?
4. Hamkorlik pedagogikasining asosiy yo'nalishlarini bayon eting.
5. Birgalikdagi samarali faoliyat kontsepsiyasining asosiy g'oyalari nimalar kiradi?

!

MUSTAQIL O'QISH UCHUN ADABIYOTLAR

1. Kraevskiy V.V. Obshche osnovi pedagogiki: Ucheb. dlya. stud. vissh. ped. ucheb. zavedeniy. – M.: Akademiya, 2003.
2. Sovremenniy slovar po pedagogike. – Minsk, Sovremennoe slova, 2001.
3. J.Yo'ldoshev, F.Yo'ldosheva, G.Yo'ldosheva Interfaol ta'lim sifat kafolatlari. – T.: O'qituvchi, 2009.

4. Yakimanskaya I.S. Lichnostno-orientirovannoe obuchenie v sovremennoy shkole. – M.: Sentyabr. 1996.

5. Serikov V.V. Lichnostniy podxod v obrazovanii: kontseptsii i texnologii. – Volgograd: Peremena, 1994.

6. Bondarevskaya E.V. Teoriya i praktika lichnostno – orientirovannogo obrazovaniya. – Rostov na Donu: Izd-vo Rostovskogo universiteta, 2000.

X BOB. O‘QITUVCHINING TARBIYACHI SIFATIDAGI MAHORATI

Tayanch tushunchalar:

tarbiya jarayoni, tarbiyaviy ish, tarbiyaviy maqsad, tarbiyachilik mahorati, tashxis, korrektsiya.

Tarbiyaviy ishni tashkil etish mahorati

Tarbiya jarayoni – shaxsni shakllantirishga maksadli yo‘nal-tirilgan, tarbiyachi va tarbiyalanuv-chilar hamkorligi uchun maxsus tashkil etilgan, boshkariladigan va nazorat kilinadigan, o‘zining pirovard maksadi sifatida shaxsni shakllantiradigan jarayondir.

Tarbiya jarayonining eng asosiy natijasi – har tomonlama va uyg‘un kamol topgan yuksak ma‘naviyatli shaxsni shakllantirishdir.

Tarbiya jarayoni – tarbiyaviy ishlar, tadbirlarning doimiy harakatdagi zanjiridan iborat. Tarbiyaviy tadbirlar – turli xil moddiy va ma‘naviy ehtiyojlarga javob beruvchi, tarbiyaviy maqsadlarnipg yagona majmuasiga bo‘ysundirilgan, bir-biri bilan o‘zaro hamkorlik qiluvchi, o‘zida bir butun ta‘limni ko‘zda tutgan tarbiyaviy ta‘sir majmuidir. Ta‘lim jarayoni alohida mashg‘ulotlardan tashkil topgani kabi tarbiyaviy tadbirlardan tarbiya jarayoni vujudga keladi. Tadbirlar, tarbiyaviy ishlar – tarbiya jarayonining bir bo‘lagidir¹.

Tarbiyaviy ish – bu tarbiyaning tizimliliigi, to‘laligi, uzviyligi va uzluksizligidir. Tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilarning muaiyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. Tning asosiy xususiyati - zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat.

¹ Ishmuxammedov R.J., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T., 2010.

Tarbiyalanuvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish tarbiyaviy ishlar texnologiyasini to'g'ri tashkil qilish va qo'llashga bog'liq. Bu esa, o'z navbatida maktabgacha ta'lim muassasalari uchun tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish uslubiyoti zamonaviy pedagogik texnologiyalar ishlanmalari asosida yaratishni talab etadi.

Odatda tarbiyaviy ishlar jamoaviy va ijodiy tabiatiga ega bo'ladi va mos ravishda jamoaviy tarbiyaviy ishlar (JTI) yoki jamoaviy ijodiy ishlar (JII) deb nomlanadi. JII – ish va o'yin, ijod va o'rtoklik, xayotiy umid va xursandlik bilan to'ldirilgan va ayni paytda, asosiy tarbiyaviy vosita bo'lgan jarayonni tashkil etish usulidir. Tarbiyaviy ishlarda tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar o'zaro xamkorligining shakllari, vositalari va usullari uyg'unlashib ketadi¹.

Tarbiyaviy ishlar asosida ikkita: faol va majmuaviy yondashuvlar yotadi. Yondashuvlarning birinchisi, faoliyatning bilish, mehnat, ijtimoiy, badiiy, sport va erkin muloqot kabi turli ko'rinishlarini tashkil etishni talab etadi. Ikkinchi majmuaviy yondashuv esa, faoliyatning barcha ko'rinishlarining yagona jarayonga ta'siri bilan tabiiy "ko'shilib" ketishida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy ishlar, ayni paytda, o'ziga axlokiy, estetik, hissiy va aqliy (intellektual) ta'sirlarni kamrab oladi. Faoliyatga oid yondashuv tarbiya yo'nalishiga ishora kilsa, majmuaviy yondashuv – uning mazmun tabiatini (pedagogik maqsad (vaziyat, tarbiyaviy maqsadning asosiy va bog'liq tomonlarini shakllantirish)ni; rsjalashtirish; tashkil etish va tayyorlashni; ishni bsvosita amalga oshirishni; erishilgan natijalar tahlilini) belgilaydi.

Tarbiyaviy ishlar amalga oshirilayotgan davrning ijtimoiy vaziyati – tarbiyaviy ishlarni maqsadli ko'zlashning va loyihalashning muhim manbai hisoblanadi. Bu vaziyat mamlakat va dunyodagi ijtimoiy hodisalar, davlat bayramlari, yubiley sanalari, hukumat karorlari, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan g'oyalar hamda maxalliy hayotga doir hodisalar sababli yuzaga keladi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning va o'tkazishning ikkinchi manbai bo'lib, tur sifatida shakllanayotgan shaxsning zaruriy fazilatlarini va hislatlarini shakllantirishning

¹ Ishmuxammedov R.J., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T., 2010. – B.9.

psdagogik tashxisi sifatida xizmat qiladi. Yana bir manba – o‘quv-tarbiyaviy muassasa ma’lum muddatga belgilagan ishlarining umumiy yo‘nalishidir. Mazkur manbalarning mushtarak holati tarbiyaviy ishlarni hayotbaxsh kuch bilan to‘ldiradi, ularning dolzarb ekanligini va muayyan maqsadga yo‘naltirilganligini aniq belgilab beradi.

Asosiy tarbiyaviy maqsad (ko‘pincha, axloqiy tarbiya maqsadi) anik ishlarga oid vazifalarni belgilab beradi. Har bir ishda asosiy g‘oya ajralib turadi va u tarbiya umumiy yo‘nalishining (aqliy, jismoniy, mehnat tarbiyasi va b.) biri bilan mos keladi.

Maksadni ko‘zlash bosqichida tarbiyachining vazifasi – ijtimoiy vaziyatni baholash, o‘zining tarbiyaviy faoliyatini asosiy maqsadga bo‘ysundirish, tarbiyalanuvchilarning kelajakda muayyan tarbiyaviy ta’sirlarni kabul qilishga tayyorlik darajasiga tashxis ko‘yishdagi iboratdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda quyidagi uslubiy tavsiyalarga amal qilinishi lozim:

1. Tarbiyaviy ishlarning aniq vazifalarini chukur anglash uning samaradorligini oshirishning zarur shartidir. Mazkur vazifalar mahorat bilan talqin etilgan va tarbiyalanuvchilarga etkazilgan bo‘lishi kerak. Tarbiyaviy ish tashkilotchilari tarbiyalanuvchilarga o‘z nuktai nazarlarini majburan o‘tkazmasliklari kerak: tarbiyalanuvchilarni zarur qarorlari qabul qilishga, go‘yo o‘z qarorlari sifatida kabul kilinadigandek ishontirish zarur.

2. Har qanday tarbiyaviy ish ishchan va majmuaviy yo‘nalish asosida loyihalashtiriladi. Birinchi yo‘nalish, yuqorida ta’kidlanganimizdek tarbiyalanuvchilarning jonli, ijodiy, qizikuvchan faoliyatini talab etadi va zarurat tug‘ilganda, tirishqoqlikni, harakatchan ishlarni tanlashga yo‘naltiradi. Ikkinchisi esa, tarbiyachiga bir vazifadan har tomonlama samara olishga imkon beradi.

3. Tarbiyaviy ishlar jarayonida hal qilinishi lozim bo‘lgan barcha vazifalar turli ahamiyatga ega bo‘lishiga intilish shart emas, chunki tarbiya tizimini birdaniga bir necha mezonlar orqali optimallashtirib

(muqobillashtirib) bo'lmaydi. Tarbiyaviy ishda, xar qanday ishdagi kabi bosh vazifa ajratib olinadi va shu orqali qolgan vazifalar hal etiladi.

4. Tarbiyaviy ishlar mazmunini uning vazifalari va amalga oshirish sharoitlari bilan bog'liq holda belgilab olish nihoyatda muhimdir! Material tanlanayotganda, u tarbiyalanuvchilarning tarbiyasiga ijobiy ta'sir etish tomonlariga e'tiborni karatish lozim. Tarbiyaviy ishlarda turli xatolarga yo'l qo'ymaslik uchun tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning karashlarini va kiziqishlarini inobatga olgan holda ularni rivojlantirishi, shuningdek, ularga tayanib ish olib borishi kerak.

5. Maqsadga muvofiq metod va vositalar tarbiyaviy ishlarning har bir bosqichi uchun alohida loyihalanadi. Bunda uslublarning imkon kadar faollik, tashabbuskorlik, mustakillik tamoyillariiii ta'minlanishi nazarda tutilishi lozim. Sustlik tarbiyaviy ishlarning asosiy dushmanidir. SHu bois, tarbiyalanuvchilarning xulqi kuzatilsa, nimani o'zgartirish zarurligini ularning o'zlari aytadilar.

6. Tarbiyaviy ishlarni tayyorlashda tashkillashtirishning yuqori darajadagi aniqligiga erishishga harakat qilish lozim. Har qanday tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilar uchun "tashkilotchilik maktabi"ga aylanishi kerak. Tayyorgarlik tashabbuskorlik, talabchanlik, kirishimliilik, majburiyatlarni taqsimlash maxorati, vaziyatlarni tezda baxolash kabi fazilatlarni tarbiyalaydi, Ishni tayyorlash va o'tkazish jamoani jiplashtirishning to'g'ri yo'lidir!

7. Tarbiyaviy ishlar nusxa ko'chirishni yoqtirmaydi. O'zgaruvchanlik va harakat doirasining kengligi tarbiyaviy ishlarning farqlovchn belgilaridir. Guruhlarning, ayrim tarbiyalanuvchilarning bir-biriga jipssligidan keng foydalanishga intilish yaxshi natija beradi. Tarbiyaviy ishlarni loyihalash chog'ida, bir guruhda muvaffaqiyat keltirgan tajriba ikkinchisida aynan shunday natijani bermasligi mumkinligini esda tutish kerak.

8. Tarbiyaviy ishlar turli-tuman bo'lishi kerak. Tarbiyalanuvchilar yorqin ishlarni uzoq eslab yuradilar, shu bois bunday ishlarni takrorlash maqsadga muvofiq emas, chunki u ahamiyatini yo'qotishi mumkin. Tarbiyaviy ishlarni har doim yangisini topish qiyin, ammo ularni topishga harakat qilish zarur. Tarbiyaviy ishlar zahirasida ko'plab qiziqarli tadqiqotlar mavjud va bu takrorlamaslikni, aksincha, aniq sharoitlar bilan muvofiklashtirgan holda o'quvchini rivojlantirishni kafolatlaydn.

9. Tarbiyaviy ishlar his-tuyg'ularning kudratli katalizatori kabi loyihalashtiriladi. Ma'lumki, hayajonga tushgan kishi nihoyatda ta'sirchan bo'ladi. Har bir tarbiyaviy ishda tarbiyalanuvchiga yaqin, hamohang bo'lgan jihatlarni topish va unda ijobiy xislatlarni rivojlantirish, mustahkam xayot tarzini shakllantirish, tarbiyaviy ishlar madaniyatini oshirishshing muhim yo'llaridan biri bo'lgan o'rab turgan dunyo haqiqatini to'g'ri tushunishga yordam beradigan kilib etkazish kerak.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bosqichi maksadni ko'zlash bosqichidan keyin boshlanadi va undan faqat nazariy jihatdan farkanadi, ammo amaliy jihatdan bu ajralmas jarayondir. Bu bosqichda tarbiyachilar oldida: tarbiyalanuvchilar bilan birga faoliyat yo'nalishining barcha qismlarini aniqlash, ishtirokchilar orasida majburiyatlarni taqsimlash, ularni qanday qilib bajarish lozimligini ko'rsatish kabi muhim vazifalar ham turadi.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda tarbiyalanuvchilarning tayyorgarlik darajasiga tayanish, ularning yosh va shaxsiy xususiyatlarini imkon darajasida kengroq qamrash lozim. CHunki, ishning favqulodda murakkabligi tarbiyachi niyatining o'kuvchilar tomonidan anglab etilmasligiga, ishning nega va nima uchun bajarilishi haqidagi noaniq tasavvur esa, tarbiyaviy ishni quruq rasmiyatchilikka aylantiradi. Keyingi ishga kiziqtirish engil kechmaydi.

2. Tarbiyaviy ish – jamoatchilik ishi. Tarbiyalanuvchilarga reja tuzishning nihoyatda mas'uliyatli mashg'ulot ekanligini, tarbiyalanuvchi ishlayotgan har bir bo'limning boshqa bo'limlar bilan albatta bog'liqligini va bir-birini takozo

etishini his qilishiga imkoniyat bering. Rejalashtirish, albatga, jamoaviy xarakter kasb etishi zarur.

3. Rejalashtirishning tarmoqli uslubiyoti, ko'rgazmali, oson o'kiladigan va tushunarli chizma rejalar tuzish uslubiyotlari bilan tanishing. Tarbiyalanuvchilar bilan ularni o'rganing, ularni mehnatning boshqa turlarini rejalashtirishda tarmoqli chizmani qo'llashga o'rgating.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy qoidalari:

- bajarilishi lozim bo'lgan ishlarning maqsadini anik belgilagan harakatni boshidan oxirigacha yaxlit tasavvur qilish (nimaga erishish kerak?);

- qo'l ostidagi har bir kishi uchun anik vazifalarni belgilash (qanday harakatlar vositasida erishish mumkin?);

- kutilayotgan ish uchun barcha zaruriy narsalarni tayyorlash (nimalar yordamida erishish mumkin?);

- natijalarni aniqlash uchun muayyan mezonlarni belgilash (erishilgan miqdor kancha?);

- javobgarlik, uning egasi va hisobot vaktini taqsimlash (maksadga erishilganlikni nima bilan rag'batlantirish mumkin?);

- tashkiliy tizimni uyushtirish vositasi sifatida ijrochilarga yo'l-yo'riq ko'rsatish (qanday kilib erishish mumkin?).

Tarbiyaviy ishlarni uyushtirishda ishtirok etish shaxsning muhim xislatlarini tarbiyalaydi.

Mazkur bosqichda quyidagi tavsiyalarga amalga oshirish lozim:

- tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ishtirok etayotgan xar tarbiyalanuvchining hukuq va majburiyatlarini anik belgilab berish lozim;

- har bir ishtirokchiga uning imkoniyatlariga va xohishiga mos keluvchi bitta vazifa ajrating. Topshiriklarni majburlamaslik lozim. Tarbiyaviy ishda ishtirok etish ixtiyoriy ekanligiga asoslanish darkor;

- tarbiyalanuvchilarning tashkilotchilik qobiliyatiga ega emasligini hisobga olish kerak. Tarbiyachiga tushunarli va engil bo'lgan ish tarbiyalanuvchi

uchun ham har doim shunchaki bo‘lmasligi mumkin. “Engildan – murakkabga” qoidasiga amal kiling. Tarbiyalanuvchilarni muvaffaqiyat qozonishiga bo‘lgan ishonchini qo‘llab-quvvatlang, yaxshi natija bilan tugashiga ishonch uyg‘otish lozim.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda boshqaruv muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish bosqichida tarbiyachining mas‘uliyati muhimdir. Birinchidan, dasturda ko‘zda tutilgan ishlarni tayyorlangan stsenariy asosida borishiga erishiladi, unga tuzatishlar kiritadi, dispetcherlik vazifasini amalga oshiradi va jarayonni kuzatib boradi. Ikkinchidan, tarbiyachi butun jamoa va ayrim tarbiyalanuvchilarni kuzatib borgan holda, ularda muayyan fazilatlarni rivojlantiradi, bu fazilatlarning shakllanganli apajasini aniqlashga imkon beradi va tarbiya soxasida kilinadigan glarning strategiyasini belgilaydi. Uchinchidan, tarbiyachi tashkiliy masalalarning anik xal etilishini kuzatib boradi.

Umuman, tarbiyaning bu bosqichdagi boshqaruv faoliyati oddiy dars mobaynidagi ayni shunday faoliyatdan murakkabroqligi bilan farq qiladi. Bu murakkablik tarbiyaviy ishni boshqarishda hisobga olish, nazorat kilish va ko‘plab omillarga tuzatishlar kiritish lozimligida namoyon bo‘ladi.

<p>O‘quvchilarni o‘rganish diagnostikasi</p>

Zamonaviy pedagogika fanida ta‘lim va tarbiya jarayonini yaxlit tizim deb qaralib, bunda ushbu tizimning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan elementlari sifatida maqsadlar (ta‘limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi), mazmun, ish faoliyatining metod va shakllari, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi bilan birga tarbiyaning shu kabi boshqa ob‘ektlari ham kiradi.

Tarbiyaga innovatsion yondashuv tarbiyalanuvchilarga ta‘lim berish va ularni tarbiyalash jarayonini texnologiyalashtirishni, ya‘ni ta‘limning har bir bosqichini qanday tashkil qilish, maqsad, olinadigan natijani – tarbiyalanuvchilarda shakllanadigan bilim, ko‘nikma va malakalarni oldindan rejalashtirish va maqsadga erishishni tushunishimiz mumkin.

Ta'lim jarayonida har bir o'qituvchi-pedagogning faoliyatiga texnologik nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, bu xarakterlar algoritmini ajratib olishimiz mumkin bo'ladi, ya'ni:

- 1) tarbiyalanuvchilarni o'rganish va ularni tarbiyalash maqsadini aniqlash;
- 2) tarbiyalanuvchilarni tarbiyalashning maqsad va vazifalarini aniqlash;
- 3) tarbiyaviy tadbirlarni bosqichma-bosqich rejalashtirish.
- 4) rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish;
- 5) bajarilgan ish natijalarini tahlil qilish hamda baholash;
- 6) qo'yilgan maqsadga erishilgan bo'lsa, yangi vazifalarni belgilash hamda ularni amalga oshirishga kirishish.

Albatta ko'pchilik pedagoglar aynan mana shu algoritm asosida faoliyat yuritadilar. Ammo o'quv yili o'rtasiga kelib "Tarbiyalanuvchilar bilan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni endi qaysi yo'nalishda olib borish kerak hamda bu ishda nimaga ko'proq urg'u berish zarur?" degan savol tug'iladi. Bu vaqtda, asosan, darsdan tashqari tadbirlar, ekskursiyalar, kechalar uyushtirish haqida ko'proq qayg'urib, tarbiyalanuvchilarimiz qanday edilar-u, qanday bo'ldilar, ularni qanday bo'lishlarini biz hohlar edik. Ba'zi o'qituvchilarning fikriga ko'ra, tarbiyalanuvchilarni deyarli har kuni ko'rish, ular bilan muloqot qilishning o'zi tarbiyachiga tarbiyalanuvchini yaxshi tarbiyalashi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni bermaydi.

Ko'p hollarda o'qituvchilarga, tarbiyalanuvchilar bilan ularning munosabatlari yaxshidek tuyulib, hamma narsa metodika nuqtai nazardan to'g'ri amalga oshirayotganidek tuyuladi. SHu bilan birga tarbiya jarayonidagi kamchiliklar va nuqsonlar o'qituvchilarning o'z tarbiyalanuvchilarini etarli darajada yaxshi bilmaganliklari sababli sodir bo'ladi.

Bunda "tarbiyalanuvchilarni tarbiyalanganligini bilish" deganda nimani tushunish kerak? Tarbiyalanuvchilarni tarbiyalanganligini bilish nima uchun zarur? Tarbiyalanuvchilarni tarbiyalanganligini bilish o'qituvchiga va jamiyatga nima berishi mumkin?

Ushbu masalaga nazariy jihatdan yondashadigan bo‘lsak, “tashxis” deganda tibbiyotda avvallari “diagnoz” deb atalib, inson salomatligi holatiga nisbatan, unda mavjud bo‘lgan kasallik maxsus tadqiqot asosida beriladigan tibbiyot xulosasi tushunilar edi.

Hozirgi kunda “tashhis” (“diagnostika”) tushunchasi bizga ancha tanish bo‘lib qoldi. Biz bu so‘zni vrach ko‘rigiga borganimizda davolashdan oldin bo‘ladigan muolaja aynan tashxis ekanligini tushunamiz. Bundan tashqari, ishlab chiqarishda chilangarlar, avtoulavlarning ustalari ham mashina yoki mexanizmlarni ta’mirlashdan oldin tashhis ishlarini amalga oshiradilar.

Diagnostika so‘zi (yunon. «dia» - shaffof va «gnosis» - bilim) – o‘rganilayotgan ob‘ekt yoki jarayonga oid kutilayotgan ma’lumotni oldindan olishning umumiy yo‘llari ma’nosini beradi. Tashxis (diagnostika) deganda organizmning, mashinaning yoki har qanday murakkab tizimning ishlashini o‘rganishga aytiladi. Noto‘g‘ri qo‘yilgan tashxis nafaqat mutaxassisning barcha harakatlarining bekor ketishiga sabab bo‘ladi, balki mavjud muammoni bartaraf qilish imkoniyatini yo‘qqa chiqarib, boshqa, yanada og‘irroq muammoni yuzaga keltirishi mumkin.

Tarbiyalanuvchilarda ijobiy fazilatlarni shakllantirishni tashxis qilish hamda korrektsiya qilish (tuzatish) jarayonlari quyidagi tartibda amalga oshirilishi mumkin:

- 1) yoshlarning tarbiyalanganligini, ya’ni ulardagi fazilatlarning shakllanganlik darajalarini tashxis metodlari yordamida aniqlash;
- 2) ma’lum vaqt davomida tarbiyalanuvchilarda zarur fazilatlarning shakllanganlik dinamikasini o‘rganish;
- 3) olingan tashxis natijalariga asosan tarbiyalanuvchilar uchun tarbiyaviy tadbirlarni samarali tashkil qilishga oid tavsiyalar tayyorlash;
- 4) tarbiyalanuvchilar bilan, pedagogik korrektsiya shakl va metodlaridan foydalangan holda, tarbiyaviy tadbirlar rejasini tuzish va o‘tkazish;
- 5) tarbiyaviy tadbirlar ta’sirida sodir bo‘lgan o‘zgarishlarni qayta tashxis qilish va fazilatlarning rivojlanish istiqbolini aniqlash;

- 6) yanada rivojlantirish maqsadida, iqtidorli tarbiyalanuvchilarni aniqlash;
- 7) doimiy ravishda tarbiyachi nazoratiga olinishi kerak bo'lgan, "xatarli guruh"ga kiruvchi tarbiyalanuvchilarni aniqlash.

Pedagogik tashxisning mazmuni – ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini tarbiyalanuvchilarning ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik darajalarining hamda o'qituvchilarning kasbiy mahorati darajalarini o'zgarishi asosida aniqlanadi. Pedagogik tashxisning mazmunini uning predmeti ham belgilaydi, ya'ni tarbiyaning maqsad va vazifalari asosida kimni tarbiyalash; uni qanday tarbiyaviy vaziyatlarda tarbiyalash; bunday vaziyatlarda kim nima qilishi va qanday vazifalarni bajarishi kerak; tarbiyachi qanday metod, vosita va usullar orqali tarbiyalanuvchilarga ta'sir qilishi kerak.

Tarbiyalanuvchilarning tarbiyalanganligini tashxis qilish ta'lim va tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Ba'zi pedagog-o'qituvchilar o'z tarbiyalanuvchilarini o'rganishlari uchun hech qanday maxsus tadqiqotlarning keragi yo'q, deb hisoblaydilar. Biroq masalaga bunday yondashish o'qituvchilarga o'z tarbiyalanuvchilari to'g'risida faqatgina yuzaki ma'lumotlarga ega bo'lishlarini ta'minlashi mumkin.

Aksariyat hollarda tarbiyachilar o'z tarbiyalanuvchilariga ularda ilgari shakllanib qolgan fikrlar hamda sodir bo'lgan voqealar asosida baho beradilar, tavsiflaydilar. Ba'zi hollarda ularning ba'zilarini nohaq ravishda "tarbiyasi qiyin" tarbiyalanuvchilar qatoriga kiritib qo'yishlari ham mumkin.

Shaxs jamiyatda yashaydi va rivojlanadi. SHu bois tarbiyalanuvchining tarbiyalanganligini tashxis qilishda nafaqat tarbiyalanuvchining o'zini, balki uning yaqin ijtimoiy muhitini ham hisobga olish zarur bo'ladi.

Pedagogik tashxis ob'ekti – tarbiyalanuvchi shaxsi bo'lib, u umumiy va individual ko'rsatkichlarga (parametrlariga) ega.

Fazilatlari bir hil shakllangan odamlar mavjud emas, shu sababli tashxis qilishda shaxs ma'naviy dunyoqarashining butun murakkabligini hisobga olish zarur. Bola maktabga kelgan vaqtidayoq o'z individual xususiyatlariga ega bo'ladi, aks holda pedagogik tashxis o'z ma'no va mazmunini yo'qotgan bo'lar edi.

Ammo, pedagogik tashxisda tarbiyalanuvchilarni bir-biridan farq qiluvchi aynan shu individuallik o'rganiladi, deb hisoblash ham noto'g'ri bo'ladi. Chunki har bir o'ziga hoslik bu inson psixikasidagi oddiy xususiyatlarning takrorlanmas kombinatsiyasidir.

“Har bir konkret tarbiyalanuvchida nimani tashxis qilish kerak?” degan savolga javob berish uchun barcha tarbiyalanuvchilarning ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik mezonlarini aniqlab olish kerak. Ana shunday mezon sifatida barkamol shaxs modelini olish mumkin. Chunki bu modelga asosan inson ahloqiy, jismoniy, aqliy, mehnat va estetik tarbiyalanganlikning o'zaro uyg'un munosabati jarayonida shakllanadi.

Biroq tarbiya bu hamisha ham rivojlanish degani emas. Tarbiyaning turli tarkibiy qismlari – bu shakllanayotgan shaxsga nisbatan turli pedagogik ta'sir yo'llaridir. Ularning birgalikdagi ta'siri shaxsni barkamol inson bo'lib etishishini ta'minlaydimi, yoki yo'qmi – bu haqda aniq biror narsa deyish birmuncha mushkul, chunki bir xil aqliy, jismoniy, estetik, ahloqiy shakllangan insonlar mavjud emas.

Har bir insonning qobiliyatlari turlicha bo'lib, kimdir mehnatsevarlik jihatidan tezroq rivojlansa, boshqa birov – axloqiy-estetik tomondan ulkan muvaffaqiyatlarga erishishi mumkin. Pedagogik tashxisning mohiyati – tarbiyalanuvchilardagi aynan mana shu iqtidorni aniqlab, ularni komil inson bo'lishlari uchun yordam berishdan iborat.

Ko'pchilik tashxis metodikalarida o'qitish sifati “pedagogik faoliyat samaradorligi mezoni” bilan belgilanadi. Bunda uning mazmuni, yo'nalganligi, tarbiyaviy ta'sirning sifati nazarda tutiladi.

?	NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR
----------	--

1. Tarbiyaviy ish deganda nimani tushunasiz?
2. Tarbiyachining pedagogik mahorati nimalarda namoyon bo'ladi?

3. O'quvchilarni jamoaviy ishga jalb etishning o'ziga xosliklarini bayon eting.

4. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda nimalarga e'tibor qaratish zarur?

5. Tarbiyaviy ishlarni tashxis qilishdagi tarbiyachining mahoratini tushuntirib bering.

!	MUSTAQIL O'QISH UCHUN ADABIYOTLAR
----------	--

1. Polyakov S.D. Texnologii vospitaniya. – M.: VLADOS, 2002.

2. Selevko G.K. Pedagogicheskie texnologii na osnove didakticheskogo i metodicheskogo usovershenstvovaniya. – M.: NII shkolnix texnologiy, 2005.

3. YUksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning tarbiya texnologiyasi. – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2012.

4. Ishmuxammedov R.J., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T., 2010.

5. Yuzlikaeva E.R. Diagnosticheskaya deyatelnost uchitelya v sovremennoy pedagogicheskoy teorii i praktike ego raboty. Monografiya. – T.: Fan va texnologiya, 2009.

6. Skakun V.A. Osnovy pedagogicheskogo masterstva. Ucheb. posobie. – M.: FORUM: INFRA-M, 2010.

XI BOB. O'QITUVCHI MEHNATINI ILMIY TASHKIL ETISH

<i>Tayanch tushunchalar:</i>

kasbiy faoliyat, kasbiy shakllanish, pedagogik mutaxassislik, kasbiy ijtimoiylashuv, pedagogik mehnat, qonun, tamoyil.

Kasbiy yetuklik va pedagogning o'z -o'zini rivojlantirisi
--

Kasbiy yetuklik – kasbiy faoliyatdagi vazifalarni bajarishdagi yuqori darajadagi tayyorgarlikni ifoda etsa, professional deganda, o'z kasbiga to'la moslashgan va

mehnatning psixologik vositalariga ega bo'lgan inson tushuniladi¹.

Pedagogik mutaxassislik – mazkur kasb doirasidagi, ta'lim natijasida egallangan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini tavsif etuvchi, hamda ularning qo'yilishi va o'zlashtirayotgan malakasiga muvofiq muayyan kasbiy-pedagogik vazifalarni hal etilishini ta'minlovchi faoliyat turi.

Pedagogik mutaxassislik – pedagogik ixtisos doirasidagi muayyan faoliyat turi. U aniq mehnat predmeti va mutaxassisning aniq funksiyasi bilan bog'liq.

Pedagogik malaka – mutaxassisning ma'lum turdagi vazifani hal etishdagi imkoniyatlarini ifodalovchi kasbiy-pedagogik tayyorlanganlik darajasi va ko'rinishi².

Kasbiy etuklik yaxlit tizim sifatida bir qancha tarkibiy qismlarni o'zida uyg'unlashtiradi. I.P.Podlasiyning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifidan kelib chiqib, biz pedagogik ta'limdagi kasbiy etuklik (professionallashuv), ijtimoiylashuv, insonparvarlashuv va madaniy ijodkorlikning zamonaviy yo'nalishlariga muvofiq keluvchi quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- pedagogik madaniyat;
- pedagog ijodkorligi;
- pedagogik aql-idrok;
- kasbiy chuqur bilimga egalik;
- individual faoliyat uslubi;
- ijodiy tashabbusning rivojlanishi;
- individual faoliyat;
- insonparvarlikka yo'naltirilganlik;
- ijtimoiy faollik.

O'qituvchining kasbiy mustaqil ta'lim olishi – pedagogning ko'p qirrali shaxsiy va kasbiy ahamiyatga ega mustaqil bilish faoliyati bo'lib, o'zida

¹ Pedagogika. Bolshaya sovremennaya ensiklopediya. – Minsk: Sovremennoye slovo, 2005. – S.181.

² Slastyonin V.A., Isayev I.F., Mishenko A.I., Shiyonov Y.N. Pedagogika. – M.: Shkolnaya pressa, 2005. – S.20.

umumta'limiy, biror fanga doir, psixologik-pedagogik va metodik bilimlarini rivojlantirishni aks ettiradi.

Mustaqil ta'lim olish quyidagi funktsiyalarni bajaradi: 1) ekstensiv – yangi bilimlarni egallash; 2) yo'nalganlik – jamiyatda o'z o'rnini topish; 3) o'z-o'zini rivojlantirish; 5) metodologik; 6) kommunikativ; 7) ijodkorlik; 8) psixoterapevtik; 10) gerontologik.

Kasbiy etuklikka erishish shart-sharoitlari:

- 1) umumiy qobiliyatlarni rivojlantirish;
- 2) axloqiy tarbiyalanganlik;
- 3) kasbga shaxsiy munosabat;
- 4) o'zining shaxsiy kasbiy faoliyatini tushunish;
- 5) yaxlit hayotiy shaxsiy tajriba;
- 6) mutaxassis shaxsini shakllantirishning o'ziga xosliklari;
- 7) kasbiy faoliyat maqsad va metodlari;
- 8) metodologik ustanovka va kasbiy fikrlash me'yorlari.

Mustaqil bilim olish sabablarining rivojlanishi sub'ektni faolikka undaydi va shu bilan birga uning oldiga – mustaqil bilim olish qanday bo'lishi kerak degan savolni qo'yadi. Mustaqil o'qish pedagogik texnologiyaga nisbatan jiddiy talablarni qo'yadi. O'qituvchi va o'quvchi hamkorligidagi faoliyatning yakuni oldindan aniq bo'lgan o'qitish jarayonidan farqli ravishda mustaqil bilim olishda sub'ekt aniq bo'lmagan va oldindan rejalashtirilmagan natijani qayd etishi kerak, ya'ni bilim, malaka va ko'nikmalarning aniq hajmini o'zlashtirishi kerak.

Mustaqil bilim olish texnologiyasi va mustaqil bilim olish sabablari bir-biri bilan bog'liqdir: aniq natijaga erisha olishiga ishonmaslik o'quvchini mustaqil bilim olishdan har qanday boshqa sabablardan ko'ra ko'proq ko'nglini sovutadi. Mustaqil bilim olish texnologiyasini yaratish bir necha alohida muammolarni hal etishni ko'zda tutadi. Ular orasida muntazam bilim olishning maqsadini qo'yish muammosi alohida ajralib turadi. Agarda ta'lim olish umumiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilsa, mustaqil bilim olishning maqsadi esa – kasbiy shakllanish yoki kasbiy malakasini rivojlantirish, o'stirish hisoblanadi.

Motivatsion xislatlar insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo'lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi. Motivatsion xislatlarning salmoqli qismini rag'batlantiruvchi g'oyalar tashkil etadi. U inson hayotining muayyan bosqichida shakllanadi va yashaydigan joy bilan bog'liq bo'ladi.

Intellektual salohiyat quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- fikrlash turlari (ijodiy, nazariy va amaliy bilish kabilar);
- fikrlash metodi (obrazli va ko'rgazmali fikrlash, fikrning asoslanganligi);
- intellektual sifatlar (zehnlilik, moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, aqliy (fikriy) harakat qila olish va hokazolar);
- bilish jarayonlari (diqqat, tasavvur, xotira, idrok), fikrlash jarayonlari (tahlil, sintez, tizimlashtirish, rasmiylashtirish, aniqlashtirish, talqin qilish va boshqalar), bilish ko'nikmalari (masalani qo'ya olish, uni tahlil qilib muammoni shakllantirish, farazni olg'a surish, uni asoslash, xulosalar chiqarish, bilimlarni qo'llay olish va hokazolar);
- bilimlarni o'zlashtirish ko'nikmalari (asosiy bilimni ajratib olish, rejalashtirish, maqsadni belgilash, bir maromda o'qish va yoza olish, asosiy o'rinlarni qayd etish (konspektlashtirish) va boshqalar);
- fanlardan tashqari o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalar (axloq va umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlari, hayotiy qarashlari va hokazolar);
- fanlar borasidagi gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, matematik, tabiiy-ilmiy, umumkasbiy va maxsus bilim, ko'nikma va malakalarining yaxlit tizimini egallaganlik.

Irodaviy sifatlar maqsadning ongli ravishda belgilanishi bilan tavsiflanadi. Irodali insonga maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to'siqlarni, jismoniy va aqliy zo'riqishlarni engi olishlik, o'zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari xosdir.

Hissiy sifatlar nafaqat hissiyotlar balki o‘z-o‘zini baholash sifatlari bilan ham tavsiflanadi. SHu sababli pedagogik maqsadlarni belgilashda hissiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishga e‘tibor berish juda muhim ahamiyat kasb etadi, ya‘ni:

– o‘z hissiyotlarini boshqarishning zaruriy malakalarini shakllantirishni e‘tiborga olish;

– o‘zining aniq hislari (qahr, g‘azab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, mag‘rurlik, qo‘rqish, ko‘ngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishga o‘rgatish;

– o‘z hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishga o‘rgatish.

Amaliy ko‘nikmalar o‘zida psixologik, pedagogik, metodik va texnik-texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi ko‘nikmalarini mujassamlashtiradi.

O‘z-o‘zini boshqara olishi maqsadlarni va ularga erishish vositalarini tanlashdagi erkinlik; vijdonlilik, o‘z faoliyatiga tanqidiy yondashuv, harakatlarning keng qamrovliligi va anglanganligi, o‘z xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borish, kelajakka ishonch; o‘z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turish va boshqara olish kabilar bilan tavsiflanadi¹.

Kasbiy shakllanishga ta‘sir etuvchi ijobiy omillar:

- 1) kasbiy faoliyatning o‘zi;
- 2) kasbga kirib borish usuli;
- 3) kasbiy faoliyat yuritish davomiyligi (katta ish stajiga ega bo‘lish kasbiy etuklik haqida fikr yuritishga to‘liq imkon bermaydi, stereotiplar rivojlanishga to‘sqinlik qiladi).

Kasbiy shakllanishga ta‘sir etuvchi salbiy omillar:

- 1) o‘z-o‘zini to‘liq namoyon eta olmaslik;
- 2) o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erisha olmaslik;
- 3) istiqbolga yo‘nalmaganlik.

¹ Muslimov N.A. Kasb ta‘limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T., 2007.

**O'qituvchi mehnatini ilmiy
tashkil etish qonunlari va
tamoyillari**

Pedagogik mehnat – mehnat turlaridan biri bo'lib, unda o'qituvchi va o'quvchilar, moddiy va ma'naviy vositalar, mehnat shart-sharoitlari faol o'zaro harakatda bo'ladi. Qachonki, pedagogik faoliyat fan va amaliyotning zamonaviy yutuqlariga, mehnat jarayonini har tomonlama metodologik tahlil etish, barcha omillardan majmuaviy foydalanishga asoslansa, u holda uni ilmiy tashkil etilgan mehnat deb atash mumkin. O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishga pedagogikaning alohida sohasi sifatida qaraladi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish qonunlariga quyidagilar kiradi:

- 1) vaqtni maksimal ravishda tejash va undan samarali foydalanish;
- 2) ijobiy mehnat sharoitlari va dam olishni tashkil etish hamda samarali foydalanish;
- 3) mehnat jarayoni barcha ishtirokchilarining salomatligi va har tomonlama rivojlanishi haqida qayg'urish.

O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish tamoyillari sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin:

- 1) optimallashtirish – o'quvchilarning o'quv-tarbiya ishlari uchun ijobiy shart-sharoitlarni yaratish;
- 2) insonparvarlik tamoyili – pedagog va o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi hodisalarni bartaraf etish;
- 3) estetizatsiyalash tamoyili – ishchanlik qobiliyatini oshiruvchi badiiy unsurlarni kiritish;
- 4) tejamkorlik – o'quv mashg'ulotlarini oqilona tashkil etish;
- 5) individuallashtirish tamoyili – o'quvchilarga tabaqalashtirilgan tarzda yondashuv;
- 6) jamoaviylik tamoyili – alohida xodim va pedagogik jamo mehnatini uyg'unlashtirish;
- 7) nazariy va amaliy ta'limni optimal uyg'unlashtirish tamoyili – qisqa muddatda o'quvchilarning chuqur va mustahkam bilim olishlarini ta'minlash;

8) kadrlarni oqilona tanlash, ularning malakasini tizimli tarzda oshirib borish tamoyili;

9) pedagogik fanlar rivojini hisobga olgan holda o'quv-tarbiya jarayonini rejalashtirish va tizimli yo'lga qo'yish.

?	NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR
----------	--

1. Pedagog uchun mustaqil bilim olish qanday ahamiyatga ega?
2. Kasbiy yetuklik deganda nimani tushunasiz?
3. Kasbiy etuklikni belgilab beruvchi sifatlarga nimalar kiradi?
4. Kasbiy-ta'limiy strategiyaga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
5. Siz yaqindan bilandagi o'qituvchilarning hayotiy yo'lini tahlil eting. Ularning kasbiy etukligiga quyidagi omillardan qaysilari ko'proq ta'sir ko'rsatgan: iste'dod, tasodif yoki o'z-o'zini tashkillashtirishga qobiliyat?
6. O'qituvchining ilmiy mehnatini tashkil etish qonun va tamoyillarini tavsiflang.

!	MUSTAQIL O'QISH UCHUN ADABIYOTLAR
----------	--

1. Egamberdieva N.M. Madaniy-insonparvarlik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2009. – 135 b.
2. Egamberdieva N.M. Teoriya i praktika sotsializatsii i professionalizatsii budushix pedagogov v VUZe. Monografiya.-Kazan: Shkola, 2009.-112s.
3. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. –Toshkent: Fan, 2004.
4. Abdullina O.A. Obщepedagogicheskaya podgotovka uchitelya v sisteme visshogo pedagogicheskogo obrazovaniya. – M., 2000.
5. Batyshev A.S. Prakticheskaya pedagogika dlya nachinayushogo prepodavatelya. – M., 2003.

ASOSIY TUSHUNCHALARNING IZOHLI LUG'ATI

Avtokratlik – hokimlik, kishining buyruqbozlik, ko'rsatmalar berish va jazolash kabi shakllarda boshqalarga (masalan, o'qituvchining talabaga) nodemokratik usullardan foydalangan holda ta'sir etishga moyilligi.

Agressivlik – dushmanlik, boshqalarga, atrofdagilarga zarar etkazish, tajovuz qilish, noqulaylik tug'dirish maqsadini amalga oshiruvchi shaxsning xususiyati.

Dolzarblashtirish – shaxsdagi mavjud bilim, malaka va ko'nikmalarni turli axloqiy shakllar va hissiy holatlarni qayta ishlab chiqish va ularni botiniy holatdan zohiriy harakatlarga aylantirish.

Aksiologiya – qadriyatlar to'g'risidagi falsafiy ta'limot, aksiologik qadriyatlar mohiyati.

Aksiologik yondashuv – insonparvarlik pedagogikasiga xos bo'lgan xususiyat, bunda inson ijtimoiy qadriyat va jamiyat rivojlanishining provard maqsadi sifatida qaraladi. Aksiologik tafakkur o'zaro aloqadagi ham o'zaro harakatdagi dunyo kontseptsiyasiga asoslanadi.

Amaliy tadqiqotlar – pedagogik jarayonning ayrim jihatlarini chuqur o'rganishga qaratilgan ishlar, pedagogik amaliyot qonunlarini ochish.

Anketalashtirish – anketa yordamida ijtimoiy, iqtisodiy, demografik, psixologik pedagogik va boshqa tadqiqotlar uchun dastlabki materiallarni yig'ish jarayoni.

Antropologiya – odamning biologik tabiatini har tomonlama o'rganuvchi fan.

Assimilyatsiya – yangi sharoitda tayyor malaka va ko'nikmalardan jiddiy o'zgarishsiz foydalanish

Autotrening – o'zini-o'zi ishontirish, shaxsning o'zini-o'zi boshqarishga qaratilgan maxsus mashqlar to'plami. Autotreningdan shaxsning o'z ruhiy holati va xulqini boshqarishda foydalaniladi.

Axborotli malaka – ta'lim va tarbiya masalalariga axborotlarni moslashtirish va talqin qilish malakasi.

Axloq – shaxsning jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me'yorlar tizimi, ma'naviy xulq qoidalari, u ijtimoiy ong shakllaridan biridir.

Bayon qilish – o'qituvchi tomonidan o'rganilayotgan material mazmunini izchil so'zlab berish metodi.

Bilish faoliyati – idrok qilish hissi, nazariy fikrlash va amaliy faoliyat birligi.

Boshqarish – tashkil etish, qaror qabul qilishga qaratilgan faoliyat, ob'ektni o'z xizmat vazifasi doirasida nazorat qilish, tartibga solish, ishonchli axborotlar asosida tahlil qilish va yakun yasash.

Burch – muayyan axloqiy majburiyatlarni his qilish, uning zarurligini anglash.

Vazifa – maqsad va uni amalga oshirish bosqichlarining oydinlashtirilishi.

Verbal – ifodali, og'zaki.

Gumanizm – 1) insonning insonga bo'lgan mehri-muhabbati, uning shani,qadrini hurmat qilish, kishi manfaatlari uchun qayg'urish g'oyalari bilan sug'orilgan va kishilar o'rtasidagi tenglik, halollik, insoniy munosabat tamoyillariga asoslangan dunyoqarash; 2) insoniylik va insonparvarlik, insonlarning bunyodkorligiga ishonchi.

Davlat ta'lim standarti – uzluksiz ta'limning muayyan bosqichida shaxs (mutaxassis)ning tayyorgarlik darajasi va mazmuniga qo'yiladigan minimum talablar.

Didaktika – ta'lim va o'qitish nazariyasi hamda o'qitish jarayonida tarbiyalash mazmunini ifodalovchi pedagogikaning tarkibiy qismi.

Dolzarblikni asoslash – ta'lim va tarbiya nazariyasi hamda amaliyotining istiqboldagi taraqqiyoti muammolarini o'z vaqtida o'rganish hamda hal qilish zarurligini ko'rsatish.

Dunyoqarash – shaxsning tafakkur tarzi va yo'nalishini aks ettiruvchi qarashlar, e'tiqod hamda fikr-o'ylar tizimi.

Idrok etish malakasi – boshqa sub’ektning xususiyatlarini – uning muloqoti va muloqotga hozirligini aniqlash uchun zarur bo‘lgan kasbiy – pedagogik malaka.

Ideal – oliy maqsad, biror narsaning namunasi, shaxs, guruhlarning xatti-harakatlari, intilishlari intihosi.

Ijtimoiy idrok etish – kishilar tomonidan ijtimoiy ob’ektlarning idrok etilishi, tushunilishi va baholanishi.

Izohlash, tushuntirish – og’zaki izoh, yoritilishi lozim bo‘lgan turli materiallarni izohlash, isbotlash, tahlil qilish.

Ilmiy muammo (masala) – fan orqali hal qilinadigan asosiy ziddiyatlar.

Ilmiy yangilik – muayyan davrga nisbatan ma’lum bo‘lmagan va pedagogikaga oid adabiyotlarda qayd qilinmagan nazariy, amaliy xulosalar, ta’lim qonuniyatlari, uning tuzilmasi, mexanizmlari mazmuni, tamoyillari va texnologiyalari.

Individuallik – shaxsning betakror biosotsiologik xususiyatlari.

Intellekt – shaxsning turli faoliyat turlarini muvaffaqiyat bilan o‘zlashtirishini belgilaydigan tug‘ma va o‘zlashma barcha aqliy qobiliyatlar to‘plami.

Ishontira olish – axborot oqimining shaxs tomonidan tanqiddan holi, erkin ravishda o‘zlashishiga erishishni ko‘zlagan ruhiy ta’sir etish metodi.

Ishonch hosil qilish – shaxsning muayyan qoida va talablarini ongli ravishda o‘zlashtirish vositasida tarbiyalash metodi. Tegishli ma’lumotlar va argumentlarga asoslanib, shaxsning o‘z hukmi hamda xulosalari to‘g‘riligiga ishonchni yuzaga keltirish jarayoni va natijalari.

Ichki pozitsiya (mavqe) – shaxsning kundalik ehtiyoji bilan uzviy bog‘liq va hayotining muayyan davri faoliyatining asosiy mazmuni va yo‘nalganligini belgilovchi ijtimoiy ko‘rsatkichlari tizimi.

Istiqbolni belgilash malakasi – ijtimoiy va bilish jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish.

Kalokagatiya – go‘zallik, olijanoblik hamda jismoniy va ma’naviy boyliklar uyg‘unligi.

Kasbiy – pedagogik muloqot – pedagog va tarbiyalanuvchining o‘zaro zich ijtimoiy – psixologik aloqasi tizimi bo‘lib, uning mazmuni axborotlar ayriboshlash, tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish, kommunikativ vositalar yordamida o‘zaro munosabatlarini tashkil etish hisoblanadi.

Kasbiy tayyorgarlik – bo‘lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi.

Kasbiy bilimdonlik – pedagogik faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan nazariy va amaliy tayyorlik birligi.

Kibernetika – axborotlar almashish, ularni qayta ishlashni boshqarish haqidagi fan.

Kognitiv – bilish jarayoni.

Kollektiv – jamoa, umumiy maqsad yo‘lida shaxslarning o‘zaro munosabatlari, tashkiliyligi va intilishlari bilan bir-biriga monand turg‘un sotsial (ijtimoiy) guruh.

Kommunikatsiya – kishilarning o‘zaro muloqotlarida axborotlar almashish tavsifi.

Kommunikativ ko‘nikma – muomala qila olish, pedagogik texnika malaka va ko‘nikma tushunchasi.

Kommunikativ faoliyat – pedagogning tarbiyalanuvchilar, boshqa pedagoglar, jamoatchilik vakillari, ota-onalar bilan maqsadga muvofiq o‘rnatgan munosabatlari.

Konstruktiv faoliyat – u o‘zida konstruktiv mazmun (o‘quv materiallarini tanlash va joy-joyiga qo‘yish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va tashkil etish), konstruktiv – operativ (o‘zining va talabaning xatti-harakatlarini rejalashtirish), konstruktiv – material (pedagogik jarayonning o‘quv-material bazasini loyihalashtirish) ni birlashtiradi.

Konflikt – qarama-qarshi qarashlar, fikrlar to‘qnashuvi, jiddiy ziddiyat, qizg‘in bahs.

Kreativlik – betakror qadriyatlar yaratuvchi, nostandart echimlar qabul qiluvchi individning botiniy qobiliyati.

Kuzatish – biror pedagogik hodisa bo'yicha konkret faktik material olish maqsadini ko'zlagan idrok etishning shakli.

Ko'nikma – o'rganish natijasida qo'lga kiritilgan, beixtiyor, avtomatik tarzda bajariladigan harakat. Ko'nikmalar biror harakatni nazoratsiz, avtomatik tarzda bajarish qobiliyatlaridir.

Ko'rsatma – ehtiyojning mavjudligi va ob'ektiv vaziyat hamda uni qondirish bilan bog'liq ravishda oldindan shaxslarning ma'lum faolligini tayyorlash, ularni joylashtirish.

Malaka – shaxsning o'zi egallagan bilimlari asosida ularning yangi sharoitdagi yangiliklar bilan birga, ma'lum bir faoliyatni samarali bajarish qobiliyatidir.

Malaka tavsifnomasi – o'qituvchining nazariy va amaliy bilimlariga qo'yiladigan umumiy talablar.

Maqsad – faoliyat natijasini oldindan fikran belgilash.

Metod – 1) tabiiy va ijtimoiy hayot hodisalarini tadqiq qilish, bilish usuli; 2) harakat qilish usuli, tarzi.

Metodika – biror ishni tashkil qilishda maqsadga muvofiq qo'llanadigan metodlar.

Metodologiya – 1) dunyoni ilmiy bilish metodi haqidagi ta'limot; 2) biror fanda, shu jumladan pedagogikada qo'llaniladigan metodlar.

Motiv – ma'lum ehtiyojlarni qondirish uchun asos bo'ladigan kishining ichki faoliyat mazmuni.

Motivatsiya – shaxsni faol xatti-harakatlarga undovchi sabablar, asoslar to'plami bo'lib, u ayni zamonda kishi xulqini fiziologik va psixologik boshqarishning dinamik jarayonini ham bildiradi, faoliyatning yo'nalishi, faolligi, uyg'unligi hamda turg'unligini belgilaydi.

Muammoli o'qitish - o'quv mashg'ulotini tashkil etish shakli bo'lib, unda pedagog rahbarligida muammoli vaziyat yuzaga keltiriladi va uning hal qilinishida ta'lim oluvchilar faol mustaqil harakat qiladilar.

Muammoli vaziyat - o'quv vaziyati bo'lib, u mashaqqat bilan hal qilinadigan masala tufayli yuzaga keladi.

Muloqotning etakchi tipi – rivojlanishning ma'lum bir davrida atrofdagi kishilar bilan muomalada etakchilik qiladigan muloqot tipi bo'lib, uning natijasida shaxsning asosiy sifatleri shakllanadi.

Nazariy bosqich – tadqiqot ob'ekti to'g'risidagi amaldagi va istiqboldagi tasavvurlar hamda ularga bo'lgan talab o'rtasidagi ziddiyatni engish.

Nazariy tahlil – pedagogik hodisalarning alohida jihatlari, belgilari, xususiyatlari o'ziga xosligini aniqlash va tahlil etish.

Ob'ekt – insonning, sub'ektning bilish predmeti va faoliyati.

Odat – kishining ma'lum e'tiqodlar, qadriyatlar yoki axloqiy me'yorlardan kelib chiqib amalga oshiradigan ongli faoliyati.

Pedagog – tarbiyachi, o'qituvchi, dars beruvchi.

Pedagogika – yosh avlod ta'lim va tarbiyasi haqidagi fan.

Pedagogikada antropologik yondashuv – odam to'g'risidagi barcha fanlar ma'lumotlaridan muntazam foydalanish va pedagogik jarayonni tashkil etish hamda amalga oshirishda ularni hisobga olish.

Pedagogikaning nazariy vazifasi – ilg'or va yangi pedagogik tajribalarni o'rganish.

Pedagogikaning texnologik vazifasi – diagnostik sath – pedagogik hodisalar holatini aniqlash; bashorat qilish sathi – pedagogik faoliyatni eksperimental tadqiq qilish va shu asosda pedagogik voqelikni yaratish modellarini o'rnatish; loyiha sathi- pedagogik faoliyatning nazariy kontseptsiyasi, uning mazmuni va xarakteri asosida ularga muvofiq metodik materiallar (o'quv reja, dastur, darslik va o'quv qo'llanmasi, pedagogik tavsiyanomalar) ishlab chiqish; yaratuvchilik sathi - pedagogik fan yutuqlarini takomillashtirish va qayta rejalashtirish maqsadida ta'lim amaliyotiga tatbiq etish; reflektik tuzatma (korrektirovka) sathi - ilmiy tadqiqotlar natijalarining ta'lim va tarbiya amaliyotiga singib ketishini baholash.

Pedagogik jarayon – ta’lim masalalari, uning taraqqiyotini hal qilishga qaratilgan, maxsus tashkil etilgan pedagog va tarbiyalanuvchilarning maqsadli o‘zaro munosabatlari.

Pedagogik jarayon tamoyillari – pedagogik faoliyatni tashkil etishning asosiy talablari bo‘lib, u pedagogik jarayonning yo‘nalishini ko‘rsatadi va uning qonuniyatlarini ochib beradi.

Pedagogik ixtisoslik – ta’lim natijasi o‘laroq bilim, malaka va ko‘nikmalar majmuidan iborat bir kasbiy guruh doirasidagi faoliyat turi.

Pedagogik ixtisoslashish – pedagogik ixtisoslik doirasidagi faoliyatning bir turi.

Pedagogik malaka – muayyan toifadagi vazifalarni hal qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan mutaxassisning kasbiy pedagogik tayyorgarligi darajasi va turi.

Pedagogik mahorat – pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish (A.S. Makarenko), pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezi.

Pedagogik muloqot – ta’lim oluvchilarning maqsadlari hamda ularning birgalikdagi faoliyatlari mazmunidan kelib chiqadigan o‘zaro aloqalarni o‘rnatish va rivojlantirishni, bir-birini anglash va qo‘llab-quvvatlashni tashkil etishning ko‘p qirrali jarayoni.

Pedagogik takt – bolalar faoliyatining turli doiralarida ular bilan muloqotda bo‘lishning pedagogik tamoyili, o‘lchovi, o‘quvchilar bilan ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda to‘g‘ri muloqotda bo‘la olish malakasi.

Pedagogik texnika – 1) har bir ta’lim oluvchiga va jamoaga pedagogik ta’sir o‘tkazishda samarali qo‘llash uchun zarur bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar majmuasi; 2) har bir ta’lim oluvchi va jamoaning faolligini pedagogik jihatdan ta’minlash uchun zarur bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar.

Pedagogik texnologiya – 1) oldindan loyihalashtirilgan pedagogik jarayonni amaliyotda rejali va bir maromda tatbiq etish yoki pedagogik masalani echishga qaratilgan pedagogning uzluksiz o‘zaro bog‘langan harakatlari tizimidir; 2) ta’lim va tarbiya metodlarining u yoki bu to‘plamini qo‘llash bilan bog‘liq bo‘lgan

pedagogning uzluksiz, o‘zaro shartlangan harakatlari tizimidir; 3) pedagogning yutuqlariga kafolat beradigan aniq ishlab chiqilgan va qat’iy ilmiy loyihalashtirilgan pedagogik harakat; 4) ta’lim shakllarini optimallashtirishga qaratilgan, texnika hamda inson omillari, uning o‘zaro hamkorligi asosida o‘qitish jarayoni va bilimlarni egallash, yaratish, qo‘llash hamda belgilashning tizimli metodidir.

Pedagogik tizim - shaxsni rivojlantirish va yaxlit pedagogik jarayonni birlashtirgan ta’limning o‘zaro bog‘langan tashkiliy tuzilmasi.

Pedagogik faoliyat – ta’lim maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Pedagogning kommunikativ madaniyati – pedagogning kishilar bilan qisqa muddatda muloqot o‘rnata olishi, ular bilan muloqot o‘rnatishga bo‘lgan doimiy intilishi.

Pedagog nuqtai nazari (pozitsiyasi) – pedagogning dunyoga, pedagogik voqelikka va pedagogik jarayonga bo‘lgan intellektual va hissiy munosabati.

Pedagogik haqqoniylik – o‘qituvchinig ob’ektivlik mezoni, uning ma’naviy tayyorgarlik darajasi.

Proektiv malaka – malakaning maxsus turi bo‘lib, kutilgan pedagogik natijalarni konkret ta’lim va tarbiya rejalarida aks ettiradi.

Preskriptiv – me’yoriy.

Psixologiya – 1) shaxsning ob’ektiv borliqni faol aks ettirish jarayonini o‘rganuvchi fan; 2) ma’lum bir faoliyat turining o‘zaro shartlangan psixik jarayonlar to‘plami; 3) psixika, xarakter xususiyati, ko‘ngil xazinasini.

Ratsionalizatsiya – metodlarni yoki biror ish - harakatni takomillashtirish.

Releksatsiya – kuchli hayajon va jismoniy zo‘riqishdan so‘ng engil tortish, tinchlanishning umumiy holati.

Retrospektiv – o‘tmishga murojaat etish.

Refleksiv malaka – pedagogga nisbatan qo‘llanadigan nazorat - baholash faoliyati.

Refleksiya – takrorlash, aks etish, o‘z harakatlari va holatlarini tahlil qilish.

Rivojlanishning ehtimollik nazariyasi – shaxs psixikasi rivojlanishining har bir davrini tasodifiy faktlar yig'indisiga ko'ra belgilashga asoslangan nazariya va u avvalgi rivojlanish davridagi erishilgan sathga nisbatangina bog'liq bo'ladi.

Rol ijro etish – qatnashuvchilarning yakka va guruh bo'lib turli rollarda (sahnada) chiqishi, obrazga kirishi.

Ruhii pedagogik tayyorgarlik – pedagogikaning metodologik asoslari va kategoriyalarini, shaxsning ijtimoiylashuvi va taraqqiyoti qonuniyatlari, ta'lim va tarbiyaning mohiyati, maqsadi va texnologiyalarini bilish.

Suggestiya – uqtirish, to'la ishonch hosil qilish.

Suhbat – kuzatuv chog'ida etarli darajada aniq bo'lmagan zarur axborotni olish uchun qo'llanadigan tadqiqot metodi.

Tadqiqot ob'ekti – ziddiyat va muammoli vaziyat tug'diruvchi, bilishga qaratilgan ilmiy tahlilga muhtoj ob'ekt.

Tadqiqot predmeti – bevosita o'rganilishi lozim bo'lgan va amaliy yoki nazariy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadigan ob'ektning mohiyati, ma'lum bir tomoni, xususiyati.

Takt – misli ko'rilmagan tarzda o'zini tuta bilish.

Ta'lim – 1) shaxsning jismoniy va ma'naviy shakllanishining yagona jarayoni, sotsial etalonlarning ijtimoiy ong sifatida u yoki bu darajada qayd qilingan, tarixan shartlangan ideal timsollarga ongli yo'naltirilgan ijtimoiylashish jarayoni; 2) muayyan bilimlarni egallash g'oyaviy-axloqiy qadr, malaka, ko'nikma, axloq me'yorlariga qaratilgan jamiyat a'zolarining ta'lim va tarbiyasi vazifasini bajaradigan nisbiy mustaqil tizim.

Ta'limning madaniy insonparvarlik vazifasi – kishining hayot to'siqlarini engishga yordam beradigan ma'naviy kuchi, qobiliyati, malakalari, tabiat va ijtimoiy hayotga moslashish vaziyatidagi xarakteri, ma'naviy mas'uliyatining shakllanishi, shaxsiy, kasbiy takomili hamda shaxsning o'zi tomonidan amalga oshirilishini ta'minlovchi imkoniyatlari, shaxsning intellektual, axloqiy erkinlikka, shaxsiy muxtoriyati shuningdek, baxtiga erishish uchun zarur bo'lgan vositalar

shaxsning individual ijodiy taraqqiy etishi va ma'naviy imkoniyatlarining ochilishi uchun sharoitlar yaratishi.

Ta'lim turlari – sokratcha suhbat metodi, an'anaviy ta'lim, izohli-namunali (illyustrativ) ta'lim, bilimlarni mustaqil egallash, dasturlashtirilgan ta'lim, ta'limni algoritmlash jarayoni, differentsiatsiyali, individual ta'lim va boshqalar.

Tarbiya – 1) shaxsning ma'naviy va jismoniy holatiga muntazam va maqsadga muvofiq ta'sir etish; 2) pedagogik jarayonda ta'lim maqsadlarini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati.

Taqlid qilish – biror harakat, qiliq, ahd, fikr va hissiyotni takrorlash, aynan o'zlashtirish.

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining oliy shakli, insonlarni o'rab olgan dunyodagi o'zaro bog'langan narsa va hodisalarni bilish jarayoni, muhim hayotiy jarayonlarni his qilish va muammolarni hal qilish, ma'lum bo'lmagan voqea hodisalarni qidirish, kelajakni ko'ra olish. Tafakkur, tushuncha, hukm, xulosa shakllarida namoyon bo'ladi.

Temperament – 1) shaxsning psixik faoliyati dinamikasining turli jihatlarini bildiradigan turg'un individual xususiyatlarining qonuniy munosabatlari; 2) shaxsning dinamik xususiyatlari: intensivlik, tezlik, temp, psixik jarayonlar va holatlar ritmi.

Faoliyat – 1) ongli maqsad bilan boshqariladigan kishining ichki (ruhiy), tashqi (jismoniy) faolligi; 2) atrof-muhitning kishilar tomonidan maqsadga muvofiq qayta bunyod etilishi.

Faoliyatning etakchi turi – bola hayotining muayyan davridagi psixik rivojlanishini etarli darajada ta'minlovchi hamda keyingi taraqqiyotiga asos bo'luvchi faoliyatdir.

Fundamental – asosiy fundamental

Xayrixohlik – kishilarga ochiq ko'ngilli bo'lish, iltifotli, marhamatli bo'lish.

Shaxs – 1) kishilarning ijtimoiy xulqi, insonlar orasida o'zini tutishini aks ettiradigan ruhiy sifatleri majmuini bildiruvchi tushuncha; 2) turli-tuman sifatlar

tizimidagi kishining ruhiy, ma'naviy mohiyati; 3) ijtimoiy mohiyat kasb etgan va o'z-o'zini anglash qobiliyatiga ega bo'lgan kishi.

Shaxs dinamikasi – kishining ontogenetik rivojlanishini o'z ichiga olgan holda sub'ektning xususiyatlari va sifatining vaqtga nisbatan o'zgarish jarayoni.

SHaxsiy fazilat – shaxs tomonidan o'zining axloqiy, ruhiy va ishchanlik qobiliyatining ijtimoiy ahamiyatini, jamiyatdagi o'rnini anglay olish xususiyati.

E'tiqod – shaxs amal qiladigan bilim, tamoyil va ideallarning haqqoniyligiga qalban va asosli ishonch bilan bog'langan, uning atrof-muhitga hamda o'zining xatti-harakatlariga bo'lgan sub'ektiv munosabati.

Evrastika – ilmiy tadqiqotning mantiqiy usullari va metodik qoidalari tizimi.

Empirik – tajribaga asoslangan.

Empirik bosqich – tadqiqot ob'ekti to'g'risida har tomonlama tasavvur hosil qilish, ta'lim amaliyoti, ilmiy bilimlar saviyasi va hodisalar mohiyatiga erishishga bo'lgan talab o'rtasidagi ziddiyat, ilmiy muammoni nomlash.

O'z-o'zini baholash –shaxsning o'z psixologik sifatleri, xulqi, yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari, qadr-qimmati, kamchiliklarini baholay olishi.

O'z-o'zini tarbiyalash – 1) shaxsga xos bo'lgan madaniyatning shakllanishi va rivojlanishiga qaratilgan izchil va ongli faoliyati; 2) shaxsning o'z jismoniy, ruhiy va axloqiy sifatlarini tinmay amalga oshirish.

O'qitish - ta'lim oluvchining bilish faoliyatini boshqarishga qaratilgan o'qituvchining faoliyati.

O'qitish – 1) ta'limning o'ziga xos usuli bo'lib, shaxsga nazariy va amaliy bilimlar berish jarayonida uning rivojlanishi ta'minlanadi; 2) o'quvchi va o'qituvchi, o'quvchining boshqa o'quvchilar bilan aloqasi natijasi o'laroq atrof-muhit, uning qonuniyatlari, taraqqiyot tarixi va ularning o'rganilish usullarini bilishning muntazam boshqarilish jarayoni.

O'qituvchining innovatsion faoliyati – sotsial ijtimoiy pedagogik fenomen bo'lib, ijodiy imkoniyatni aks ettirish, kundalik faoliyatdan chetga chiqishdir.

O'qitish vazifasi – ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlanish vazifalari.

O‘quv-bilish faoliyati – insoniyat tomonidan to‘plangan madaniy boylikni egallash bilan bog‘liq faoliyat.

O‘quv faoliyati – shaxsning yangi bilim, malaka va ko‘nikmalarni egallash jarayoni.

Qanoat – ma‘lum maqsadga erishish yo‘lida ijobiy tuyg‘u bilan bog‘langan shaxsning psixologik holati.

Qiziqish – shaxs harakatiga sabab bo‘ladigan faoliyat yo‘nalashining ongli shakli.

G‘ayri ixtiyoriylik - tashqi holat yoki shaxsiy kayfiyatlar ta‘sirida dastlabki ishonchlarga moyil kishi xulqining xususiyati.

Halollik – shaxsiy va ijtimoiy majburiyatlarni, axloqiy me‘yorlarni rostgo‘ylik bilan saqlash.

Yaxlitlik – pedagogik jarayonning sintezlashgan sifati bo‘lib, uning oliy darajadagi taraqqiyotini, unda faoliyat ko‘rsatayotgan sub‘ektlar, ob‘ektlar faoliyatini ta‘minlovchi jarayondir.

Yaxlit pedagogik jarayon - tarbiya jarayonida ta‘lim va ta‘lim jarayonida tarbiya berishning o‘zaro singib ketgan, yaxlit holga kelgan jarayoni.

FANGA OID TEST SAVOLLARI

1-variant

1. Ta'lim metodikasi bu:

- A) o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyat usuli
- B) muayyan o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida, shakl va usullari tizimi
- C) o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarni yechishga qaratilgan faoliyat
- D) o'quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishdir

2. I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX- sessiyasida (1997) so'zlagan "Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" nomli nutqida tarbiyaning maqsadi qanday ifodalanadi?

- A) tadbirkor shaxsni tarbiyalash
- B) umuminsoniy va milliy tarbiya
- C) barkamol, erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalash
- D) mehnatsevarlik tarbiyasi

3. Islom Karimovning: "Bizga bitiruvchilar emas, maktab ta'lim va tarbiyasini ko'rgan shaxslar kerak", -degan iborasi qayd etilgan asarning nomini ko'rsating.

- A) Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori
- B) Barkamol avlod orzusi
- C) Buyuk maqsad yo'lidan og'ishmaylik
- D) O'zbekiston - kelajagi buyuk davlat

4. "Kadrlar tayorlash milliy dasturi" qachon qabul qilingan?

- A) 1992 yil
- B) 1995 yil
- C) 1994 yil
- D) 1997 yil

5. Islom Karimov qaysi asarida "Kadrlar tanlashda vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'usi bugun juda katta ahamiyatga egadir", - deb ta'kidlagan?

- A) Buyuk maqsad yo‘lidan og‘ishmaylik
- B) Istiqlol va ma‘naviyat
- C) O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda
- D) Milliy istiqloq mafkurasi - xalq e‘tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir.

6. Shaxsning rivojlanishi deganda nima tushuniladi?

- A) ijtimoiy tirik mavjudot sifatida insonning butun hayoti davomida bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishi
- B) tarbiya va rivojlanish natijasida insonning ijtimoiylashuvi
- C) organizmning miqdoriy o‘zgarib borishi
- D) organizmning sifat jihatdan o‘zgarishi

7. Ta‘lim funktsiyalari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A) bilim, ko‘nikma, malaka hosil qilish
- B) o‘quv fanlari mazmunini o‘zlashtirib borish
- C) bilim berish, tirbiyalash, rivojlantirish
- D) tevarak-atrofdagi voqealarni tushuntirish

8. O‘quvchilarni mehnatga layoqatli va mehnatsevar qilib tarbiyalashda ko‘proq nimalarga e‘tibor bermoq lozim?

- A) axloqiy tarbiyaga
- B) ishbilarmon kishini tarbiyalashga
- C) mehnatda mashq qildirishga
- D) iqtisodiy tarbiyaga

9. Maktab ta‘limining mazmuni qaysi normativ hujjatlarda aks ettirilgan?

- A) buyruqlarda, pedagogik kengash qarorlarida, darsliklarda
- B) o‘quv dasturlarida, buyruqlarda metodik xatlarda, ta‘lim standartlarida
- C) pedagogik kengash qarorlarida, o‘quv rejasida, metodik xatlarda
- D) o‘quv rejasida, o‘quv dasturlarida, ta‘lim standartlarida.

10. Ta‘limning og‘zaki metodlariga nimalar kirishini ko‘rsating:

- A) illyustratsiya, tamoyish qilib ko‘rsatish (demonstratsiya)
- B) mashq qilish, laboratoriya va amaliy ishlar
- C) hikoya, tushuntirish, suhbat, ma‘ruza

D) test, algoritmlash, qisman izlanish, induksiya

11. Maktabgacha, umumiy o'rta, uch yillik (akademik litsey, kasb-hunar) ta'lim qanday ta'lim?

A) byudjet asosidagi

B) tanlov asosidagi

C) ixtiyoriy

D) to'lov asosidagi

12. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar nechta?

A) 2

B) 3

C) 4

D) 5

13. Bolalar dastlab "Vatan", "xalq" tushunchalarining mohiyatini qayerda o'zlashtiradi?

A) bolalar bog'chasida

B) oilada

C) maktabda

D) mahallada

14. Ta'limning amaliy ishlar metodlariga nimalar kirishini ko'rsating.

A) hikoya, ma'ruza, suhbat

B) mashq, laboratoriya, amaliy ishlar

C) laboratoriya, suhbat, ma'ruza

D) anketa, test, ma'ruza

15. Pedagogika tarixi fanini o'rganish jarayonida o'qituvchiga xos qanday malakalar shakllanadi?

A) pedagogik madaniyat

B) pedagogik mahorat

C) pedagogik mahorat va nutq madaniyati

D) pedagogik madaniyat va pedagogik mahorat

16. **“Milliy mafkurani shakllantirishdagi eng katta manba – bu haqqoniy yoritilgan tarixdir”. Ushbu ibora I.Karimovning qaysi asarida bayon etilgan?**

- A) O‘zbek xalqi hech kimga qaram bo‘lmaydi
- B) Milliy istiqlol mafkurasi–xalq e’tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir
- C) O‘zbekiston XXI asr bo‘sag`asida
- D) O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li

17. **“Qobiliyatlini tarbiya qilmaslik zulmdir va qobiliyatsizga tarbiya xayf”. Yuqoridagi fikrning muallifi kim?**

- A) Kaykovus
- B) Navoiy
- C) Ahmad Yugnakiy
- D) Jomiy

18. **Yangicha usul maktablari usun yozilgan “Kitob ul-atfol” (Bolalar uchun kitob) nomli qo‘llanma muallifi...**

- A) Shakuriy
- B) Fitrat
- C) Behbudiy
- D) Siddiqiy

19. **“Rahnomai savod” alifbosini va “Tovush harf” metodini ishlab chiqqan pedagog olimni ko‘rsating.**

- A) Behbudiy
- B) Hamza
- C) Shakuriy
- D) Fitrat

20. **Turkistonda birinchi bo‘lib “Etimlar va kambag`al bolalari” uchun maktab ochgan ma’rifatparvar pedagogni ko‘rsating.**

- A) Hamza
- B) Fitrat
- C) Shakuriy

D) Munavvar Qori

21. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi quyidagilardan qaysilarini o‘z ichiga oladi?

A) Davlat ta’lim standartlariga muvofiq ta’lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat muassasalarini

B) ilmiy pedagogik muassasalarni

C) ta’lim sohasidagi davlat boshqaruv organlari, shuningdek ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlarni

D) yuqoridagilarning barchasini

22. “Sinf-dars tizimi”ning asoschisi kim?

A) Avloniy

B) Hamza

C) Komensiy

D) Shakuriy

23. “Takrorlash - bilishning asosidir”. Ushbu ibora qaysi pedagog olimning fikriga mansub?

A) Shakuriy

B) Hamza

C) Komenskiy

D) Ushinskiy

24. XI-XV asrlarda SHarq mamlakatlarida notiqlik san’ati maktablarini rivojlantirish hamda o‘sha davr notiqchilari haqidagi ma’lumotlar berilgan asar va uning muallifi.

A) Kaykovus “Qobusnoma”

B) Alisher Navoiy “Maxbub ul-qulub”

C) Ravshanbek Mahmudov “Degonimni uluska marg`ub et...”

D) Mirzakalon Ismoilov “Odamiylik qissasi”

25. Pedagogik mahorat tizimiga quyidagilar kiradi:

A) his-hayajonni anglatuvchi so‘zlar ishlatish, o‘zgalarni tushunish, yolg‘on xushomad qilish

- B) tadbirni tanlash, uni tayyorlash va o‘tkazish, tahlil qilish
- C) kasbga oid bilimlar, insonparvarlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika
- D) nafas olish, ovoz o‘zgarishi, ravon nutq

26. Pedagogik munosabatlar tizimini aniqlang?

- A) Doimo o‘zgarmaydigan ijobiy munosabat, sust holdagi ijobiy munosabat, barqaror salbiy munosabat
- B) bir-birini tushunib olish, turli rollarda bo‘lish, o‘zini namoyon qilish, hamdard bo‘lish
- C) oldindan ogohlantirish, tezlik bilan ta’sir etish, andozaga qaratilgan harakatlar
- D) bo‘lajak munosabatni modellashtirish, munosabatda bo‘ladigan guruhni oldindan bilish, bevosita munosabat o‘rnatish, munosabatni boshqarish, munosabatni tahlil etish

27. Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?

- A) pedagogik jarayon–inson shaxasini shakllantirishga qaratilgan jarayon
- B) bolalarga ta’lim-tarbiya berishga maxsus tayyorlangan
- C) yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida javob beradigan, ta’lim-tarbiya berishga maxsus tayyorlangan odamlarning mehnat faoliyati
- D) bolalar va o‘smirlar orasida ta’lim-tarbiyaviy ishga mas’ul kishilarning faoliyati

28. O‘qituvchi rahbar sifatida o‘z munosabatini tashkil etadi. Quyidagi javoblarning qaysi birida, o‘qituvchining rahbar sifatidagi boshqaruv usuli ko‘rsatilgan?

- A) avtoritar, demokratik, liberal
- B) yoqtirish-yoqtirmaslik, do‘stlik, o‘zaro hurmat, salbiy munosabat
- C) xabar berish, ma’lumot olish, hikoya qilish, suhbat o‘tkazish
- D) o‘zlarini tushunish, yolg‘on xushomad qilish

29. Yosh o‘qituvchi o‘zining ish faoliyatida qanday psixologik to‘siqqa duch keladi?

- A) do‘stlik, chiqishib hamjihat bo‘lib ishlash
- B) yolg‘on xushomad qilish, kasbga bo‘lgan salbiy munosabat

C) ijtimoiy, sinfdan qo'rqish, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida oralig'ning hosil bo'lishi

D) mensimaslik, buyruq, ayblash

30.Hozirgi davrda, o'qituvchi faoliyatida uchraydigan kommunikativ munosabat turlarini ko'rsating:

A) o'qituvchining hikoyasi, shaxsiy namuna, munozara, suhbat

B) bilish, anglash. Ekspressiv (his-tuyg'u holati), ishontirish, ijtimoiy-ma'naviy, kishi holatini so'zsiz tushunish

C) buyruq, ko'rsatma, kesatish, ayblash

D) avtoritar, liberal, demokratik

31.Kommunikativ munosabatda ishontirishning quyidagi faoliyat shakllari mavjud:

A) ovozning o'zgarishi, talaffuz, nutq ohangi

B) nutq madaniyati, munosabatga kirishish madaniyati, o'z-o'zini boshqarish munosabati

C) mavzu bo'yicha topshiriq berish, uni mashq qilish, rag'batlantirish

D) bahs-munozara, suhbatda o'qituvchining dalillashi, isbot va mantiqqa tayanishi.

32.Kommunikativ ta'sir etishning quyidagi shakllari mavjud:

A) oldindan ogohlantirish, tezlik bilan ta'sir etish

B) tahlil etilgan iboralar, andozaga kiritilgan nutqlar

C) o'qituvchining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati, munosabatga kirishish madaniyati, nutq madaniyati

D) o'z kasbiga bo'lgan salbiy munosabat, chiqisha olmaslik, tadbirni tanlash, rejasini tuzish, tahlil qilish, guruhlariga bo'linish

33.Tarbiya metodlari qaysi variant javobida to'g'ri ko'rsatilgan?

A) ijtimoiy ongni shakllantiruvchi, odatlantiruvchi va mashqlantiruvchi, rag'batlantiruvchi va jazolovchi

B) hikoya, ma'ruza, suhbat

C) pedagogik talab, mashqlantirish, rag'batlantirish

D) hamma javoblar to'g'ri

34.O'quv dasturida nimalar ko'rsatiladi?

- A) o'quv yilining strukturasi
- B) o'quv predmetining (fanning) ajratilgan haftalik soatlar miqdori
- C) o'quvchi shaxsini tarbiyalash maqsadi va vazifalari
- D) har bir o'quv predmetining (fanning) mazmuni, o'quv yillari bo'yicha programma materiallarining mazmuni va mavzularining tahminiy soatlari.

2-variant

1. Nutq texnikasi bo'yicha ishlab chiqilgan mashqlar turkumiga quyidagilar kiradi:

- A) nafas olish, ovoz o'zgarishi, ravon nutq
- B) yozma va og'zaki nutq, ichki nutq
- C) ichki nutq, tashqi nutq, dialogik va monologik nutq
- D) nutq organlari, nutq apparati, nutq odobi

2. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari quyidagilar:

- A) turli rollarda bo'lish faoliyati, fikr almashishi, birga qayg'urish, xayol surish
- B) doimo o'zgarmaydigan ijobiy, sust holdagi ijobiy munosabat, barqaror bo'lmagan, barqaror salbiy munosabat
- C) hamfikrlik, kelishuvchanlik, tashabbusni ma'qullash
- D) o'qituvchining o'z nutqini boshqara olish qobiliyati bilan bog'liq ko'nikmalar, savodli va ifodali gapirishi, bilimi va fikrini tushunarli yetkaza olishi

3. O'qituvchining o'quvchilar bilan kollektiv ijodiy ishni tayyorlashdagi tashkilotchiligi...

- A) o'zida qiziqish paydo qilish, erkin holda dars o'tish.
- B) o'tkaziladigan tadbirni o'quvchilar bilan birgalikda tanlab rejasini tuzish, reja asosida guruhlarga bo'linish va topshiriqlar olish, tadbirni tayyorlash, tadbirni o'tkazish, o'tkazilgan tadbirni tahlil qilish
- C) darsni rang-barang, yangi uslublarda tashkil etish, darsgacha, dars vaqtida, darsdan keyingi holatlarni tashkil etish
- D) isbotlash, xabar berish, tushuntirish

4. Shaxsga ta'sir etish orqali tarbiyalash metod va usullariga quyidagilar kiradi:

- A) o'z-o'zini boshqarish, o'quvchi shaxsini tushunish, muomalada o'zini ko'rsata olish, o'z nutqini to'g'ri tuzata bilish va boshqalar
- B) o'z ustida ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini takomillashtirish
- C) ekstensiv, taxminiy, metodologik, kommunikativ, psixologik hamkorlikdagi ijodkorlik
- D) o'z-o'ziga ko'rsatma berish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'ziga hisobot berish, o'zini ishonitirish, o'z-o'ziga buyruq berish, o'z-o'zini majbur etish

5. Ilg'or pedagogik tajribani o'rganishning asosiy bosqichlarini aniqlang.

- A) tajriba o'rganishning maqsadi va vazifasini tuzish, dolzarb vazifani aniqlash, maktab amaliyoti va pedagogik fanning dolzarb masalalarini hal etishda usta-o'qituvchining erishgan yutuqlarini aniqlash, materiallarni to'plash, tahlil, muomala, xulosa
- B) shaxsni bilish, axborot almashish, faoliyatni tashkil etish
- C) modelni tuzish, muomalani boshqarish, muomalani tahlil etish
- D) mustahkam (nazariy) va amaliy

6. "O'qituvchi" atamasiga berilgan qaysi ta'rif mukammal?

- A) O'qituvchi–yoshlarga ta'lim beruvchi kishi
- B) O'qituvchi–inson qalbining muhandisi (injeneri)
- C) O'qituvchi–ziyo nurini tarqatuvchi
- D) O'qituvchi–murabbiy, ustoz

7. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchiga zarur bo'lgan qobiliyat turini aniqlang?

- A) bilim, tushuntira olish, kuzatuvchanlik, nutq, tashkilotchilik, obro' orttira olish, to'g'ri muomala qilish, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlay olish
- B) aniq maqsadni ko'zlash, qat'iylik, mehnatsevarlik, kamtarlik, kuzatuvchanlik, tashkilotchilik, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlay olish
- C) diqqatni taqsimlay olish, yangilikka intilish, o'ziga va o'zgalarga talabchanlik, tashkilotchilik, obro' orttira olish

D) hamma javob noto'g'ri

8. Pedagog kasbini tanlagan kishi qanday sifatlarga ega bo'lishi kerak?

A) sog'lom bo'lishi, so'zlarni to'g'ri va yaxshi talafuz qila olishi

B) bolalarni yoqtirishi, xushmuomala, kuzatuvchi, keng fikr yurituvchi, so'zlarni to'g'ri talaffuz qiluvchi, jismonan baquvvat va sog'lom, asablari mustahkam

C) bolalarni yoqtirishi, o'z fanini mustahkam egallashi, nutqi ravonli

D) to'g'ri javob yo'q

9. O'qituvchining o'quvchi bilan muloqotga kirishishida ta'sir etuvchi asosiy usullarni ko'rsating.

A) ogohlantiruvchi so'zlar

B) ishontirish va ma'qul qilish

C) rag'batlantirish

D) jazolash

10. "Pedagogik mahorat" kursining maqsadi nimadan iborat?

A) mahoratli pedagogni tarbiyalash

B) ta'lim-tarbiyani rivojlantirish

C) tarbiyaviy ishlarni shakllantirish

D) diniy jihatdan tarbiyalash

11. "Buyuk Didaktika" asari kimning qalamiga mansub?

A) Y.A.Komenskiy

B) Beruniy

C) K.D.Ushinskiy

D) Demosfen

12. Dastlab texnologiya tushunchasi fanga nechanchi yilda kirib kelgan?

A) 1900 yil

B) 1725 yil

C) 1872 yil

D) 1772 yil

13. Nutq texnikasiga nimalar kiradi?

A) o'z-o'zini ishontirish metodi

B) o‘z-o‘ziga baho berish, o‘z-o‘zini kuzatish, o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini ishontirish

C) his-tuyg`usini tarbiyalash

D) o‘z-o‘zini kuzatish metodi

14. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari

A) ko‘nikma va malaka

B) ta’lim-tarbiya, ma’lumot

C) nutq malakalari, mimika va pantomimika, hissiy psixik holat

D) pedagogik texnikalar

15. Ekstravertlarga qanday xislatli insonlar kiradi?

A) shaxsdagi umumiy faollik, osoyishtalik, ta’sirlarga moyillik xosdir.

B) janjalkash, maxmadona

C) xushmuomala, quvnoq, xushchaqchaq

D) badjahl, mensimaydigan

16. Qobiliyat nima?

A) qobiliyat–shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va uning ishini muvaffaqiyatli bajarishdagi sub’ektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual-psixik xususiyatdir

B) qobiliyat–o‘qituvchi o‘z ishini rejalashtira olishi demakdir

C) qobiliyat–odamlarning psixik holatini tushunish

D) qobiliyat–faoliyat jarayonida paydo bo‘ladi.

17. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasidagi islohotning asosiy maqsadi, bu:

A) insonning har tomonlama rivojlanishi va kamol topishi

B) hayot ekologiyasini yaxshilash

C) ilm, fan va madaniyatni yanada rivojlantirish

D) dunyoviy aloqalarni bir-biri bilan bog`lash

18. I.A.Karimov tavsifi bo‘yicha pedagogning asosiy maqsadi nimadan iborat?

A) har bir talabaning mustaqil fikrlashini rivojlantirish

- B) bilim berish
C) bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish
D) o'z mahoratini oshirish
19. **“Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”.** YUqoridagi fikrlar kimning fikrlari?
- A) Alisher Navoiy
B) Amir Temur
C) Abdulla Avloniy
D) Abu Ali ibn Sino
20. **Pedagogik jarayonning sub'ektlari:**
- A) o'qituvchilar, tarbiyachilar, pedagogik kollektiv
B) o'qituvchilar va o'quvchilar
C) oila, maktab va jamoatchilik
D) sinf jamoasi va alohida o'quvchi
21. **Pedagogik jarayonning ob'ekti:**
- A) pedagogik jamoasi, o'qituvchi, maktab ma'muriyati
B) o'qituvchilar, tarbiyachilari, ota-onalar
C) o'quvchilar guruhi va alohida o'quvchi
D) oila, maktab, jamoatchilik
22. **Pedagogik jarayonning harakat vositasi:**
- A) faoliyat
B) pedagogik o'zaro ta'sir
C) pedagogik vaziyat
D) pedagogik hodisa
23. **Shaxsni har taraflama rivojlantirishning tarkibiy qismlari:**
- A) aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat va estetik tarbiya
B) o'qitish, tarbiyalash, o'z-o'zini tarbiyalash
C) bilim berish va o'quv, bilish faoliyati
D) iqtisodiy, ekologik, xuquqiy tarbiya
24. **Pedagogik jarayonning vazifasi nimadan iborat?**

- A) bilim, ko‘nikma, malaka hosil qilish
- B) o‘quv fanlarining mazmunini o‘zlashtirib olish
- C) bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish
- D) bilish faoliyatini rivojlantirish

25. “Metod” – bu....

- A) metod–bu grekcha so‘zdan olingan bo‘lib, usul demakdir
- B) metod–bu lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, axborotni uzatish usulidir
- C) metod–bu yunoncha “yo‘l”, “yo‘riq”, usul orqali maqsadga erishishdir
- D) hamma javoblar to‘g‘ri.

26. O‘qituvchilarning xarakteri, individual xususiyatiga qarab toifalarga ajratib bering?

- A) tashabbuskor o‘qituvchi va tashabbusiz o‘qituvchilar
- B) ishga befarq qarovchi o‘qituvchilar
- C) xushmuomala va tashabbuskor o‘qituvchilar
- D) tashabbuskor, ijodkor o‘qituvchilar, tashabbusiz, o‘z fikriga ega bo‘lmagan o‘qituvchilar, hamma ishga befarq qarovchi o‘qituvchilar

27. Quyidagilardan qaysi biri pedagogikaning asosiy tushunchalari (kategoriyalari) hisoblanadi?

- A) bilim, ko‘nikma, malaka
- B) tarbiya, ta‘lim, ma‘lumot
- C) irsiyat, muhit, tarbiya
- D) yetuklik, rivojlanish, tarbiya

28. Shaxs rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillarni ko‘rsating:

- A) irsiyat, muhit, tarbiya
- B) ta‘lim, tarbiya, ma‘lumot
- C) bilim, ko‘nikma, malaka
- D) faoliyat, jamoat, axborot

29. Ta‘limning amaliy metodlariga nimalar kirishini ko‘rsating?

- A) illyustratsiya, namoyish qilib ko‘rsatilishi
- B) mashq qilish, laboratoriya va amaliy ishlar

C) hikoya, tushuntirish, suhbat, ma'ruza

D) test, algoritmlash, qisman izlanish, induksiya

30. Ta'limning quyidagi metodlaridan qaysi biri ko'rsatmalilik metodining asosiy tarkibini tashkil etadi?

A) mashq qilish, laboratoriya va grafik ishlar

B) namoyish etish, tasvirlash, ekskursiya

C) kuzatish, namoyish qilish (demonstratsiya) va illyustratsiya, darslik, kitob bilan ishlash

D) sxema va chizmalar tayyorlash, jadvallar, grafiklar va diagrammalar

31. Sinf-dars tizimining tashkiliy shakllari qaysi javobda to'g'ri berilgan?

A) o'quvchilarning yoshi, iqtidorini hisobga olish

B) o'qituvchi rahbarligi, vaqtning chegaralanganligini hisobga olish

C) qat'iy jadvalning mavjudligi

D) hammasi to'g'ri

32. DTSning vazifalari:

A) ta'lim mazmuniga qo'yiladigan majburiy minemal darajani belgilash

B) ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarli darajasini belgilash

C) ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan malaka talablarini belgilash

D) javoblarning barchasi to'g'ri

33. Ta'limning qanday turlari uchun Davlat talablari (DT) joriy etiladi?

A) maktabgacha, maktabdan tashqari, oliy o'quv yurtidan keyingi, malaka oshirish va qayta tayyorlash

B) ta'lim turlarining barchasi uchun

C) maktabgacha, malaka oshirish va qayta tayyorlash

D) faqat malaka oshirish va qayta tayyorlash

34. Ta'lim nazariyasi....

A) ta'lim jarayonining mohiyatini o'z ichiga oladi

B) ta'lim jarayonlarini, ta'lim mazmunini, ta'lim metodlarini, shakllari va vositalarini o'z ichiga oladi

C) ta'lim metodlari, shakllari va vositalarini o'z ichiga oladi

D) ta'lim qonuniyatlari va tamoyillarini o'z ichiga oladi

3-variant

1. O'qituvchining suhbat ta'limning qaysi metodiga kiradi?

A) amaliy

B) og'zaki

C) ko'rgazmali

D) mashq qilish

2. "Darsning boshlanishini tashkil etish, uy vazifasini tekshirish, darsning maqsadi va vazifasini bayon qilish, yangi materiallarni tushuntirish, mustahkamlash, darsga yakun yasash va uyga vazifa berish" tuzilishidagi darsning tipini ko'rsating:

A) kombinatsion (aralash) dars

B) bilimlarni takrorlash va mustahkamlash darsi

C) yangi bilimlarni o'rganish darsi

D) umumiyashtirish darsi

3. Maktabgacha, umumiy o'rta, uch yillik (akademik litsey, kasb-hunar), oliy ta'lim tizimining asosiy me'yoriy-huquqiy hujjatiga nima kiradi?

A) davlat ta'lim standartlari

B) davlat talablari

C) o'quv rejalari

D) namunviy o'quv rejasi

4. O'quvchi faoliyatining asosiy turi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) o'qish, mehnat

B) mehnat, o'yin

C) o'yin, o'qish

D) muomala, mehnat

5. Qanday ta'lim turlari uchun DTS joriy etiladi?

A) umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim

B) maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim

C) umumiy o'rta, maktabdan tashqari ta'lim, oliy ta'lim

D) ta'lim turlarining barchasi uchun

6. DTSni tayyorlash qanday ta'lim muassasalari uchun majburiydir?

A) davlat ta'lim muassasalari uchun

B) nodavlat ta'lim muassasalari uchun

C) O'zbekiston Respublikasidagi barcha ta'lim muassasalari uchun

D) Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari tasarrufidagi ta'lim muassasalari uchun

7. Ta'lim metodlari nechta?

A) 2

B) 5

C) 3

D) 4

8. Ta'limni tashkil etish shakllari qaysi variant javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) an'anaviy ta'lim, noan'anaviy ta'lim, yakka tartibdagi ta'lim

B) yakka tartibdagi ta'lim, repititorlik ta'lim, fakultativ ta'lim

C) ekskursiya, ma'ruza, viktorina

D) hamma javoblar to'g'ri

9. Noan'anaviy ta'lim shakliga nimalar kiradi?

A) kirish darslari, bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish darslari

B) yangi bilimlarni bayon qilish darsi va takrorlash darslari

C) ma'ruza, fakultativ, seminar, laboratoriya mashg'ulotlari, ekskursiya, bahs-munozara, davra stoli, viktorina va hakazo

D) hamma javoblar to'g'ri

10. Majburiy standartli tekshiruv ishlari qaysi nazorat tarkibiga kiradi?

A) oraliq nazorat

B) maxsus nazorat

C) joriy nazorat

D) bosqichli nazorat

11. Pedagogika fani kontsepsiyasining asosiy mazmun-mohiyati nimadan iborat?

- A) pedagogika fanining rivojlanish istiqbollarini belgilashdan
- B) pedagogika fanining yangi yo‘nalishlarini belgilashdan
- C) pedagogika fani erishgan yutuqlarni targ‘ib qilishdan
- D) pedagogika fani erishgan yutuqlarni amaliyotda qo‘llashdan

12.O‘quvchilarga bilimni tartibli bayon qilish jarayoni pedagogika fanida qanday nomlanadi?

- A) faoliyat
- B) bilish, anglash
- C) ma‘lumot
- D) ta‘lim

13.O‘quvchining iste‘dod va qobiliyatining rivojlanishi nimaga bog‘liq?

- A) o‘qitish va tarbiyalash metodlariga bog‘liq
- B) tarbiyaviy tug‘ma nishonlarga bog‘liq
- C) o‘zlashtirma bilimlarning miqdori va hajmiga bog‘liq
- D) faoliyatning turlariga, aloqa muloqotga, ta‘lim-tarbiyaning pedagogik jihatdan muvofiqligiga

14.Malaka bu ...

- A) bilimlarni amalda bir necha bor qo‘llanilishi orqali sodir bo‘ladi
- B) mehnat qilish jarayonda hosil bo‘lgan ko‘nikmalar natijasi hisoblanadi
- C) ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan, behato bajariladigan harakati
- D) insonni uzoq yillar davomida o‘zlashtira olgan bilimlar majmuasi

15. “Metod”-bu....

- A) metod–bu grekcha so‘zdan olinib uslub demakdir
- B) metod–bu lotincha so‘zdan olinib, usul, axborotni uzatish demakdir
- C) metod–bu yunoncha “yo‘l, yo‘riq”, usul orqali maqsadga erishish, degan ma‘noni bildiradi
- D) hamma javoblar to‘g‘ri

16.Ta‘lim nazariyasining tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?

- A) ta‘lim jarayonining mohiyati, ta‘lim mazmuni, ta‘lim tamoyillari, metodlari, shakllari va vositalari

- B) bilim, ko'nikma, malaka, iroda, faoliyat turlari
- C) ta'lim mazmuni, dars janri
- D) ta'lim-tarbiya mazmunini ifodalovchi barcha qonun-qoidalar

17. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi moddalarida "Oila" haqida fikr bayon etilgan?

- A) 63, 64-moddalar
- B) 65-66-moddalar
- C) 61-62-63-64-moddalar
- D) 63,64,65,66-moddalar

18. Ta'limning asosiy shakllari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) an'anaviy ta'lim, noan'anaviy ta'lim, yakka tartibdagi ta'lim
- B) maxsus ta'lim, yakka ta'lim, jamoa ta'limi
- C) noan'anaviy ta'lim, an'anaviy ta'lim, aralash ta'lim
- D) hamma javoblar to'g'ri.

19. Ta'lim metodikasi bu:

- A) o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyat usuli
- B) muayyan o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida, shakl va usullari tizimi
- C) o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarni yechishga qaratilgan faoliyat
- D) o'quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishdir

20. Pedagogik mahorat fanining asosiy vazifalari:

- A) o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zlashtirish imkonini beradigan ta'lim yo'llarini aniqlashdan iborat
- B) o'quvchilarga amaliy ko'nikma va malakalarni singdirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat
- C) darslik va o'quv qo'llanmalariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqishdan iborat
- D) hamma javoblar to'g'ri

21.I.A.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi IX sessiyasida (1997) so‘zlagan “Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” nutqida tarbiyaning maqsadi qanday ifodalanadi?

- A) tadbirkor shaxsni tarbiyalash
- B) umuminsoniy va milliy tarbiya
- C) barkamol, erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalash
- D) mehnatsevarlik tarbiyasi

22.Islom Karimovning: “Bizga bitiruvchilar emas, maktab ta’lim va tarbiyasini ko‘rgan shaxslar kerak”,-degan iborasi qayd etilgan asarni aniqlang.

- A) Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori
- B) Barkamol avlod orzusi
- C) Buyuk maqsad yo‘lidan og‘ishmaylik
- D) O‘zbekiston - kelajagi buyuk davlat

23.“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qachon qabul qilingan?

- A) 1992 yil
- B) 1995 yil
- C) 1994 yil
- D) 1997 yil

24.Islom Karimov qaysi asarida “Kadrlar tanlashda vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg‘usi bugun juda katta ahamiyatga egadir” deb ta’kidlangan?

- A) Buyuk maqsad yo‘lidan og‘ishmaylik
- B) Istiqlol va ma’naviyat
- C) O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda
- D) Milliy istiqloq mafkurasi - xalq e’tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir

25. Shaxsning rivojlanishi deganda nima tushuniladi?

- A) ijtimoiy tirik mavjudod sifatida insonning butun hayoti davomida bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishi
- B) tarbiya va rivojlanish natijasida insonning ijtimoiylashuvi

C) organizmning miqdoriy o'zgarib borishi

D) organizmning sifat jihatdan o'zgarishi

26. Ta'lim funksiyalari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) bilim, ko'nikma, malaka hosil qilish

B) o'quv fanlari mazmunini o'zlashtirib borish

C) bilim berish, tirbiyalash, rivojlantirish

D) tevarak-atrofdagi voqealarni tushuntirish

27. O'quvchilarni mehnatga layoqatli va mehnatsevar qilib tarbiyalashda ko'proq nimalarga e'tibor bermoq lozim?

A) axloqiy tarbiyaga

B) ishbilarmon kishini tarbiyalashga

C) mehnatda mashq qildirishga

D) iqtisodiy tarbiyaga

28. Maktab ta'limining mazmuni qaysi normativ hujjatlarda aks ettirilgan?

A) buyruqlarda, pedagogik kengash qarorlarida, darsliklarda

B) o'quv dasturlarida, buyruqlarda metodik xatlarda, ta'lim standartlarida

C) pedagogik kengash qarorlarida, o'quv rejasida, metodik xatlarda

D) o'quv rejasida, o'quv dasturlarida, ta'lim standartlarida

29. Ta'limning og'zaki metodlariga nimalar kirishini ko'rsating:

A) illyustratsiya, namoyish qilib ko'rsatish (demonstratsiya)

B) mashq qilish, laboratoriya va amaliy ishlar

C) hikoya, tushuntirish, suhbat, ma'ruza

D) test, algoritmlash, qisman izlanish, induksiya

30. Maktabgacha, umumiy o'rta, uch yillik (akademik litsey, kasb-hunar) ta'lim qanday ta'lim?

A) byudjet asosidagi

B) tanlov asosidagi

C) ixtiyoriy

D) to'lov asosidagi

31. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar nechta?

- A) 2
- B) 3
- C) 4
- D) 5

32. Bolalar dastlab “Vatan”, “xalq” tushunchalarining mohiyatini qayerda o‘zlashtiradi?

- A) bolalar bog`chasida
- B) oilada
- C) maktabda
- D) mahallada

33. Ta’limning amaliy ishlar metodlariga nimalar kirishini ko’rsating.

- A) hikoya, ma’ruza, suhbat
- B) mashq, laboratoriya, amaliy ishlar
- C) laboratoriya, suhbat, ma’ruza
- D) anketa, test, ma’ruza

34. Mas’uliyatni his etmaydi, o‘z ishiga loqayd, kasbdoshlari orasida hurmatga ega bo‘lmaydi.

- A) avtoritar
- B) demokratik
- C) liberal
- D) monologik va dialogik

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Fanni o‘rganishda metodologik asos bo‘lgan asarlar

1. Karimov I. A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Asarlar, 1-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
2. Karimov I. A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Asarlar, 2-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
3. Karimov I. A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. Asarlar, 3-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
4. Karimov I. A. Bunyodkorlik yo‘lidan. Asarlar, 4-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
5. Karimov I. A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. Asarlar, 5-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
6. Karimov I. A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida. Asarlar, 6-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1998.
7. Karimov I. A. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. Asarlar, 7-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 1999.
8. Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. Asarlar, 8-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2000.
9. Karimov I. A. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas’ulmiz. Asarlar, 9-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2001.
10. Karimov I. A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. Asarlar, 10-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
11. Karimov I. A. Biz tanlagan yo‘l – demokratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. Asarlar, 11-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2003.
12. Karimov I. A. Tinchlik va xavfsizligimiz o‘z kuch-qudratimizga, hamjihatligimiz va qat’iy irodamizga bog‘liq. Asarlar, 12-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2004.
13. Karimov I. A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. Asarlar, 13-jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
14. Karimov I. A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. 14-

jild. Toshkent: O‘zbekiston, 2006.

15. Karimov I.A. O‘zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo‘li. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident Devonining O‘zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag‘ishlangan qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi. 2007 yil 30 avgust. Toshkent: O‘zbekiston, 2007.

16. Karimov I. A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent: O‘zbekiston, 1997.

17. Karimov I. A. Ma‘naviy yuksalish yo‘lida. Tarix. Ma‘rifat. Ma‘naviyat. Tuzuvchi Abbosxon Usmonov. -Toshkent: O‘zbekiston, 1998.

18. Karimov I. A. Milliy davlatchilik, istiqlol mafkurasi va huquqiy madaniyat to‘g‘risida. Tuzuvchilar U. Tadjixanov, A. Saidov. -Toshkent: O‘zR. IIV Akademiyasi, 1999.

19. Karimov I. A. Barkamol avlod orzusi. To‘plam. To‘ldirilgan ikkinchi nashri. Tuzuvchilar Sh.Qurbonov, X.Saidov, R.Axliddinov. Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2000.

20. Karimov I.A. Demokratik huquqiy davlat, erkin iqtisodiyot talablarini to‘liq joriy etish, fuqarolik jamiyati asoslarini qurish - farovon hayotimiz garovidir. 2006 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2007 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma‘ruza. 2007 yil 12 fevral. -Toshkent: O‘zbekiston, 2007.

21. Karimov I.A. Shanxay hamkorlik tashkiloti davlat rahbarlari kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisida so‘zlagan nutqi. -Bishkek. 2007 yil 16 avgust. - «Xalq so‘zi» gazetasi, 2007 yil 17 avgust.

22. Karimov I. A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma‘naviyat, 2008. -176 b

23. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. –T.: O‘zbekiston, 2012. -439 B.

O‘zbekiston Respublikasi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senatining, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qonunlari, qarorlari va farmoyishlari, shuningdek xalqaro tashkilotlarning muhim hujjatlari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -Toshkent: O‘zbekiston, 2007.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida» (Yangi tahrirda) gi Qonuni. Toshkent: Adolat, 1998.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 1997 yil 29 avgust. /«Barkamol avlod–O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori». –T.: «Sharq», 1998.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida» gi Qonuni.1997 yil 29 avgust. // Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent: SHarq, 1998.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ta‘lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to‘g‘risida»gi Farmoni. 1997 yil 6 oktyabr. // Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent: SHarq, 1998.
6. O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to‘g‘risida» gi Konstitutsiyaviy Qonuni. 2002 yil 12 dekabr //O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. 2002 yil dekabr.12-son. (1320)
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Milliy g‘oya targ‘iboti va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida» gi qarori. 2006 yil 25 avgust. // Xalq so‘zi. 2006 yil 26 avgust.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligining buyruq va qarorlari:

1. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» talablari asosida o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarni yanada takomillashtirish to‘g‘risida» gi 1998 yil 9 yanvar 3 - sonli buyruq.

2. «Ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni yanada takomillashtirish to'g'risida» gi 2000 yil 22 sentyabr 255-sonli buyruq.

3. «Oliy ta'lim muassasalarining shaxsni kamol toptirishdagi vazifalari haqida» gi 2003 yil 10 oktyabr 9|1 - sonli qarori. (Oliy ta'lim. Me'yoriy – huquqiy va uslubiy hujjatlar to'plami. Toshkent: «Istiqlol» nashriyoti Bosh tahririyati, 2004.)

Asosiy adabiyotlar

1. Abdujabbarova T. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining professiogrammasi. //Xalq ta'limi, 2004. 4-son. 67-69- betlar.

2. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. –T.: O'rta va oliy maktab, 1968. – 486 b.

3. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. Toshkent: O'zbekiston, 1992. –16 b.

4. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. Toshkent: O'qituvchi, 1993.

5. Avliyoqulov A. Modul tizimi va pedagogik texnologiya. Ma'ruzalar matni. 2000.

6. Azizxo'jayeva A. Pedagogik texnologiya va mahorat. Toshkent: TDPI, 2003.

7. Aliyev A. «Pedagogik madaniyat: metod va mahorat qirralari. //Xalq ta'limi, 1992. 4-son, 10-12-betlar.

8. Aminova F. Muloqot matni yaratish ko'nikmalarini shakllantirish. Toshkent: Fan, 2006.

9. Asqarova O'., Qoraboyeva Z. Pedagogika fanidan muammoli ma'ruzalar matni. Toshkent, 2004.

10. Asqarova O'., Qoraboyeva Z. Pedagogik mahorat asoslari. (Muammoli ma'ruzalar matni). Namangan: NDU, 2005.

11. Gorskaya G.I., Churyakova R.G. Maktabda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish. To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashridan tarjima. Toshkent: O'qituvchi, 1990. 216-b.

12. Guzev V. Ot metodiki k obrazovatelnoy texnologii: issledovaniya v oblasti obrazovatel'nogo protsessa. Narodnoye Obrazovaniye.1998. №7. str. 84-91.
13. Yodgorov O. O'qituvchining zamonaviy texnologiyalari. Ma'ruzalar matni. 2003.
14. Jo'rayev V.Q., Safarova R.G` , Ibragimov X.I., Musayev U.Q. Pedagogika fani kontseptsiyasi. //Xalq ta'limi, 2004. 5-son, 8-33-b.
15. Zaxirina M., Temurova S.X., Sharova V.G. O'qituvchilik ixtisosligiga kirish kursiga metodik ko'rsatmalar. Toshkent: O'qituvchi, 1990.
16. Ziyodova T.U., Xolmatova U., Jumaniyozova T. O'qituvchi kitobi. Toshkent, 2002, 136-b. Ziyomammedov B., Abdullayeva SH. Pedagogika. Toshkent, 2000.
17. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2008. -181 b.
18. Ishmuhamedov R. Pedagogik mahoratni shakllanti rishning mazmuni va yo'llari. //Xalq ta'limi, 1998 yil, 1-son, 50-52 betlar.
19. Yo'ldoshev J.G`., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. O'quv qo'llanma. -Toshkent: O'qituvchi, 2004.
20. Klesnikova L.F. Effektivnost obrazovaniya. -Moskva: Pedagogika, 1991. 269-b.
21. Mavlonova R., To'rayeva O. Pedagogika. -Toshkent: O'qituvchi, 2002.
22. Mallayev O. Yangi pedagogik texnologiyalar. -Toshkent: O'qituvchi, 2000.
23. Muammoli trening. Toshkent: O'z MU. 1994.
24. Muhamedov G.I. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslari. O'quv qo'llanma. Jizzax, 2004.
25. Muhiddinov A.F. O'quv jarayonida nutq faoliyati. -Toshkent: O'qituvchi, 1995, 78-b.
26. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. Toshkent: G`.G`ulom, 1983.

27. Nishonaliyev U., Tursunov I. Pedagogika kursi. -Toshkent, 1996.
28. Ochilov M. O'qituvchi odobi. Toshkent: O'qituvchi, 1998. –94 b.
29. Pedagogika. /A.Q.Munavvarovning umumiy tahriri ostida. -Toshkent: O'qituvchi, 1996. –200 b.
30. Rajabov M. Pedagogika fanining allomalari. -Toshkent: O'qituvchi, 1991.
31. Rajabov S. Mutaxassislikka kirish. -Toshkent: O'qituvchi, 1991.
32. Roziqov O., Og'ayev S., Mahmudova M., Adizov B. Didaktika. -Toshkent: Fan, 1997. 256-b.
33. Sariboyev H. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. Ma'ruzalar matni. -Toshkent, 2004.
34. Selevko G.K. Sovremennie obrazovatelnie texnologii. -Moskva, 1998.
35. Sodiqov B. Pedagogik mahorat va psixologiya. 1996.
36. Tolipov O'., Usmonov M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan, 2005.
37. Tolipov O'., Usmonboyeva M.U. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari. O'quv qo'llanma. -Toshkent: Fan, 2006.
38. Tursunov I., Nishonaliyev U. Pedagogika kursi. O'quv qo'llanma. -Toshkent: O'qituvchi. 1996.
39. Farberman B. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan, 2001.-146 b.
40. Farberman B.L, Musina R.G, Jumaboyeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. -Toshkent, 2002.
41. Xasanboyeva O. va boshqalar. Pedagogika tarixi (o'quv qo'llanma). -Toshkent: O'qituvchi, 1997.
42. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. -Toshkent: O'qituvchi, 1996.
43. O'zbek pedagogikasi ontologiyasi. I-II t. (tuzuvchilar K.Xoshimov, S.Ochil..) -Toshkent: O'qituvchi, 1995-2000.
44. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. -Toshkent: O'qituvchi, 1993.

45. G`aybullayev N.R. va boshqalar. Pedagogika. Universitetlar uchun dastur. Toshkent, 1996.

46. G`oziyev E. Muloqot psixologiyasi. Toshkent, 1990.

47. G`oziyev E. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, 1997.

Qo`shimcha adabiyotlar

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis. 1-4 jildlar. Toshkent: Qomuslar Bosh tahririyati, 1997.

2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -Toshkent: Xalq merosi, 1999. – 224 b.

3. Abbosxo`jayev O. Mustaqillik nega muqaddas. Toshkent: O`zbekiston, 2004.

4. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. 1-2 kitob. Toshkent: Movarounnahr, 2003.

5. Alixonto`ra Sog`uniy. Tarixi Muhammadiy. Uchinchi nashr. Nashrga tayyorlovchi Muhammadyorxonto`ra Alixonto`ra o`g`li Shokirov. Muharrir Baxmanyor Shokir. Mas`ul muharrir Abdulaziz Mansur. Toshkent: Sharq, 2004.

6. Djumayev R.Z. Politicheskaya sistema Respubliki Uzbekistan: stanovleniye i razvitiye. Toshkent: Fan, 1996.

7. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari. Toshkent: O`zbekiston, 2001.

8. Jamiyatni demokratlashtirish, yangilash va isloh qilish muammolari. Ilmiy-amaliy seminar materiallari. Toshkent: TDYUI, 2005.

9. Jaholatga qarshi ma`rifat. Andijon voqealari: haqiqat va ig`vo. Toshkent, 2005.

10. Jahon falsafasi tarixidan lavhalar. Birinchi kitob. Tuzuvchi va ilmiy muhar-rir Q.Nazarov, mas`ul muharrir M.Baratov. Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati, 2004.

11. Jahon mamlakatlari. Qisqa ma`lumotnoma. Mas`ul muharrir A.Hazratqulov. Toshkent: Sharq, 2006.

12. Ibrohimov A., Sultonov X., Jo'rayev N. Vatan tuyg'usi. Toshkent: O'zbekiston, 1999.
13. Islom. Entsiklopediya. Z. Husniddinov tahriri ostida. Toshkent: O'zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
14. Ma'naviyat yulduzlari. (Markaziy osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adib-lar). To'plovchi, nashrga tayyorlovchi va mas'ul muharrir, akademik M.M.Xayrullayev. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.
15. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. -Toshkent: O'zbekiston, 2000.
16. Mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining g'oyaviy asoslari. Mas'ul muharrir D.A. Alimova. Toshkent: Sharq, 2001.
17. Saidov A., Tojixonov U. Davlat va huquq nazariyasi. Ikki jildli. 1 jild. Davlat nazariyasi. Toshkent: Adolat, 2001.
18. Tulenov J., G'afurov Z. Mustaqillik va milliy tiklanish. -Toshkent: O'zbekiston, 1996.
19. Xayrullayev M. Forobiy. Toshkent: O'zbekiston, 1991.
20. Xayrullayev M. O'rta Osiyoda ilk Uyg'onish davri madaniyati. -Toshkent: Fan, 1994.
21. Yusupov E., Yusupov O'. Oila – ma'naviyat bulog'i. -Toshkent: «O'AJBNT» Markazi, 2001.
22. O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi. 1-12 jildlar. -Toshkent: «O'zME» Davlat ilmiy nashriyoti, 2000-2006.
23. O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. Tuzuvchilar X.Sodiqov, R.Shamsutdinov, P.Ravshanov, Q.Usmonov. Tahrir hay'ati A.Azizxo'jayev (rais) va boshq. -Toshkent: Sharq, 2000.
24. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasini. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. -Toshkent: Toshkent Islom universiteti, 2001.

MUNDARIJA

KIRISH.....	
I BOB. PEDAGOGIK MAHORAT HAQIDA TUSHUNCHA, UNING O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI.....	
II BOB. PEDAGOGIK FIKR TARIXI VA MAKTAB AMALIYOTIDA O‘QITUVCHI MAHORATI MASALALARI.....	
III BOB. O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA PEDAGOGIK QOBILIYAT.....	
IV BOB. O‘QITUVCHINING KOMMUNIKATIV QOBILIYATI.....	
V BOB. O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA MULOQOT MADANIYATI VA PSIXOLOGIYASI.....	
VI BOB. PEDAGOGIK TAKT VA PEDAGOGIK ODOB.....	
VII BOB. PEDAGOGIK TEXNIKA.....	
VIII BOB. NUTQ TEXNIKASI VA MADANIYATI.....	
IX BOB. O‘QITUVCHINING TA’LIM JARAYONIDAGI MAHORATI.....	
X BOB. O‘QITUVCHINING TARBIYACHI SIFATIDAGI MAHORATI.....	
XI BOB. O‘QITUVCHI MEHNATINI ILMIY TASHKIL ETISH.....	
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	
ASOSIY TUSHUNCHALARNING IZOHLI LUG‘ATI.....	
FANGA DOIR TESTLAR.....	